

D 2643

7-8

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

LETNIK XLI
JULIJ-AVGUST 1989

Janez Vipotnik
DOSLEDNOST

Franc Štefe-Miško
REVOLUCIONARNA DEJAVNOST V ŠENČURJU IN OKOLICI

Pavel Bobnar
VEDRI DOJMI S KMETSKO-MLADINSKEGA PRAZNIKA V VOGLJAH

Milan Zver
ODNOS SLOVENSKEH SOCIALISTOV DO ENOTNE FRONTE PROLETARIATA
IN LJUDSKE FRONTE

dr. Janko Prunk
POLITIČNI PLURALIZEM PRI SLOVENCIH V STARI JUGOSLAVIJI

Stanko Janež
IGOR TORKAR – DEDIČ KLASIČNEGA IZROČILA IN AVANTGARDIST

Nada Gaborovič
PESEM, KI ZVENI SRCU

O c e n j u j e m o

Cvetko Zagorski
REKVIEM ZA PARTIZANKO

Martin Mencej
PISMO, 1989

USTANOVITELJ REVIJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije, Ljubljana, Vrtača 11

REVIJO IZDAJA

Založba Borec, Ljubljana, Miklošičeva 28

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, dr. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Janez Vipotnik, dr. Miro Stiplovšek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, dr. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV

Darja Cjuha

LEKTORICA

Sonja Likar

TAJNICA

Mira Puntar

CENA

Celoletna naročnina 180.000 dinarjev, enojna številka 45.000 dinarjev, dvojna številka 58.000 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-310514 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

1700 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/1 – poštni predal 203, telefon 320 486

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25a

Oproščeno prometnega davka

po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

PROZA

<i>Janez Vipotnik</i>	Doslednost	675
-----------------------	------------	-----

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Franc Štefe-Miško</i>	Revolucionarna dejavnost v Šenčurju in okolici med obema vojnama	731
	FOTOGRAFSKA PRILOGA	787

PORTRETNA SKICA

<i>Martin Kadivec</i>	Pavel Bobnar – besedni in likovni ustvarjalec	801
-----------------------	---	-----

PROZA

<i>Pavel Bobnar</i>	Vedri dojmi s kmetsko-mladinskega praznika v Vogljah <i>Raport šenčurskega poročevalca</i>	807
---------------------	---	-----

SPOMINSKI PRIČEVANJI

<i>Janko Oselj</i>	Delavsko-kmečko gibanje v Vogljah pred drugo svetovno vojno	810
<i>Pavla Bevc</i>	Delavsko-kmečko gibanje na Visokem in njegovi okolici pred drugo svetovno vojno	815

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Milan Zver</i>	Odnos socialistov do enotne fronte proletariata in ljudske fronte v tridesetih letih na Slovenskem	818
-------------------	--	-----

PLURALIZEM V SEDANJEM IN PRIHODNJEM POLITIČNEM ŽIVLJENJU

<i>dr. Janko Prunk</i>	Pluralizem v političnem življenju Slovencev v stari Jugoslaviji	837
------------------------	---	-----

POEZIJA

<i>Cvetko Zagorski</i>	Rekviem za partizanko	844
------------------------	-----------------------	-----

<i>Stanko Janež</i>	Igor Torkar – dedič klasičnega izročila in avantgardist <i>Od Blaznega kronosa do Balade o smehu</i>	846
---------------------	---	-----

	OCENJUJEMO	859
--	------------	-----

<i>Nada Gaborovič</i>	Poezija, ki zveni srcu <i>Refleksije ob prebiranju Berglesove poezije v Borcu</i>	868
-----------------------	--	-----

DOKUMENTI

<i>Martin Mencej</i>	Pismo, 1989	876
	AVTORSKI SINOPSIS	877

PROZA

Janez Švajncer Partizansko dete
Zbrisana sled
Spomin
Zemljevidna karta
Zaznamovan

SPOMINSKO PRIČEVANJE

Olga Krajger Skica za portret Slavka Židanka
FOTOGRAFSKA PRILOGA

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

Martin Mencej Zapis o obnovi Komunistične partije v začetku
tridesetih let

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

Božo Repe Društvo prijateljev Sovjetske zveze

IZ ZGODOVINE SLOVENSKEGA MARKSISTIČNEGA TISKA

Emil Cesar Slovenski marksistični tisk v tujini in knjigarna
Horizonti v Parizu
Prispevek k prikazu

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

Tone Kebe O nastanku bele garde v Šentjoštu
in na Rovtarskem

ŽRTVE DRUGE SVETOVNE VOJNE PRI NAS

Ivan Jan Odprto pismo Jožetu Dežmanu
Tudi: razmišljanje ob okrogli mizi o žrtvah
druge svetovne vojne pri nas

POLEMIKA

Franci Gričar Odgovor na: Odmevi in ugovori zoper Gričarjev
kritični pogled na nekatere zapise o dogajanju
v litijskem okrožju
OCENJUJEMO

600 LET KOSOVSKE BITKE

dr. Ignacij Voje Prepletanje legende in resničnosti
AVTORSKI SINOPSIS

Dóslednost

JANEZ VIPOTNIK

»Gori-i-i-i-i!« je na koncu vasi nekdo tulil s prodornim glasom, polnim groze.

Takoj za njim drugi, še bolj pretresljivo: »Gori-i-i-i-i-i!«

In za njim tretji: »Gori-i-i-i-i!«

Vas je bila v hipu na nogah. Vse, kar leze in gre, je odhitelo iz hiš, hlevov, svinjakov, s skednjevi, svisli, vrtov, njiv, se oziralo in obstalo ob pogledu na rob gozda. Tam se je od tal valil gost, sivkast dim, čedalje bolj širok in silen, dolgi lisasti ognjeni zublji so ga pohlepno lizali in goltali, kakor bi ga spodbujali, naj se čimbolj razleze.

Odkod naenkrat ogenj na robu gozda. Saj so bili vendar tako previdni v tej suši, ko že poldrugi mesec ni padlo niti kaplje dežja, ob tako presušeni travi, ki se naravnost drobi pod nogami in komaj čaka, da se nekaj zgodi, ob razkošnih prgiščih igel, ki jih v obilju stresajo žejne smreke in borovci v gozdu, ob presušenem mahovju, ki zaman čaka na vlago, ob... Se je lahko samo vžgalo v tej vročini? Da ni kakšno povečevalno steklo zanetilo požara, ko je nanj pritiskalo žarko sonce?

Bodite vendar pametni! Kdaj, kje ste že slišali za kaj takega? Bi radi na otroke prevrgli odgovornost: na fante, na mulce, ki že nekaj tednov norijo s temi povečevalnimi stekli, si pečejo kožo, prižigajo papirčke, netijo slamo. Kako naj oni zažgejo, saj zjutraj ni bilo nikogar tam na robu gozda, vsi so doma, pri delu! Da bi kdo od njih odvrigel svoje povečevalno steklo, ker se ga je naveličal? Bodite vendar pametni! Tri povečevalna stekla so si nekje prisvojili. To je menda ja dragocnost, ki jo gre varovati kakor punčico v očesu! Takšnale leča, saj to je vendar pravi biser!

Ne, ne, ogenj je nastal drugače! Se je že kakšen tujec klatil po gozdu in kadil tiste cmaraste cigarete, odvrigel šibico ali čik in šel naprej, kakor da ni nič, in nesreča je tu! Od domačih, vaščanov se menda ni kdo poigraval z ognjem? Menda ja ni nikogar tako neumnega v vasi? Ali pač? Ne, ne, nikakor ne, poleg tega vsi vedo drug o drugem, kaj kdo dela, gledajo kar naprej, kam kdo gre, zakaj gre, kaj hoče! In danes, kot vemo, ni nihče silil nikamor, vsi so doma.

»Kaj bom samo gledali, kaj se dogaja!« se je naenkrat nekdo zadrhl. »Gorje, če se ogenj razširi, če začne goreti v gozdu ali pa, še huje, če načne vas, vse bo vrag vzel. Poglejte, pogledajte kako blizu je Kovačeva domačija. Hitro gasiti, gasiti! Gasiti-i-i-i!« je odmevalo po vasi.

To je bil znak. Vse, kar je moglo, je hitelo po posode, skleda, umivalnike, korce, lavorje, škafe, piskre, zajemalke, otroci so poiskali celo kahlice. Hiteli so k potoku, ki se je zvijal po travniku mimo vasi, pričeli zajemati vodo in od potoka do pogorišča je naenkrat nastala dolga živa veriga ljudi, posoda z vodo je potovala iz rok v roke vse do tistih treh možakov, ki so imeli nalogo zlivati tekočino v ogenj in jo plajhati po žerjavi.

Če bi bili prej opazili nesrečo, ko je komaj začelo goreti, bi morda imeli srečo in bi ogenj pogasili. Zdaj je bilo prepozno, plamen se je čedalje bolj razplamteval in goriva je imel, kolikor ga je hotel. Edina stvar, ki se je vaščanom posrečila, je bilo odvrčanje plamenov od Kovačeve domačije. To je tudi najvažnejše, toda ali jim bo res uspelo, ne bodo plameni na drugi strani rinili h kmetijam? Ogenj se je širil, kakor v posmeh vaščanom se je poganjal po dolgem in počez po travniku vse bliže gozdu. Sami vaščani mu že ne bodo kos, to je bilo jasno. Treba je iskat pomoč! Hitro!

»Tonček, Tonče-e-ek!« je naenkrat začel klicati najtrdnejši kmet v vasi, Žagar, Kovačevega Tončka, ki je v vrsti hitel prevzemati posodo z vodo in jo predajal naprej. Tonček je obstal in pogledal k potoku, od koder ga je nekdo klical.

»Pridi!« mu je pomahal Žagar.

Tonček je poskočil in obstal pred njim.

»Pojdi k nam domov,« mu je naročal Žagar, »za vrati boš našel moje kolo, sedi nanj, saj se znaš voziti, sem te že videl, vzemi torej kolo izza vrat v veži in se odpelji v trg do gasilskega doma, saj veš, kje je,« ga je stresal za rame.

»Seveda vem,« je kimal Tonček.

»Gasilce moraš pripeljati, takoj, sami ne bomo mogli omejiti ognja,« je zamahnil z roko, »in vaša hiša je v največji nevarnosti, zato sem tebe izbral, da greš po gasilce, in zadosti velik si, da te bodo vzeli zares,« je kimal in ošvrknil z očmi njegovo stasito

osemnajstletno postavo. »V gasilskem domu poišči tistega, ki tam stanuje, hišnika, ki je tudi gasilec. Povej mu, kaj se nam je zgodilo, in naj gasilci pridejo hitro na pomoč. Priti morajo hitro, da nam bodo pomagali, da se ogenj ne razširi in da ga bomo skupaj zadušili. Razumeš, povej mu, kaj se nam je zgodilo, in naj takoj spravi gasilce skupaj in naj pridrvijo z brizgalno sem. On že ve, kako jih bo sklical, steči bo moral k mežnarju in ga prositi, naj gre v zvonik biti plat zvona. Na bitje plat zvona bodo pridrveli gasilci in zapregli konje v brizgalno in se pognali sem. Prosim te Tonček, to moraš hitro opraviti! Zdaj veš vse, pot pod noge, mudi se, zelo, gasilci morajo biti tukaj na ena, dva... Če bodo čakali na jutri, nam lahko že vse zgori!« je dodal.

Tončku je bila stvar povsem jasna. Seveda, tako kot se širi požar, res lahko vse vrag vzame. Najprej pa njihovo domačijo, ga je kljub pasji vročini stresel mraz. Samo tega ne! Da bi le imel srečo in uspešno priklical pomoč. In kakorkoli obračali, njihova hiša je v največji nevarnosti. Gorje, če bi se vžgalo! Kam bi šli potem? Mama bi ponorela. Beračiti bi morali, saj ne bi imeli od česa živeti.

Tale bicikelček je kar dober, se je radostil kolesa pod seboj. Gnal ga je, da je bilo veselje. Da bi le imel srečo in dobil hišnika v gasilskem domu! Drvel je, da se je za kolesi dvigal rahel prah, ki ga je kar bilo nekaj na cesti. Še malo in bo na cilju! V daljavi so se že kazale prve hiše. Da bi le takoj našel tistega možaka, pritiskal je na pedala in sopihal, da je kar piskalo. Če bi ga kdo gledal, bi bil prepričan, da se mu je zmešalo, temu biciklistu, tako je divjal. Naj se samo prevrne, pa bo videl vraga!

Ni se! Srečno je pridrvel v trg in upočasnil vožnjo, da ne bo koga zbil. Cesta tukaj je bila polna žensk, otrok, voz, kolesarjev. Gasilski dom je stal blizu cerkve. Še malo in bo na cilju, se je tolažil. Gasilski dom s svojim lesenim stolpom, ki je segal daleč nad strehe sosednjih hiš, je bil pred njim. Tonček se je spomnil, da so se nekoč mulci, radovedni mladoletniki, zanimali, zakaj ima gasilski dom lesen stolp. In zvedeli so, da v njem, od vrha navzdol izobešajo platnene gumirane cevi brizgalne, da se posušijo. Če bi jih pustili

zvite na tleh, potem ko so skoznje brizgali vodo, bi pričele plesneti, luknje bi se jim naredile in bile bi neuporabne. Zato jih je treba po vsaki uporabi posušiti. To pa se naredi tako, da mokre obesijo na tram pod streho lesenega stolpa.

Zdaj je bil torej pred domom. Da bi le imel srečo, je bantil nekam v prazno, skočil s kolesa, ga prislonil k zidu in planil k vratom. Potolkel je po njih in pritisnil uho k lesu. Čez hip je od znotraj zaslišal: »Kdo je?« Globoko si je oddahnil. Pravi glas je, ni ženski, ni otroški, pravi glas, rezek in raskav, gasilčev glas.

»Po pomoč sem prišel, gori-i-i!« je zapiskal v vrata.

»Kaj?« je zastokalo na oni strani in koraki so hiteli k vratom, ki so se sunkoma odprla. Na pragu je stal možak, petintridesetih let, velik, tršat, zazijal je v mladeniča pred vrati, ki je globoko lovil sapo.

»Kaj je?« je še enkrat vprašal.

»Pri nas gori, travnik in hosta,« je zletelo iz Tončka.

»Kje?«

»Na Selih, tamle,« je Tonček pokazal proti zahodu, kjer so se res zbirali dimni oblaki, tako da jih je bilo mogoče opaziti tudi s praga gasilskega doma.

Možak je stekel na sredo ceste, da bi mu bil razgled jasnejši, in motril dim.

»Kaj se je zgodilo?« je vprašal Tončka.

»Naenkrat je začelo goreti na travniku, zjutraj je začelo!«

»Kdo je zažgal?« je siknil gasilec.

»Ne vemo, kar začelo je!«

»Da niste vi, mulci, kaj zakuhali?« je zavrtal z očmi v Tončka.

»Nismo. Zdaj je vsa vas zbrana in iz potoka nosijo vodo in gasijo, toda ogenj je prevelik, zato me je stric Žagar poslal po vas, da pridete z brizgalno pomagat, da se ogenj ne bo širil. Hitro se morate odpraviti, mudi se, da ne bo še večje nesreče!« je letelo iz Tončka.

»Izgleda, da je res nekaj,« se je gasilec spet ozrl proti zahodu, kjer so se dimni oblaki kar vidno redili.

»Počakaj, mežnarja moram poiskati, da bo udaril plat zvona. Počakaj, da se zberemo in oddrvimo na Sela, z nami boš šel, pot nam boš kazal, četudi dobro vemo zanjo,« se je zasmel, čeprav čas ni bil primeren za to. Obrnil se je in zdrvel za

cerkev, kjer je stala mežnarija. Tudi on je imel srečo, mežnar je bil doma. Čez nekaj hipov sta bila nazaj in se zastrmela v dim na zahodu. Nato se je mežnar obrnil, se pognal v cerkev in po njej pod cerkveni stolp, po stopnicah navzgor, k zvonovom. Hip zatem je iz cerkvenega stolpa zadone-lo: ba-a-am. Ljudje zunaj, na cestah in njivah, in po hišah, povsod, kjer se je slišal zvon, so v hipu obstali. Kaj je, so dreveneli. Bi-i-im, se je oglasil drugi zvon in mežnar je spet počakal, da se je glas porazgubil po širjavi, in nato udaril tretji in četrti in peti in šesti znak.

Že po drugem znaku se je vedelo, da se je zgodila nesreča. Plat zvona je bilo treba ponavljati za tiste, ki prvih znakov niso slišali, pa tudi tiste, ki so si morda mislili, da se je cerkvena ura pokvarila. Ljudje so se ozirali v nebo in na zahodu opazili sive dimne oblake. »Tam je nekaj, pri Selah nekaj gori!« so se širili glasovi in nemalo ljudi, zlasti otrok, je steklo h gasilskemu domu, da bi zvedeli, kaj se dogaja.

Gasilci so plat zvona, poziv, vzeli nadvse resno. Takoj so opustili svoje delo in odhiteli proti gasilskemu domu. Ni minilo četrte ure, že jih je bilo na mestu osem, dovolj, da so lahko gasili z brizgalno. Dva sta stekla po par konjev in jih čez nekaj minut pripeljala v galopu, drugi so vlekli brizgalno iz skladišča in zavijali cevi ter jih nalagali na brizgalno. Vpregli so konja vanjo in bili so nared za pomoč. Tonček je ves srečen sedel na bicikel in se pognal proti domu, da bo sovaščanom čimprej povedal, da prihaja pomoč, da že peljejo brizgalno. Z brizgalno mu ni bilo treba, saj so poznali pot, poleg tega je hišnik kar nekam pozabil nanj.

Ko je pridrvel do pogorišča z dragoceno vestjo za strica Žagarja in druge, ti niso imeli časa, da bi se je razveselili. »Dobro, dobro, dobro,« je ponavljal Žagar, »zdaj pa, Tonček, hitro v vrsto,« ter mu pokazal v kolono, ki si je podajala posode z vodo, »da boš pomagal. Kolo kar pusti, tjale ga prisloni,« je zamahnil proti grmu, »in pomagaj nositi vodo!«

Komaj je Tonček preprijel prve posode, iz katerih je pljuskala voda, že so pridrveli gasilci. Nekaj časa je trajalo, da so namestili brizgalno. Srkalno jedro so

porinili v potok, razprli cevi do pogorišča – in pumpa je začela delati. Ko so prvi curki zacvrčali po ognju, so si vsi oddahnili.

Vaščani so mislili, da je njihovo gašenje s tem končano, pa ni bilo. Preden so gasilci prišli na mesto nesreče in pričeli gasiti ogenj, se je ta že tako razširil, da so prav vsake roke prišle prav. Kar nekaj ur je trajalo in veliko truda, da so zaustavili ogenj. Veliko posušene trave po travnikih je pogorelo, pogorelo je grmovje pred hosto, nekaj koruze na njivi, kakšnih dvajset smrek in borovcev v gozdu. Ognja ni bilo tako malo in gorje, če bi se razplamtel. Hosta in cela vas in travniki in njive in, kdo ve, kaj vse bi šlo k hudiču!

Zdaj je bila nevarnost odstranjena. Je bila res? Za vsak primer so vaščani organizirali dežurstvo na pogorišču. Trojke so se menjavale vsake tri ure, celo noč, da bi pravočasno posegle, če bi se znova kje zakadilo. No, strah je bil odveč, nevarnost je bila zatrta, pa vendarle previdnost ni nikoli odveč!

Zjutraj od petih do osmih, v zadnji dežurni trojki, je bil tudi Tonček. Za vsak primer mu je mama naročila obuti zimske čevlje, drugače je bil bos v tem letnem času. Visoki čevlji so se mu upirali, toda če je pomislil, zakaj ga mama sili v to, mu je odleglo. In še prav so mu prišli! Ne zaradi isker, teh skoraj ni več bilo, vse je bilo pogašeno, toda v pepelu so se skrivale ostre reči, s katerimi bi si lahko porezal podplate. Pa tudi pepel ni prijeten za menderanje, preveč mehak je, preveč varljiv, da bi bil človek brez skrbi. Tudi druga dva v trojki sta dežurstvo vzela resno. Bila sta starejša od Tončka, eden jih je imel petindvajset, drugi čez štirideset. Bila sta v škornjih in s kanglama vode, za vsak primer, če bi bilo treba kaj hladiti.

Ko so se znašli na pogorišču in je trojka pred njimi odhajala, je sonce že sipalo svoje postrani žarke, ptice so se radovedno oglašale s hoste in od nekod je priletel opečnato rdeč cekinček, kakor bi iskal ogenj. Vonj po otavi je zamenjal vonj po sajah, oglju in pepelu.

»Končano je, ni več ognja!« je dejal Hrast preudarno. V štiridesetih letih si je, kaže, nabral izkušenj.

»Res je, tako je videti,« je ponovil Jože in brcal po pepelu, ki se je radoživo dvigal v zrak. »Za vsak primer še malo pobrskajmo po pogorišču, saj imamo čas. Tri ure moramo biti tukaj. Daj ti Tonček, prebrčaj desno stran, jaz bom levo, ti Hrast se loti sredine. Kaj hočemo drugega, sedeti ne moremo, zijati v nebo tudi ne, a sta za to?« je vprašal.

»Dobro,« je pokimal Hrast in se nameril po sredini pogorišča.

»Kaj narediti, če bo kje še kaj žerjavi-ce?« se je nedolžno oglasil Tonček.

»Poscal se boš nanjo, pa bo!« mu je zatrdil Jože.

Pričeli so menderati pepel, vsak v svojo stran. Počasi so preiskovali zemljo, odpihovali saje, ki so jim silile v nosnice, si odpenjali srajce, vročina jih je vse bolj polivala, sonce je počasi lezlo v nebo, ptice so frlele z vej in kačji pastirji ob potoku so se pričeli loviti; dva drozga sta preiskovala pogorišče, bržkone sta se zmotila, da je travnik, kakor je bil črn, preoran, in sta na njem iskala črve. Minute so se nabirale in dežurna trojka je počasi odkljukavala svoje poslanstvo.

»No, tako,« se je končno zadril Hrast, »opravili smo!«

»Opravili!« je za njim ponovil Jože.

»Ali moramo čakati do osmih?« je vprašal Tonček.

»Saj ne bo več dolgo,« je Hrast vlekel uro iz hlačnega žepa, »pol osmih je že, še pol ure!« in je spravil uro nazaj. »Te je bilo strah, Tonček, a, da bo vaše zagorelo?« ga je gledal.

»Malo že, najbližji smo,« je Tonček pokazal z roko na svoj dom, in čudna groza ga je stresla ob misli, da bi se to res zgodilo. Še pomisliti ni smel, da bi zagorelo, hišica, njegova postelja, omara, hlev, hlev, kaj bi se zgodilo s kravicama, ovcami, prašiči v svinjaku, s senikom... saj bi gorelo, kakor da bi polil z bencinom, kaj bi bilo z mamo, z bratci, sesticama, kaj bi bilo...

»Nikar se ne muči,« ga je potrepal Hrast po ramenih, »vse je končano, če pa bi bilo kaj, če bi se pri vas vžgalo,« je kimal počasi z glavo in strmel v njegov obraz, »če bi pri vas zagorelo, bi mi vsi, z vsemi močmi pomagali,« je pogledal proti njegovemu domu, kakor da si pred-

stavlja, kakšen direndaj bi nastal, če bi kmetija začela goreti.

»Dežurstvo za nami ni več potrebno,« se je naenkrat vmešal Jože, hoteč prekiniti nepotrebno zaskrbljenost, »saj ni nobene nevarnosti več,« je zamahnil po pogorišču.

Hrast ga je pogledal in odtrgal svoje misli od nečigode, ki je sploh ni bilo. »Prav imaš, to jim bomo povedali. Res ni več treba nadzirati. Lahko se zmenimo, da gre popoldne in zvečer še kdo pogledat, za vsak primer, če je še kje kaj ostalo.«

Trojka, ki je prišla ob osmih, je skupno s predhodno ugotovila, da je nevarnost minila in da lahko opuste dežuranje na pogorišču. Tako so tudi naredili.

Tonček se je počasi odpravil domov. Že med potjo si je sezul čevlje, zavozljal vezalke in jih vrgel čez rame.

»Kako je bilo?« ga je mama zaskrbljeno vprašala, ko je stopil v kuhinjo.

»Ni, vse je pogašeno,« je zamomljal.

»No, to je dobro,« si je glasno oddahnila. »Kaj bi se nam lahko dogodilo!« je zaskrbljeno kimala.

»Srečo smo imeli, res,« je odgovoril Tonček. »Če pa bi kaj nastalo pri nas, bi se cela vas pognala in gasila,« je počasi dodal.

»Ali bi se res?« mami ni šlo v glavo.

»Bi se, res, malo zaradi nas, predvsem pa vsak zaradi sebe, kajti če bi zagorelo pri nas, bi zagorelo tudi naprej, po celi vasi!« je pribil.

»Res je, prav imaš,« je dodala mama. »Tudi v gozdu smo imeli srečo, da ni ogenj prišel do našega,« si je počasi lajšala skrb.

»Na našem ne bi imelo kaj goreti, saj je vse posekano!« je Tonček sunkovito vskočil v besedo in spet odprl staro rano.

Kmečka družina, pet otrok, Tonček najstarejši, skoraj jih bo imel devetnajst, zemlje ne preveč, revščina, lačnih ust veliko, hiša zadolžena do strehe. Toda vse to ni bilo tako hudo. Najhuje je bilo tisto z očetom. Oče je pobegnil od doma, pred petimi leti je pobegnil, kdo ve kam, v Ameriko ali Nemčijo ali Belgijo ali kam, nihče ni vedel. Nekega jutra je izginil, ne da bi kaj zinil, in čez tri dni so dobili njegovo pismo. Pisal je, da ne zdrži več, da ne more, da bo znorel, zato da gre in da ga ne bo več nazaj in naj se sami

motajo naprej, kakor vedo in znajo, in...

Očetovo izginotje in potem pismo – bilo je grozno! Cela družina je norela tedne in tedne, preden so se spravili k sebi in nadaljevali življenje. Mama je bila najbolj prizadeta, naravnost obupavala je. Da jo mož takole pusti na cedilu, po skoraj petnajstih letih življenja, v katerih se nista ločila nikoli več kakor za dva dneva, na, in zdaj ti naenkrat izgine in jo pusti, pusti z zadolženo kmetijo, ji jo vrže na pleča, pusti samo z družino! Pa to bi še nekako razumela, končno, saj ni bil kakšnega posebnega prida. Priden je bil, to je treba priznati, kar pa se pameti tiče, jo je neprestano spravljal v slabo voljo. Včasih, in to ne tako na redko, je naredil kakšno takšno, da ni več vedela, ali je pri pravi ali se mu je zameglilo. Bil je neodločen, pravi mečke, takrat ko bi se moral v hipu odločiti, in tako naprej, ne, z njim, to ji je bilo že nekaj tednov po poroki jasno, ni zadela ravno tombole, še terne ne! A da jo takole pobriše in pusti vse skupaj, predvsem pa otroke, svoje otroke, svojih pet otrok, vse nedorasle, ne to pa ni bilo normalno. Nekaj se mu je premaknilo v možganih. Spočetka je mislila, da ga je prišla trenutna slabost, da se mu je zameglilo in da se bo vrnil čez teden, štirinajst dni, mesec, dva... Ko čez leto ni bilo glasu od njega, je obupala. No, zdaj ga že pet let ni, zdaj ji je bilo jasno, da ga več ne bo. Kaj hočemo, tako je! Tiste prve čase, ko je izginil, je bilo obupno. Že prej jim ni šlo dobro, zato jo je tisti njen zмене tudi pobrisal. Potem ko je odšel, so obveznosti in davki in dolgovi še bolj pritiskali na kmetijo. V gozdu je bilo že prej veliko posekanega, zdaj so morali podreti še tisto, kar je ostalo, eno kravo iz hleva so prodali mesarju, ostali sta še dve, nekaj prašičev je ostalo, pa nekaj ovac, drugo je vse šlo; in kure so ostale, da so s prodajo jajč sproti kupovali sol in sladkor in olje. Po očetovem odhodu so se tudi otroci pričeli kakor izgubljati od doma, razen Tončka. Dva brata sta šla za vajenca, ena sestra se je učila za frizerko, le mala Milka je bila še doma, ker je morala, zadnje leto je hodila v šolo. Ko jo bo končala, jo bo tudi ona pobrisala, pa četudi bi šla kam za zadnjo deklo, je trdila. Nobene navezanosti na kmetijo

niso kazali otroci, razen Tončka. Ta pa prav narobe, ni in ni si mogel zamišljati življenja brez zemlje.

Kaj vse ni videl in občutil, odkar se je prvič zavedel. Medtem ko so šle njegovim sošolcem po glavi: igre, skrivanje, potepanje, nogomet, plavanje, pretepanje, rabutanje; pozneje dekleta in tako naprej, je kazalo, kakor da je Tonček nad vsem tem vzvišen. Njega so burile povsem druge reči, na primer, moč pomladnega brstja, vonj po jesenskem listju, po otavi, mogočna sila, ki je poganjala mladike, čudil se je, koliko soka je skritega v zasajenem krompirju, kakšna moč se skriva v semenu, kako si v jeseni oddahne zemlja, ko se spravlja k zimskemu spanju, kako pomladi brsti od želje po novem, kakšno hotenje po dežju se zbira v njivi po sušnih dnevih, kakšen užitek zanjo, ko prične dež enakomerno padati v velikih, debelih, kakor brejih kapljah, kako se v nevihti dež v žlebu krohota, kako septembra lijejo skozi okno razkošne jesenske barve, kako previdno prihaja večer in cvrkutajo črički in žabe regljajo in je vse naokrog podoba spokojne sitosti, kako ptice skrivajo glave pod peruti, kako teloh poganja za topečim se snegom, kakšne barve skriva v sebi rdeča mušnica, kako je trava vsa bela, ko se prva rosa nabere na njej, in kako polega po zemlji, kako v jesenskem večeru gola brezova vejica od časa do časa potrkva po šipi, da mora pogledati s postelje, kdo hoče k njemu v sobo, pa se zazre v nebo, ki je včasih kakor ena sama zvezda...

Kaj vse ni burilo Tončka! In samo zato, ker je imel rad zemljo in svojo domačijo in mu je bila edina želja, da bi nadaljevali očetovo delo, sejali, sadili, obirali, kosili, orali in okopavali, gnojili, zalivali...

Očetov beg mu nikakor ni šel v glavo. Kako je mogel storiti nekaj takega? Če sta se od časa do časa z mamo prepirala, je eno, drugo pa je ta čudovita zemlja, njena rodovitnost, njeni sijajni plodovi. Ali jo je mogoče pustiti na cedilu in izginiti nekam v Ameriko ali kam? Raje tam služi njeni negi, namesto da bi to delal doma? Saj vendar tudi tam mora živeti od dela svojih rok, od obdelovanja zemlje, saj drugega ne zna! In kako je mogel pustiti svoje otroke, s-v-o-j-e otroke takole na cedilu,

saj so ga imeli vendar radi, saj je bil njihov oče, kakršenkoli že, bil je njihov oče, včasih malo zamaknjen, nekam zaprt vase, tih, toda bil je oče, eden in edini. Kako je mogel?! Tončka je njegov odhod zelo prizadel, morda od vseh v družini najbolj, čeprav tega ni pokazal. Nanj so ga vezale posebne spona, saj so izvirale iz ljubezni do zemlje. Tonček se je dobro zavedal, da ima oče zemljo rad, da brez nje ne more, da ga brez zemlje ni! Na, pa jo je vseeno pobrisal s teh svojih dragih njiv! Je v njem kaj umrlo?

Bilo je hudo. Zvečer, ko je ležal na postelji, je spanec bežal od njega, ker je čutil očeta v mislih in hkrati poslušal škrebkanje miši v kotu, ki je neutrudno vrtala in delala luknje; vsako jutro, ko jih je šel gledat, se je čudil, le kako jih je lahko zgrizla, in še bolj, kako je mogla skozi tako luknjico zlesti na drugo stran. Po očetovem odhodu ga je ob misli nanj ponoči nešteto krat stresala groza, potil se je, stiskal odojo čez glavo, domišljija mu je klicala v spomin najrazličnejše predstave in za nekatere od njih bi mu bilo podnevi hudo priznati, da so se rodile v njegovi glavi. Bilo ga je sram, kako silno majhnega in nebogljenega se je počutil, čeprav je bil star že petnajst let. Kakšno razočaranje je doživel, na primer, ko je kot otroče v soparni poletni noči lovil kresničke, svetleče se lučke, ki so skrivnostno letale po zraku, ko pa jo je ujel, ni bilo na njej ničesar; kje je lučka, kam je izginila, zakaj je ne najde, takšno, kakršno si je zamišljal v domišljiji. Je bilo z očetom podobno?

Kako dolgo ga je mučil očetov odhod? Mesece in mesece, leta. Še zdaj rana ni zaceljena. Kaj vse se mu je motalo po glavi, kjerkoli je bil in karkoli je delal. Na primer pozimi, ko je gledal v nebo, iz katerega so se vsipale snežinke, se mu je zazdelo, kakor da so za trenutek obstale v zraku, obmirovale in se nato, čez hip, napotile naprej po začrtani poti. Toda tista negibnost v zraku, kakor da bi zastal čas. Je to mogoče? Če bi zastal, bi si želel, da bi zastal tako, da bi bil oče še z njim. Najbolj si ga je želel zaradi zemlje, da bi se skupaj posvetila njeni obdelavi, da prst ne bi propadala. Zdaj, ko ga že leta ni bilo, je bilo iz dneva v dan teže. Hranilnica

je čedalje bolj brezobzirno terjala odplačilo posojila, ki so ga vzeli za nakup krave, za popravilo slemen, davki so neusmiljeno pritiskali, denarja pa ni in ni bilo. Kaj narediti? Kako iz zagate?

Kaj vse se mu takrat, ko je mami pomagal iskati rešitev, ni motalo po glavi. Če bi, na primer, našel zaklad, izkopal na travniku sodček, poln zlata, cekinov, skritih pred dvesto, tristo leti, kakor so pripovedovale pravljice. S tistimi cekini bi z lahkoto odplačal posojilo v hranilnici, davkariji davke in druge dolgove, in še bi mu ostalo. Zaklad bi šel lahko tudi kam iskati, na primer, na Turjaški grad, kjer je gotovo še kaj skritega. Ali pa, če bi našel zajetno denarnico, polno tisočakov, ki jo je izgubil kakšen magnat. To bi bilo nekaj!

Čas je tekkel, Tonček zaklada ni našel, denarja ni bilo od nikoder in dolgovi so čedalje bolj neusmiljeno pritiskali na zadolženo posestvo. Ga bodo prodali? Kaj narediti? Na kaj vse nista pomislila z mamo, da bi našla rešitev. Ni je bilo. In takrat, ko je kazalo, da je že vse izgubljeno, ko je že bila objavljena dražba posestva, čez dva meseca, so rekli če ne bodo našli denarja, je Tončka neke hude noči brez spanca vsega prepojila rešilna misel.

Že nekajkrat je slišal med prijatelji in znanci, pa tudi doma, kadar je mama imela obiske, govorice o Francki, gruntarski hčerki tam v hribih, ki ne more dobiti ženina. Nekajkrat jo je videl v nedeljo pri maši. Vsevedni jeziki so pravili, da ne dobi ženina zato, ker je preveč grda, škilasta, grbasta, da šanta na desno nogo. Ženini so menda na vso sapo bežali od nje. Kadar je Tonček poslušal te govorice, mu je vedno šlo na smeh. Če so se pogovarjali fantje, so se pri tem zabavali, če pa so se ženske, je bilo v njihovih besedah veliko privoščljivosti, češ, bogata, aha, vsega dosti, aha, pa ne pomaga, da bi prišla do dedca! Ženske so, ko so opisovale njeno zunanost, rade še kaj dodale, tako da si je človek, če jih je poslušal, prav želel srečati to nesrečnico in si jo ogledati, ali je res takšna, kot govorijo. Najbolj pa je pri tem bilo zanimivo, da so se te govorice vlekle kar nekaj let. Obnovile so se vsakič, ko je v hribe zašel nov ženin, da bi si ogledal nevesto, in je potem ves

zgrožen pobegnil nazaj v dolino. Leta so tekla in Francka je šla proti štiridesetim, ženina pa od nikoder. Kaj je to pomenilo za starše, so ljudje le ugibali. Očeta in mati, bila sta že precej v letih, je Francina usoda res skrbela, čeprav tega nista pokazala. K sreči sta imela še fanta, ki je privekal na svet celih dvajset let za Franciko. Torej ni bilo nevarnosti, da bo kmetija ostala brez gospodarja. Bila pa je sramota, da hčerka ni dobila ženina, pa skoraj štirideset jih bo že. Oče ni v nobenem pogovoru, s komerkoli je že govoril, pozbil povedati, da ima Francka takšno doto, kakršne nima nobena nevesta. Denarja se je nabralo v hranilni knjižici s prodajo pridelkov, živine, predvsem pa lesa, ki so ga na pritisk žagarskih obratov, ki so rabili deske, izsekali silne količine. Saj so jih lahko, če je bilo njihovih gozdov vse naokrog toliko, kakor daleč si videl z njihovega grunta. Toda kakor da nič ne pomaga. Ženini so bežali od Francke, čeprav so si še kako želeli njenih prihrankov. Bo nesrečnica res ostala devica in dekla, ko se bo bratec oženil in pripeljal gospodinjo, kdo ve od kod. To je starša skrbelo in jima grenilo življenje. Kako žalostno je šele Francka doživljala vse to. Kje so že bile njene sošolke iz osnovne šole, dekleta enake in podobne starosti, kakšne družine so si naredile, se razbohotile kot gospodinje in gospodarice, ona pa nič. Kako jo je to mučilo! Kaj narediti? Vsiliti se ni mogla nikomur. Kaj ji je ostalo? Delo, samo delo! Poganjala se je v zemljo, na njive, k živini, celo v gozd, kjerkoli je bilo treba poprijeti, povsod je bila zraven. Delo ji je dajalo zadoščenje, videla ga je, ocenjevala, toda ženina ni priklicalo. Zakaj mora biti tako nesrečna? Kolikokrat je materi vrgla naprej svojo škilavost in grbavost in šantavost. Naj ji je mama še tako dopovedovala, da ne ve, kako se je to zgodilo, ni pomagalo. Mama se je grizla, res, od takrat, ko je prvič ugotovila, kako je s hčerko, je skušala najti vzroke, zakaj je tako. Pa ni našla nič takšnega, kar bi v njeni nosečnosti lahko vplivalo na to, kaj se dogaja s plodom. Potem ko je drugič rodila, sina, jo je hudo skrbelo, da ne bo tudi z njim kaj narobe. Kakšno veselje jo je prevzelo ob spoznanju, da je fant normalen.

In Francki je tudi to dalo misliti: da ni bilo takrat, ko jo je mama nosila, kaj narobe, da ni kdaj pozimi z debelim trebuhom padla, ji je spodrsnilo na ledu, ko je šla k maši, ali se je kaj prestrašila, je oče morda kdaj preostro zarobantil nad njo, da ji je ostalo? Kaj vse ni razmišljala. Nič ni pomagalo, ostala je takšna, kot je bila. Še huje je bilo, ker ni imela nobenih prijateljev. Že v šoli ni med njimi vzcvetelo nobeno prijateljstvo, nekam odmikale so se ji sošolke in njej je bilo kar prav. Zadovoljna je bila s tem, kar je. Potrebe po prijateljici v tistih letih ni čutila. Zanimale so jo druge reči in zemljo je imela rada. Šele pozneje je spoznala, kako prav bi ji prišlo prijateljstvo, ki ne bi bilo od včeraj do danes, marveč bi ostalo, toda kaj? Francka je bila zaradi svoje usode čedalje bolj nesrečna. Po značaju še zdaleč ni bila kakšna hudoba. Bila je dobro dekle, pridna, delavna, predvsem pa je ob vsaki priliki kazala razumevanje za vse hudo, kar se nabira v življenju. Jasno, da se takšna, po svoji zunanosti in notranjosti, ne bo spremenila, naj pride karkoli. Morda bi se zanjo našla kakšna rešitev, če njihova domačija ne bi stala tako na samem in tako visoko. Kakšne obiske so imeli v tej samoti? Tistih pohajačev, ki jih je po vaseh, kolikor hočete, tistih sem ni bilo. Prišli so jagri, prišli so kakšni izletniki, toda to se je zgodilo le, kadar je bila lovska sezona ali ob lepem vremenu. Drugače je prišel k hiši le tisti, ki jih je posebej iskal, sorodnik, kakšen davčni izterjevalec in župnik, pa še ta le, če je bilo treba koga dati v sveto olje. Takšna pustota okrog domačije gotovo ni prispevala k rešitvi Franckinih težav. Minevali so meseci, minevala so leta, Francka je šla že čez srednja, a ženina ni bilo. Mama, zdelana od dela, skrbi in starosti, je umrla, oče je bil iz dneva v dan bolj betežen in Francka in njen brat sta se gnala po njivah in travnikih. Dve dekli sta jima pomagali in hlapec je stregel živini, oče je sitnaril in nenehoma gledal na pot v dolino, če vendarle kdo ne prihaja.

In ko so že vsi obupali, se je pojavil ženin.

Že veste, kdo je bil to! Tončka je prignala skrb za domačo posest. Sklenil je da bo poskusil. O Francki je vedel le

to, kar je bil slišal, predvsem pa, da je premožna, da ima denar, da je bogata! To je bilo odločilno. Zakaj ne bi poizkusil. Saj je vseeno, kakšna je njena zunanost, da bo le domače ognjišče rešila! To je bilo važno, drugega nič.

Na kmetijo je prišel znenada. Nič ni bilo slišati o njegovem zanimanju za Francko, tudi starši se prej niso našli in pogovorili o možni ženitvi. Nekega lepega dne se je pojavil, kakor strela z jasnega. Bilo je popoldne, ne ravno pozno. Kmetiji se je približeval z ostrim pogledom. Gledal je njive, kako so obdelane, travnike, kako so pokošeni, kozolce, kako so obloženi, hoste, kako so goste, živino, kako je rejena, kokoši, kako so nosne, krave, kako so breje, hlev, kako je obsežen, skedenj, kako je založen, hiša, kako je široka... Kako rad bi bil videl tudi hranilno knjižico in številke, zapisane v njej.

Ko se je pojavil na dvorišču, je gospodar z vilami nekaj brkljal okrog gnoja, Francka je bila v hiši, brat neke v gozdu, dekel in hlapca tudi ni bilo videti. Ko se je torej pojavil na dvorišču, ga je prvi in edini zagledal gospodar. Radovedno ga je motril, mladega, trdnega fanta, misli so mu hitele po glavi in nikakor si ni mogel predstavljati, kaj ga je pripeljalo na njihovo domačijo.

»Dober dan!« je glasno pozdravil Tonček in kimal z glavo, da bi tudi s kimanjem potrdil, da res želi vse dobro.

»Dan,« je gospodar zadonel v odgovor in odložil vile na gnojni kup. Le kaj ga je pripeljalo v te strmine, je naravnost očitno tuhtal in radovedno zijal v prišleka. Ta pa, kakor bi se nekam obotavljal, kakor da je pozabil, kaj naj reče, kakor da ne ve, ali naj stopi bliže h gospodarju. »Jaz sem...« se je počasi odločil, da nadaljuje, »Megličev Tonček sem iz Sel. Prišel sem...« se je ustavil in globoko vzdihnil in beseda mu ni šla iz ust.

»Smrekovino iščeš, hlodovino?« mu je pomagal gospodar.

»Ne, ne!« je odkimal Tonček in neka čudna vročina mu je začela pritiskati na čelo.

»Prašiča rabiš, ovco?« je gospodar pomagal obiskovalcu iz zadrege.

»Ne, ne...!« se je Tonček prestopal in zijal v tla, kakor da bi tam iskal odgovor.

»Za Francko...« mu nikakor ni šlo z jezika.

»Kaj?« se je začudil gospodar in nešteto misli mu je sililo v možgane. Je kaj narobe z njo, je, ko je šla k maši, komu kaj žaljivega rekla, mora iti komu za pričo, si je pri kom kaj sposodila, je temu fantu kaj obljubila, je...

»Za Francko sem prišel vprašat!« je počasi nadaljeval Tonček.

»Kaj?« je zazijal gospodar in pozabil zapreti usta, menda ne, o križana gora... ne, saj ni mogoče, kako bo ta rumenokljunec, ta bo Francko...

»Poročil bi se z njo!« je končno izustil Tonček.

Zdaj ni bilo treba nobenega vprašanja več, zakaj...! No, ta je dobra, kdo bi si mislil, ženin. Misli resno? Prebadal ga je z očmi in vrtal vanj kakor v pravo odkritje. Ženin, ženin, spet eden, po dolgem času spet, je resen ali se vrti tu okrog za šalo, ženin, za našo Francko! Poglej ga, poglej, kako mlad, smrkavec! Ali je resno, jo pozna, jo je že videl, tako mlad, ona pa že pri štiridesetih, skoraj, je resno, me ne vleče za nos, se res hoče poročiti.? Da ni, da ne išče česa drugega, da ga ne skrbi samo dota, rabi denar, menda ne bo trdil, da mu je vseh in zato... »Ali jo poznaš?« se je njegov kakor orehova lupina zguban obraz nekam jasnili.

»Poznam, pri maši sem jo videl, večkrat!« je pokimal Tonček. Sem mu sumljiv, mu nisem dovolj resen, me ima za smrkavca, ki vleče ljudi za nos ali kaj. »Dvajset let sem že star,« je izdaval iz sebe, kakor bi hotel zagotoviti, da ne gre za potegavščino kakega mulca, marveč da je že zrel, da lahko razmišlja o teh zadevah.

»Odkod si doma?« je vprašal gospodar, kakor bi hotel iz tega odgovora razvozlati, kaj je za bregom.

»Iz Sel!« je odgovoril Tonček.

»Kaj imate doma, kmetijo?«

»Kmetijo!« je hitel Tonček z odgovorom.

»Koliko?«

»Kaj?« ni mu bilo jasno, kaj ga zanima. Še ne bo konca?

»Kako velika je kmetija,« je silil vanj gospodar.

»Dvanajst hektarov njiv in travnikov

in precej gozda,« je Tonček skladal pred njega.

»Si ti...?« ni dokončal stavka. Hotel je vprašati, si ti gospodar. Tonček ga je razumel, kaj ne, začelo se mu je svitati, zakaj vsa ta vprašanja. Pa se dajmo, si je mislil, pa si povejmo, kaj je na stvari, če že hočete.

»Nisem še, mama je, očeta ni in pet nas je otrok, trije so že odšli od doma, sestra je še doma, ker hodi v šolo, in mama in jaz. Mama je že kar v letih in moram misliti na to, kako zagotoviti, da bo življenje teklo naprej. Zato iščem nevesto in sem prišel, če bi Francka hotela.« Nekam ga pelje s svojimi vprašanji, nekaj mu ne gre v glavo, rad bi razkril stvari do konca.

»Veš koliko je Francka stara?« Seveda je vrtal, nekaj je hotel, kaj, zakaj toliko mlajši ženin sprašuje za Francko, toliko starejšo. In pozna jo, torej mu je jasno, da ni privlačna, ni mlada, ni lepa. On pa, ne bi mogel reči, da je ravno lepoteč, toda grd še zdaleč ni. Koliko bi jih lahko našel, nevest, mlajših in lepših, kakor je Francka, koliko? Toliko, kolikor bi hotel. Torej je jasno, za kaj gre, gre za doto, do-o-o-to! Denar rabijo, gotovo so zadolženi do vratu. Slišal je, fantič, da Francka ni brez dote, nasprotno, kar lepe denarce bo prinesla v zakon, če se bo priženila drugam, če ženin ne bo prišel in ostal tukaj, na posestvu, ki ga je treba voditi dalje. Seveda, zato gre, za doto gre.

»Veš?« je še enkrat ponovil.

»Vem!« je pokimal Tonček in gledal v tla, kjer so se na pomendrani travi lepili kravjeki. Ga ne bo povabil v hišo? Ne bo poklical Francke in ji pokazal snubca? Ju ne bo pustil sama, da se pričneta pogovarjati? Kaj mu je, ga je grdo pogledal.

Gospodar je nekaj tega, kar se je v Tončkovi glavi dogajalo, razumel, toda iz svoje kože ni mogel. Nihče mu ne bo trdil, da tale fantin prihaja v hišo zaradi Francke kot ženske in neveste, bodoče žene in matere svojih otrok. Tu so druge stvari zadaj, pa naj trdi, kar hoče. Ni mogel vzdržati. »Je tisto vaše posestvo, tam na Selih, je zadolženo?« stopil je korak bliže, kakor bi se bal, da ju ne bi kdo slišal in ujel odgovor.

Tonček je obstal za nekaj trenutkov. Pogledal je gospodarja in spet v tla. Torej

je stvar jasna, za kaj gre. Tega Tonček tudi ni nameraval skrivati, toda da bo njegov načrt razkrit prej, preden se bo dogovoril z nevesto, ga je skoraj presenutilo. Zdaj je bil konec. Tako ali drugače bi se izvedelo, pa naj se, čim prej, tem bolje, si je mislil.

»Je!« je končno izdihnil.

Gospodarja je mikalo, da bi spraševal naprej, ali je zelo zadolženo, koliko, toda nekaj mu je trkalo v njegovi notranjosti, da je dovolj, da naj neha. Tisto, kar ga je tiščalo, je zvedel, zdaj naj gredo stvari naprej. Med drugim ga je veselilo, da je fant tako odkrit. Saj niti ne bi bil slab zet, ga je naenkrat spreletelo, narobe, kar ponosn bo nanj, če se bosta s Francko dogovorila. Kar nekam želel si je, da bi se nekaj skuhalo iz tega. Da bi se le. »Pojdi, greva v hišo,« ga je povabil, »da se boš srečal s Francko!«

Če bi bil pozoren na Tončka, bi opazil, kako mu je odleglo, da ga je nehal spraševati. Odleglo pa mu je še bolj, ko je spoznal da ga je bodoči tast razkril, v katerem grmu tiči zajec. No, mu vsaj naknadno ne bo treba pojasnjevati, kako je prišlo do tega zakona, če seveda bo prišlo. Bo prišlo? Seveda bo, zakaj ne?

Če je bil oče začuden nad ženinom, je bila Francka še bolj. Kar ni in ni se mogla pomiriti in sprijazniti z novico, da jo je Tonček prišel snubit. Kaj, kako tako mlad in takšen? Doslej so hodili okrog nje sami starejši, eden je bil celo vdovec in eden že zelo betežen, skoraj pri šestdesetih. Toda ko so jo videli, jim je vsa sla skopnela. Še pogovarjati se niso hoteli z njo, da bi spoznali njeno notranjost, da bi razkrili njeno srce, njen um, bistrino, ki ji je ni manjkalo. Ta pa, poglejte no, kako jo gleda, kako jo presoja, kako se ji je zazrl v roke, vse zdelane in žuljave. Kar nekam nerodno ji je bilo, kakšen umazan predpasnik ima na sebi, da ga je hitro odvezala in vrgla na stol. Potem si je popravila lase, da ji ne bi preveč štrleli izpod rute. »Ali...?« je izdavila iz sebe in nekaj časa je trajalo, da se je zbrala in je lahko nadaljevala, »ali bi kaj spil?« Pokazala mu je na stol pri mizi.

Tonček je stopil k mizi in sedel na stol. Medtem je gospodar še kar stal pri vratih, in ko ga je Francka ošvrknila z očmi, je

opazila čuden nasmeh na njegovem licu, ki ni hotel izginiti. Kaj mu je, jo je spreletelo, ju ne bo pustil sama, da se bosta pogovorila, ji je sijalo vprašanje iz oči. Razumel je njen pogled, dobro. »Grem,« je dejal, »v hlev, pogovorita se, potem se vrnem.« Obrnil, se je in odšel iz sobe.

Tonček se je presedel na stolu. Gledal je veliko lončeno peč v kotu in klopi okrog nje, si ogledoval mogočno mizo, za katero je sedel, in grčaste stole, ki jih je kar bilo nekaj, iz debele volne spleten prt, široko lončeno vazo sredi mize, polno rdečih in rumenih vrtnic, gledal je kredenco ob zidu, polno krožnikov in porcelana, razpelo na steni, na drugi strani sliko matere božje, kako razkriva svoje srce, dolge zavese na oknu, na katerem so se bohotili lončki z rožami s svetlo modrimi cvetovi, veliko petrolejko, položeno v bogato izoblikovano nosilno svetilo, pritrjeno na sredo stropa, skozi odprta vrata je videl v kuhinjo, v mogočen štedilnik in nad njim na posebnih obeskkih pokrovice, kuhalnice, pometena tla in red, čistočo. Mir in izobilje se je kazalo povsod, kamor je seglo oko. Seveda, izobilje, ga je veselo presunilo, kaj vse se šele skriva v kašči, ga je spreletelo. Če bi vsaj nekaj tega lahko preselil k nam domov, to bi bila mama vesela. Kaj vse šele imajo v hlevih, svinjarih, kurnikih...

»Bi kaj spil?« je Francka ponovila vprašanje in ga radovedno gledala.

»Bi,« je skomignil z rameni.

»Sadjevec, žganje ali jabolčnik?«

»Jabolčnik,« se je odločil. Čez hip je bila Francka iz kuhinje z vrčem in kozarcem. Natočila mu je in sedla zraven njega za mizo. »Ali me poznaš?« ga je vprašala.

»Poznam, pri maši sem te videl!«

»Jaz tebe ne poznam,« je odkimala. »Iz Sel si?«

»Ja.«

»Ti bi se poročil z menoj?« se je nagnila k njemu in se mu zazrla v oči. Tonček njenega pogleda ni zdržal. Preveč je škilila. Motilo ga je, ker ji je eno oko zrlo drugam, in nikakor se ni mogel znebiti radovednosti, kam in s katerim očesom gleda Francka. Ali s tistim, ki je obrnjeno nanj, ali z onim, ki je obrnjeno v kot sobe, ali pa z obema? Se ji lahko v mislih, v glavi izoblikujeta dve podobi? Kako je to,

ga je stresalo. In potem iznenada to njeno vprašanje. Najprej mora odgovoriti nanj. »Bi,« je zletelo iz njega, dvignil je pogled in se ji zazrl v tisto oko, ki ga je motrilo.

»Bi se?« ga je vprašala še enkrat in v njenem glasu je začutil dvom, ali misli resno, in veselje, da je kaj takega sploh mogoče. Koliko ur, koliko noči, koliko tednov, mesecev, let jo je davilo to vprašanje: Se bo poročila? Se bo našel kdo, ki jo bo maral? Se bo našel ženin in jo popeljal v zakon? Takšno, kot je, škilasto, grbasto, krevljasto. Želela si je, da bi dobila zakonskega tovariša, želela si je, da bi ležala z njim na skupni postelji, da bi imela otroke, ne takšne, kot je bila sama, pohabljene, marveč zdrave, normalno raščene, enakomernih oči in hrbtna in nog. Koliko njenih misli je bilo posvečeno tem vprašanjem. Ko ji je bilo dvajset let in je čutila, da odrasča, manj kakor zadnja leta, ko je pričela obupavati, ali bo kaj, bo imela srečo, bo našla koga, ki jo bo maral. Na, in zdaj, ko je že skoraj na robu obupa, se naenkrat pojavi tale fant. Je stvar resna? Zakaj je prišel ponjo. Zaradi nje same prav gotovo ne, saj mu ni enaka po zunanosti, lahko bi dobil čisto drugačno, kakor je ona. Tega tišče druge reči, jo je spreletavalo. Njega skrbi dota, denar rabi, kaj pa drugega. Toda naenkrat se je začelo v njej nekaj premikati, če me jemlje samo zaradi denarja, zaradi dote in če bo to čez čas pokazal, se mu lahko zgodi, da mu bom vrnila, tako da bo imel dovolj za vse čase. Nekaj na njem pa je vseeno pritegovalo njeno pozornost. Ko ga je raziskovala, ji je notranjost zatrjevala, da ni pokvarjen, da ni slab človek. Se moti? Se za tem odkritim čelom skrivajo stvari, ki jih zna pretkano zamolčati? Ne, ne bi rekla. Toliko izkušenj, kolikor si jih je nabrala v teh letih, ji je dopovedovalo, da tale Tonček ni pokvarjenec. Bi se lahko zmotila? No, to bomo še videli. Če me hoče povleči za nos, bo že videl, vraga in pol, se je potihno zaklinjala.

»Bi!« je odrezal in pokimal, da bi dal besedi večjo veljavo...

Gledala ga je z enim očesom in misli so ji hitele po glavi, da je bilo pravo čudo, da se niso zavozlale. Kaj takega, jo je stresalo od presenečenja.

Po tolikem času, ko je že malone obupala, da bo še kaj, se pojavi ta fant. In kakšen je, pravi silak, no ne silak, toda lepo raščen, prikupen, mlad, mlad, jo je pretresalo spoznanje. »Me boš maral?« je počasi izluščila svojo skrb.

Tonček je zakašljajal, kakor bi ga vprašanje presenetilo. »Če te ne bi maral, ne bi prišel!« je počasi zlagal besede. Kaj je, bo tudi njej treba razložiti, da je dota na prvem mestu, potem šele ona? Joj, kako zapleteno je življenje! Kaj vse mora človek narediti, da ga uredi, tako kakor je treba. Ali je res, ali ga občutek vara, da je Francka ob tem njegovem stavku zasiljala? Ji je odleglo? Ji prija njegov odgovor? Če bi jo v obraz in oči motril dalj časa, bi se mu počasi razkrilo, kaj se v resnici dogaja v Franckini notranjosti, toda v obraz in njene oči je ni mogel gledati, motila ga je škilavost. Bo šlo, če postaneta mož in žena, bo šlo, če se ji bo bal pogledati v oči, ga je stresalo. Toda preden je razvozlal odgovor, se je Francka spet oglasila.

»Kako si si to zamislil?« ga je vprašala.

»Kako?« je zategnil in potegnil krepak požirek iz kozarca, preden je nadaljeval. »Živela bi pri nas, na Selih. Tam imam mamo, ki je že krepko v letih, in sestro, ki hodi še v šolo. Drugi bratje in sestre so že odšli od doma. Tisto naše posestvo je veliko manjše, kakor je tole vaše, toda strašno rad ga imam in bliže je dolini in bolj je med ljudmi, tako da bi rad, da greš z menoj in da si tam ustvariva družino. Mama je zelo za to, samo skrbelo jo je, ali boš tudi ti za to!« se ji je nasmehnil.

»Sela poznam, kje je vaša hiša?« jo je zanimalo.

»Tam na koncu vasi, pri gozdu, zadnja v vasi je naša domačija!«

»Ali tista z gankom pod streho?«

»Ja, ja, podstrešna soba ima gank, tista, tista,« se je Tonček naenkrat razveselil ob spoznanju, da si je Francka zapomnila njihovo domačijo.

Klepetala sta in med njima se je naenkrat spletlo vzdušje radovednosti, raziskovanja, spoznavanja. Pogovarjala sta se brez napetosti in skrite misli. Tonček je moral opisati njive, živino, kaj pridelajo, kaj prodajo, od česa živijo, ob enem ji je razkrival svojo privrženost zemlji in pose-

stvu in veliko zadoščenje mu je bilo, ko mu je Francka pri tem s pravim užitkom prikimavala. Tudi ona ima rada zemljo, ga je prijetno spreletavalo. Klepetala sta in Francka je postajala čedalje boljše volje, tako da si je morala prinesti majčkeno žganja, da je trčila s Tončkom, in popila ga je na dušek, čeprav to sploh ni bila njena navada.

Ko je oče čez čas prišel v hišo, ju je presenetil v živahnem pogovoru o kmetijstvu, kmetovanju in njegovi prihodnosti.

Stvar je bila jasna, Francka in Tonček se bosta vzela. Čim prej, sta bila oba naenkrat nekam nestrpna. Tonček je Francko čez nekaj dni pripeljal domov, k mami, ki jo je tudi že poznala od prej, poklepetali so in Tonček ji je razkazal posestvo. Francka je bila prijetno preseščena nad tem, kar je videla, ni bilo sicer tako veliko, kakor pri njih doma, tudi kašče niso bile tako polne, prej prazne, toda vendarle... kar v redu. Dogovor je bil sklenjen. Odšla sta v farovž, bila na oklicih in potem sta se poročila.

Njuni oklici s prižnice so zbudili pravi plaz govoric. Le kdo bi si mislil, da bo ta štiridesetletna pokveka vendarle dobila ženina. Ali vam je jasno, zakaj jo jemlje, zaradi dote vendar! Zadolženo posestvo rešuje. Pognali bi jih na boben, če fant ne bi našel rešitve. No, zdaj so na konju in Francka je dobila moža. Mu bo lahko rodila otroke? Zakaj pa ne, če bo le hotela! Kaj bo zdaj z njenim domom v hribih, ko je zgubil takšnega garača, kot je bila Francka? Oh, bo že, njen brat, edini dedič, bo kmečko bogatijo pač peljal naprej, le nevesto si bo moral najti pošteno se bo moral potruditi, da jo bo pripeljal v tiste hribe, in oče mu bo moral odkritosrčno pomagati. Katera pa bo hotela tja v tiste grape? Bo tudi on moral odkriti kakšno pohabljenko, podobno Francki, in jo pripeljati domov. Laže bi ji šlo na njivah in v hlevu, če bi bila po zunanosti podobna Francki, na katero je vse navajeno. No, naj Franckin brat rešuje zadevo, kakor ve in zna, bo že, nič ne bo propadlo, kakor vemo in poznamo kmečko dušo.

Francka in Tonček sta zaorala na novo. Morda bi bile v zakonu zaradi takšne razlike v letih in zunanosti težave, če Tonček ne bi bil takšen, kakršen je bil.

Rešiti domačijo, mu je bilo prvo. In Francka mu jo je rešila s svojo doto. Prinesla je s seboj toliko, da je vse poravnal, vse odplačal in še je ostalo denarja, da ga je lahko naložil na hranilno knjižico. Srce mu je raznašalo od ponosa. Če bi oče to doživel, ga je razganjalo!

Še nekaj se je dogajalo v njem, in to zdaleč ni bilo nepomembno: Franckine telesne hibe se mu niso zdele več tako velike, škiljenje kakor da je nekaj običajnega, grba sploh ni bila tako vidna in, zanimivo, v postelji je ni čutil, tudi švedrala je manj, kakor se mu je zdelo prej. Nekaj je že moralo biti v teh njegovih ugotovitvah, vsekakor pa je to prispevalo k utrjevanju vezi med njima.

Francka se je začuda hitro vživela v nove razmere. Z mambo sta se ujeli, da je bilo veselje, s sestrice tudi, in njena zagnanost za zemljo in njen dobrobit je Tončka priklepala nanjo. Vaške klepetulje so zaman čakale, kdaj bo začel skakati čez plot. Nasprotno, bil ji je zvest, da se je celo Francka čudila, zvest zaradi svojega cilja, zemlje, pa tudi zato, ker je bil pač takšne narave. Na vsem svetu je videl eno samo stvar in bil ji je pripravljen podrediti vse drugo, in to je bila domača kmetija!

V zakonu se je mladoporočencema nekam mudilo. V šestih letih, do začetka vojne, se jima je rodilo pet otrok, po eden na dobro leto. Vsi so bili zdravi, čvrsti, ljubki otročki. Po materi niso podedovali nobene hibe. Takšna plodnost je bila razumljiva na eni strani zaradi materine starosti, ki za rojevanje ni imela na razpolago več celih desetletij, na drugi pa kakor da sta slutila, da se nad deželo in svetom zbirajo težki črni oblaki, ki ne obetajo nič dobrega.

Res se je vojna začela, ko je Francka komaj dobro rodila petega otroka. Šestega še nista zastavila, ko je završalo.

Aprilska nedelja, ko se je začela vojna, je Tončku ostala v spominu. Da se nekaj pripravlja, mu je bilo jasno že nekaj časa. Vsak večer, preden je šel spat, je poslušal radio. Kupil ga je takrat, ko se je poročil, od Franckine dote. Tako je bil na tekočem z dogajanjem in Francka tudi. Vendar ga je tista nedelja presenetila. Ni si mogel misliti, da je stvar že tako daleč. Dan je

bil res nekaj posebnega. Pust, meglen, nič dobrega ni obetal. Francka je pripravljala otrokom zajtrk, dojila najmlajšega in se vmes oblačila za k maši. Tonček naj bi medtem ostal in varoval doma otroke. Odprl je radio in zaslišal pretresljive besede napovedovalca, ki je s tragičnim glasom povedal, da je od tega dne zjutraj Jugoslavija v vojni z Nemčijo. Nato so se drug za drugim vrstili pozivi k redu in disciplini in potem klic, naj se vojni obvezniki takoj javijo v najbližja vojaška oporišča.

Tončka je poslušanje zmedlo. Nekaj časa je trajalo, da mu je to dejstvo prišlo do zavesti: »Francka, me slišiš, Francka,« se je zadr, da je v hipu pridrvela iz kuhinje, »vojna je! Poslušaj!«

»Kaj?« je zazijala Francka in za hip prisluhnila pozorno napovedovalcu, nato pa vzkliknila: »Ježešmarija... vojna... kaj bo pa zdaj?« Razprla je oči in iz njih je lila groza.

Napovedovalec je še kar naprej ponavljal vest, pozive in naročila, zrak v sobi je postajal čudno težak in zadušljiv, otroci, zmerom prepolni živžava, so utihnili, pes pred vrati je obmiroval na pragu in začudeno ogledoval okrog sebe, kakor bi mu nataknil nagobčnik, vse naokrog je otrpnilo od napetega pričakovanja.

Napovedovalec je ponovil poziv vojnim obveznikom in Francka je vdruživ, še bolj pretresljivo zavpila: »Ježešmarija! Tonček, ježešmarija!« Srce ji je stisnilo v strahu za moža. »Pozivajo te, da se jim javiš,« se je prijela za usta, da bi zatrla krik obupa.

»Ne bom šel, ne bom se jim javil,« je zletelo iz njega.

»Ja, kako pa, če bodo prišli pote, bodo...« hotela je reči podivjali – a ji ni šlo z jezika.

»Preveč nas je takih, ki se moramo javiti, da bi nas že danes vse poiskali. Najprej naj poberejo tiste v Ljubljani in po vaseh, po dolini. Naš dom tukaj je preveč od rok, da bi takoj prišli pome!« je Tonček tolažil Francko in sebe. »Le zakaj bi bil med prvimi in vojašnici. Še bo čas za to,« je zamahnil z roko.

»Ali naj grem k maši?« se je Francka zazrla vanj. »Sladkorja nimam, kupiti bi ga morala!« jo je zaskrbelo gospodinjstvo, bolj kot dušebrižništvo.

»Kar pojdi,« ji je svetoval Tonček, »zvedela boš, kaj govorijo ljudje in kaj je novega. A vrni se hitro, da bomo skupaj!« ji je naročal in spet prisluhnil radiu.

Francka je na hitro popopravila z otroki, potem pa brž odkrevsala v dolino.

Tonček je pozorno sledil poročilom in otroci so bili za čuda mirni, kakor bi vedeli, kaj se dogaja. Previdno so se vrteli okrog očeta, poslušali njim na pol razumljivo govorjenje iz radijske škatle, prekladali po tleh cunjaste punčke in čakali, kdaj se bo vrnila mamica.

Vreme je bilo kislo. Visoki koprenasti oblaki so prekrili nebo. Med osmo in deveto uro je zunaj nastal ropot, da je Tonček skočil pokonci in zdrvel na plano. Letala! Letala so preletavala nebo tam nekje nad Ljubljano in oddaljeno streljanje protiletalskih topov je dalo slutiti, da so kovinske ptice na nebu sovražne, nemške. Rohnenje letal in topovsko streljanje nista trajala dolgo. Letala so odletela, topovi so utihnili in Tonček se je spet vrnil k radiu. Vesti so bile vse bolj natančne: da je bil bombardiran Beograd, da se prostovoljci javljajo vojski, da so četniški odredi na nož zavzeli Zadar, ki je bil pod italijansko oblastjo, da se bijejo junaški boji na severni meji, da jugoslovanska armada odločno drži svoje položaje, da...

Šesti april se je vlekel v nedogled. Dnevi za njim prav tako. Nikakor se ni bilo mogoče osredotočiti na delo, ki je čakalo na njivah. Čas je bil prenapet in dogajanja preveč usodna, da človek ne bi preprejano mislil nanja.

Tončka ni prišel nihče iskat, čeprav se je kar naprej oziral, ali kdo rine k hiši. Postoril je, kar je bilo treba pri živini, na njivo pa ni šel. Kakor drugi je bil tudi on preveč nestrpen, kaj se bo zgodilo naslednji trenutek. Kar naprej je tekal v sobo in prižigal radio. Nekoč se je celo razjezil nad Francko, kar ni bila njegova navada, češ da ne posluša novic, da bi mu jih povedala, kadar jih sam nima časa poslušati.

»Dosti imam vsega! Ne bom poslušala, preveč me izmuči,« mu je odgovorila.

V sredo, 9. aprila, je prišel domov v Sela Tončkov sosed, ki je služil redno vojsko v Karlovcu. Povedal je, da je njegov bataljon imel položaje nad Zagrebom in

da so se dogovorili, da ga razpustijo, da se vojaki razkropijo po domovih, saj se ne splača tolči se s Hitlerjevo armado. Vsi, z ofiriji vred, so bili prepričani, da ni nobenega upanja na zmago. Povedal je tudi, da so se po odločitvi komande z velikim veseljem obrnili vsak proti svojemu domu. »Nekaj časa sem nosil puško s seboj, potem pa sem jo zabilisal v grmovje,« je s smehom pripovedoval sosed. »Kaze, da se nismo razpustili samo mi, povsod se vojska razpušča!«

»Kako to, da potem radio kar naprej poroča o uspešnih bojih naše armade z Nemci?« Tončku nekaj ni šlo v glavo.

»Kaj naj drugega dela radio, kot odajda takšna poročila,« je sosed skomignil z rameni. »Naj mar poroča, da se je naš bataljon razšel?«

V četrtek so prišli domov v Sela trije fantje v vojaških uniformah in v petek še dva. Okrog njih so se kar naprej zbirali vaščani in poslušali njihove pripovedi o tem, kako je bilo v armadi, da je vojaška komanda čudno ravnala, da ni bila razpoložena za obrambo domovine pred napadalcem, da so se ofiriji med seboj dajali in da so nekateri preprosto izginili samo zato, ker se niso strinjali z večino, ki je bila za vdajo, da so bili vojaki razdvojeni, kaj delati, da so ponekod odšli komandanti in da so bataljoni razpadli, da se je vsak vojak hitel znebiti puške, da vsak primer, da jih nemške enote ne bi dobile z orožjem, če bi se srečali, da so metali proč kape, slačili bluze in jih preobračali, da bi bili videti kot civilisti. Puške so odmetavali v grmovje ali jih skrivali v hleve, kozolce, svisli, med slamo, otrobe, gnoj, zakopavali v zemljo. Vojake je preplavilo prevladujoče hotenje čimprej in čimbolje skriti vojaško poreklo, da te Nemci ne bodo prijeli.

Tonček je poslušal novice, radoveden in obenem začuden, kaj se dogaja v tej deželi. Kdo bi si bil mislil. Še sreča, da ni bil sam med njimi. Kaj vse bi se mu lahko zgodilo. Če bi ga prijeli, ker se kot vojni obveznik ni javil najbližji vojaški enoti, bi se lahko izgovarjal, da je vas tako odmaknjena od glavnih cest, da ni vedel, kaj se dogaja, radia, bi se zlagal, ni poslušal...

Zdaj pa je bilo konec. Jugoslavija je

propadla. Razdelili so si jo Nemci in Italijani in na jugu Bolgari. Sem k nam so prišli Italijani, je stresalo Tončka.

Tonček doslej ni kaj dosti slišal o Italijanih. Po radiu je sicer poslušal slavo-speve rimskemu cesarstvu, Mussoliniju, fašizmu in italijanskemu imenu ter kulturi, reči si je moral, da mu je bilo nekam zoprno. Le zakaj takšen pomp. Njegovo nerazpoloženje nasploh in posebej do tujcev se je okrepilo kakšen mesec po zasedbi, ko je neko nedeljo v njihovo vas prišla močna patrolja italijanskih vojakov. Gotovo jih je bilo šestdeset, če ne več. Vaščani so jih začudeno opazovali, ko so z vojaško godbo glasno primarširali v vas, da bi se predstavili kot novi gospodarji. Radovedno so zijali vanje, toda radovednost jih je hitro minila, ko so Italijančki začeli brskati po hišah in terjati kruh, klobase, sadje, mleko, vino in žganje, žganje. Dobiti so želeli čim več. Postajali so nasilni, da bi jih vrag. Ti prekleti lačniki, nikakor jih ni bilo mogoče zadovoljiti, kar naprej bi žrli. Najhuje pa je bilo, kako so se vedli do žensk. Menda bi jih najraje kar javno, sredi vasi, vse po vrsti položili na tla in jih nategnili! Moški v vasi so se morali pošteno krotiti, da niso vzroji in navalili na tujce. Kdo bi si mislil, so si govorili.

Tonček se dotlej nikoli ni ukvarjal s politiko. Zanimala ga je edinole zemlja in vse, kar je bilo povezano z njo. Seveda je pri tem imela svoje tudi politika, toda da bi njega razjedale zdrahe, ki so se v stari Jugoslaviji kar naprej razplamtevale med klerikalci in liberalci, ne, tega je bil obvarovan. Toda ko so se vsenaokrog začeli šopiriti Italijančki, mu to ni bilo po volji. Nekaj v njegovi notranjosti mu je dopovedovalo, da to ne bo dobro. Če se bo ta tuja svojat razbohotila, bo vse vzel vrag. Tudi njega znajo nagnati z zemlje, kdo ve kam, in dati posestvo kakšnemu Lahu!

Tončkove skrbi, kaj bo, kakšna bo prihodnost, je po svoje povečevalo tudi njegovo prijateljstvo z Mirkom, sošolcem iz osnovne šole. Večkrat sta se srečala in poklepotala. Mirko je bil delavec na železnici in se je, kakor je lahko Tonček razbral, že zgodaj v stari Jugoslaviji vključil v nekakšno tajno gibanje, ki je imelo lepe načrte za ureditev družbe v

prihodnosti: delavci in kmetje naj bi vladali družbi in državi, kajti oni so vse v njej. Tončku so se zdele Mirkove ideje, ki jih je kar naprej ponavljal, neresne, ne bi rekel smešne, marveč neresne. Lepe, a žal neuresničljive. Le kako bodo to naredili, se je spraševal. Zdaj, po kapitulaciji Jugoslavije, mu je Mirko ves srečen pripovedoval, da je prišel čas, ko bi lahko uresničili svoje zamisli. Kako, Tončku ni bilo jasno. Zato mu je Mirko kar naprej govoril, kaj se lahko zgodi, če bo zmagal fašizem, in da se je treba z vsemi močmi upreti temu zlu. Upreti zlu, ki mora propasti, ker je zlo, obenem pa pripravljati teren, da bosta zavladala delavec in kmet!

»Ne samo njivico in hlevček in kravico, tudi glavico boš dal, če zmaga fašizem!« mu je dopovedoval. »Po tvojih poljih bo odmevalo: Eviva, eviva Mussolini, eviva Italija!«

Tonček se je spomnil, da mu je nekoč nekdo, ki je prišel iz njihovih krajev, povedal o tem eviva zanimivo priporočilo. Glasilo se je takole: Eviva kdor poriva, kdor pa ne more, naj počiva! Seveda geslo ni imelo nobene zveze s stanjem, v katerem so bili. Da bi prišlo do tega, da mu vzamejo zemljo in posest in jo dajo kakemu italijanskemu pritepencu, ni govora! Tega ne bi prenesel, naj bo karkoli! Raje pokonča vsiljivca in potem še samega sebe, če bi bilo treba, toda da bi te njive, njegove njive, za katere je že toliko žrtvoval, pripadale nekomu drugemu in še tujcu povrhu, ni govora. Kar naj poskusi-jo, bodo že videli, je kuhal v sebi.

Če imajo res takšne načrte, tega ni mogel ugotoviti. Jasno pa je bilo njihovo vsiljevanje italijanskega jezika, kulture in običajev, predvsem prek radia, ki je od jutra do večera oddajal italijanske pesmi, slavil italijansko cesarstvo in velikega Mussolinija v italijanščini in po slovensko, da se ne bi pozabilo, kje smo in kdo nas mora poslušati.

Tonček ni imel časa od jutra do večera navijati radia, toda zvečer, ko je prišel domov utrujen po pomladnih opravilih na polju, ga je privil. Poslušal ga je tudi, kadar je opoldne kosil doma, a le redko, saj so mu jed največkrat prinesli na njivo. In vsakokrat, ko je poslušal to navijaštvo, je mislil na Mirkove napovedi, kaj vse se

lahko zgodi našim ljudem pod italijansko okupacijo.

Njegovim razmišljanjem so prilivale ognja vesti, ki so prihajale v vas iz doline. Kaj se dogaja v mestu, kaj tam delajo tujci, kakšno nasilje zganjajo nad domačini in podobno. Obenem so se širile vesti, da nastaja med našimi ljudmi odpor do tujca, da raste, da se je oblikovala tajna politična organizacija, ki ima v načrtu osvoboditev domovine in oblikovanje drugačne družbe, kot so jo bili ljudje doslej vajeni. Slišati je bilo, kaj dela skrivna politična organizacija v Ljubljani in drugod po Sloveniji: da piše po zidovih osvobodilna gesla, trosi letake, na katerih lahko prebereš, kaj hoče, izvaja sabotaže, uničuje daljnovode visoke napetosti, minira mostove, organizira vojaške partizanske enote po gozdovih okrog mesta in po vsej Sloveniji in Jugoslaviji, napada tuje vojake, jih pobija, kaznuje domače prisklednike in izdajalce, ki se vdinjajo tujcu...

Tudi v vasi se je začelo premikati. Mirko je Tončku povedal marsikaj, bil je obveščen o gibanju in stvareh, tako da ga je Tonček začel resno sumiti, da aktivno sodeluje v osvobodilnem gibanju. Zaposlitev na železnici mu je prišla nadvse prav, saj je bil hitro obveščen o dogodkih bodisi v Ljubljani ali Mariboru, Črnomlju ali Gorici, Brežicah ali Jesenicah. Organizacija odpora mu je, to je Tončku sam priznal, nalagala odgovorne naloge za razvoj gibanja. Ljudje, zaposleni pri železnici, so lahko marsikaj naredili, prenašali so vesti, skrito orožje, municijo, hrano, sanitetni material za partizane. Mirko je bil ves in cel v tem gibanju in svojemu prijatelju Tončku je znal lepo pihati na dušo, naj pomaga, naj se pridruži.

Tončkova usmerjenost k pravici in resnici in nasveti tovariša so naredili svoje. Tonček se je že zgodaj vključil v osvobodilno gibanje. Mirko mu je naložil, naj zbira puške, municijo, orožje za partizane. Tega takrat po kapitulaciji stare Jugoslavije, ni bilo malo. Puške in municijo, bombe in še kaj so vojaki jugoslovanske vojske po razpadu odmetavali tako rekoč na vsakem koraku.

Tonček se je zbiranja lotil načrtno.

Zapovrstjo je obiskal vse iz vasi, ki so bili v razpadu in vojaških enotah. Spraševal jih je, kaj so naredili s puškami, in skušal zvedeti, ali jo je kdo prinesel domov. En sam jo je. Toda to mu je priznal šele čez čas, ko sta že nekajkrat govorila in mu je Tonček dopovedoval, kako neprijetno bo zanj, če bodo Italijani slučajno našli puško na njegovem, potem ko so cele tedne pozivali prebivalstvo, naj izroči orožje, če ga ima ali če ve zanj, vojaškim komandam.

»Tamle, v kozolcu sem jo skril, po suho seno, kolikor ga je še v kozolcu,« je končno priznal.

»Jo lahko odnesem?« ga je nedolžno vprašal Tonček. »Bolje je, da jo odnesem, kot da bi ostala tam, kjer je,« mu je zatrjeval. »Kaj veš, morda te je kdo videl, lahko bi se razvedelo, in si v kaši!«

»Kaj boš ti z njo?« je zanimalo sosed.

Tonček na takšno vprašanje ni bil pripravljen. Naj pove, da so mu naročili, naj zbira orožje za partizane? Ali naj si kaj izmisli? Kaj? Da zbira puške za lovce ali mesarje, ki po novem živine ne koljejo več, marveč jo streljajo, da si želi imeti puško doma za vsak primer, če bi bilo treba braniti kmetijo, ali za proslavo novega leta v silvestrski noči? Nekam dolgo ni odgovoril na vprašanje in ves čas je prenikavo zrl v sosed. Mu je zaupati? Bolje resnica, kot laž! Če je on odločen dati puško, mora enako ravnati tudi on, povedati resnico.

»Zbiram jih, za partizane!« je počasi spravil iz sebe.

»Kaj?« je zazijal sosed in nekam globoko požrl slino, kakor bi težko spravil resnico.

»Naprosen sem bil, naj pogledam naokrog, in sem pristal. Pomagam jim, ker vem, da bo slabo, zelo slabo,« je zategnil, »za vse nas, če nas bodo Italijani pričeli preganjati z zemlje!«

»Kje pa so?« je hlastno vprašal sosed.

»Ne vem, pridejo, naročijo, kar želijo, in gredo, spet gredo!«

»Kadar pridejo, jim daš, kar si nabral?« ga je zanimalo.

»Dolej nisem še ničesar nabral. Ti si prvi, na katerega sem naletel, da ima skrito puško. Če mi jo boš dal, jim jo bom izročil in iskal druge po vasi, pa tudi drugod v sosednjih vaseh, v grmovju, kjer-

koli že,« je zakašljajal. »Mislim, da imajo prav, da organizirajo odpor proti okupatorju, a?« je zategnil, da bi slišal odgovor.

»Prav imajo. Dal ti bom puško,« se je odločil naenkrat, »izroči jo upornikom in povej jim, da želim, da bi z njo ustvarili dobre uspehe!«

Tonček se je zasmel. Torej je uspelo. Ima prvo puško za naročnike! Da bi se le večkrat in drugod tudi tako steklo. »Menda ti je jasno, da nihče ne sme zvedeti tega, kar sva storila in o čemer sva se menila,« je vprašal.

»Jasno mi je in zavedam se, da sva zdaj oba v šlamastiki. Če se enemu kaj zgodi, lahko potegne posledice tudi drugi!«

»Tako je!«

Tonček ni ostal le pri prvi puški. V njihovi vasi, v Selah, res ni bilo nobene več, zato pa so bile v sosednjih vaseh in v hosti, odvržene, v grmovju, na njivi. Seveda je moral zvedeti zanje, kje so skrite, če jih je hotel dobiti. Stikanja in brskanja in zaupnih pogovorov in skrivanja ni bilo malo. Vendar se je splačalo, štirinajst pušk je zbral v osmih mesecih, do spomladi dvainštiridesetega, in jih oddal partizanskim patroljam, ki so prišle ponje, kadar je Mirku sporočil, da je spet kaj dobil.

Kakšno presenečenje in obenem užitek je bil za Tončka, ko so prvič prišli k njemu partizani. Obveščen je bil, da bodo prišli, zato jih je čakal, in ko je ob dveh zjutraj zaropotalo pred hišo, je ves srečen planil k vratom z brlivko, da ne bi bilo prevelike svetlobe. Trije so stali pred vrati, eden njegove starosti, dva mlajša, in strmeli vanj. Najstarejši mu je rekel, da jim je bilo naročeno, kam naj gredo po orožje. Tonček je bil resnično vesel obiska. Francki ni dovolil, da bi bedela, čeprav je trdila, da je fante treba pogostiti.

»Pogostim jih lahko sam,« je odločil. In res je pripravil kruh in suho svinjino in trdo kuhana jajca. Povabil je fante v hišo, toda mudilo se jim je naprej, da jih nikakor ni mogel spraviti čez prag. Izročil jim je puške kar pred hišo in ponudil kruh in meso. Z velikim veseljem so vzeli vse, tako da se je kar čudil, in prešinilo ga je, da so bržkone lačni.

Vse patrolje, ki so prišle k Tončku po puške, niso bile tako zadržane kakor prva.

Tretja skupina, bilo jih je pet in izročil jim je tri puške, se je zadržala pri njem kar dolgo, skoraj do jutra. Klepetali so, jedli, pili, se smejali, in ko so odhajali so Tončku rekli, da bi bili čez vse srečni, če bi bili vsi kmetje na Slovenskem tako odprtih rok in širokega srca kakor on. Njihov obisk ga je, čeprav naslednjega dne ni bil kaj prida za delo, res razveselil in mu dal veliko misliti. Tudi drugače mu je bilo v užitek, če je okrog vasi v gozdu ali med hišami srečeval partizane. Gledal je nekam čeznje, obenem pa mu je srce utripalo od ponosa, da je z njimi, da je zraven v boju proti vsiljivcem, ki so se priklatili od kdo ve kod, da bi vzeli to njegovo in naredili za svoje. Prekleta banda! V njem se je nabiralo in vsako srečanje s tujci ga je spodbudilo, da je še bolj brskal za orožjem in municijo. Dogodilo se je celo, da se je, ko se je iz doline vračal domov, skušal vživeti v kožo vojakov ob koncu vojne. Razmišljal je, kam bi sam odvrigel nadležno puško, če bi bil takrat v uniformi, in potem je šel in prebrskal grmovje in gozdiček, skratka, kraje, ki so se mu zdeli primerni, da zakrijejo orožje, ki bi se ga želel znebiti. Seveda je bilo to njegovo brskanje po grmovju in drugod zaman. Pokazalo pa je, kaj vse ga je mučilo tisti čas, ko je želel zbrati za upornike čimveč orožja.

Bil je lahko zadovoljen, da mu Francka pri tem ni delala nobenih težav. Pustila ga je, da je delal po svoje, včasih mu je želela celo pomagati. Ni govora! Nikakor ne! »Ti moraš skrbeti za otroke! Zadosti je, da se eden pri hiši spušča v takšne zadeve!«

Francka ni bila nasilna. Dovolj je imela drugih skrbi. Vendar se ni mogla znebiti neprestanega strahu za Tončka, odkar je zvedela, s kakšnimi stvarmi se ukvarja. Da ga ne odkrijejo! Da ne zvedo zanj! Če bodo zvedeli... niti pomisliti si ni upala, kaj se bo zgodilo z njim.

Pa so zvedeli. Pozno spomladi dvainštiridesetega so zvedeli.

Tisto jutro je resnično bilo žalostno. Lilo je kakor za stavo. Vas je plavala v vodi in deževnica je klokotala iz žlebov po poteh, gosta kakor godlja. Veter je divjal in postrani nosil dež, ga pljuskal kakor z bičem po košati lipi. Ni bilo

hladno, začetek poletja se je že zaznal, le čudna, vlažna sopara se je ovijala okrog zidov.

Tončka je že od jutra nekaj stiskalo. Ni vedel kaj, toda nekaj ga je tiščalo v notranjosti. Bil je zaskrbljen. Meril je korake v kuhinji, od stene do stene, meril svojo stisko, medtem ko se je žena pri štedilniku ubadala s loncem in skodelicami. Pripravljala je zajtrk za otroke. Starejša sta že znala sama obračati žlico.

Tale dež bo dobro del, o tem ni nobene dvoma, zemlja je že vzdihovala po vlagi. Če bo dopoldne nehalo, se bo lahko odpravil na njivo. Le kaj ga tako čudno tišči pri srcu. Grabil se je po prsih in si jih otipaval.

»Kaj ti je, tako si nemiren?« ga je ogovorila Francka.

»Ah,« je zastokal. Kako naj ji razloži čudno stisko in zle slutnje. Le kaj bi lahko bilo? Bo udarila strela? Saj ne grmi, samo lije. Se bo v hlevu zgodila kakšna nesreča? Mu bodo pokradli seno s kozolca? Bo kdo od otrok dobil ošpice, mu bo dež naredil škodo na njivi, bo... z roko si je šel skozi lase in čutil, da se mu mastni lepijo na čelo.

Dež je neutrudno pljuskal po šipi, kot bi na vsak način hotel v kuhinjo. Niti malo ne pojenja, je kimal Tonček. Je mar kriv tisti požirek slivovke sinoči, da je takšen, se je spraševal. Nemogoče, nikoli ga še ni po požirku, včasih sta bila tudi dva, trije, takole dajalo. Nekaj drugega se kuha, ga je prevevala slutnja. Da tu, v vasi, ne bo prišlo do kakšnega spopada med partizani in Italijani, so mu misli iskale odgovor.

»Kaj ti je?« je Francka spet začela in ga raziskujoče ogledovala. »Boš še malo žgancev in mleka?« je stremela vanj z enim očesom, drugega pa upirala v lonec. »Še z enim krožnikom boš ugnal lakoto, če te ta dela tako nemirnega!«

»Ah...!« je spet zamahnil z roko. Njej kaj dopovedovati nima smisla, takoj bo našla zdravilo za težave – žgance, kruh, kos suhega mesa, morda moker obkladek na čelo, počitek v postelji, kamilice, lipov čaj ali pa morda požirek slivovke.

Naenkrat se mu je zaletelo. Previdno je zakašljal z zaprtimi usti.

»Lahko bi že nehalo scati!« je malo

glasneje, kakor je bila njegova navada, zastokal nad vremenom.

»Lahko, ja,« je pritrdila Francka, »samo...« Hotela je dodati, da še nič ne kaže, a jo je zmotil hrup pred hišo. Vpitje, ki je preglasilo šum dežja, je vdiral v kuhinjo in preglasilo tudi živžav otrok v spalnici.

»Kaj je to?« je Tonček dvignil glavo, Francka pa je v roki zadržala pokrovko. Ni bilo treba čakati. Po vežnih vratih je votlo zabobnelo. Tonček je stekel k vratom.

Italijanski vojaki, se je zgrozil, in čuden mráz ga je preplaval. Vsi zapovrstjo, bilo jih je najmanj petnajst, s puškami v rokah, premočeni, da so se kar svetili, so zijali vanj kakor v kakšno strašilo in molčali, hoteč podaljšati trenutke negotovosti. Končno, ko je tudi Francka prišepala k vratom in radovedno vprašala, kaj je, se je najbližji oglasil: »Meglič?« Njegov glas je prevpil šumot dežja, ki je, kakor na povelje, počasi pojenjaval.

»Ja!« je zamomljal Tonček.

»Tonček?« je nadaljeval spraševalec.

»Ja!« je z zamolklim glasom iztisnil iz sebe.

Spraševalec je počasi pokimal in zloben preblisk mu je šinil skozi oči. »Z nami boš šel!« je dodal. Seveda, bil je naš, preoblečen v italijansko uniformo, saj je znal pravilno slovensko.

Tonček je globoko zajel sapo. Francka je zavpila »A-a-a-a-a!« in se prišla za glavo. Dva od otrok, najstarejša, sta pritekla do mame in radovedno motrila vojake z orožjem. Oboroženi so se prestopali in rinili k vhodu, s puškami merili v Tončka. Francka se je oprijela vrat, da se ne bi zgrudila na tla.

»Zakaj?« je Tonček končno iztisnil iz sebe in zaprepadeno zijal v sovražnike. Dež je hipoma, kakor bi odrezal, ponehal.

»Boš že videl!« se je zadržal spraševalec, da je Francka znova zavrisnila. Tončku je brnelo po glavi: kaj je, kaj se je zgodilo? Mu bodo pobrali živino? Vedo za njegovo prijateljstvo z Mirkom, komunistom? Vedo za njegove usluge osvobodilnemu gibanju? Puške? Puške, seveda, za puške so zvedeli, ga je prešinilo.

»Gremo!« se je zadržal preoblečenec in stegnil roke proti Tončku.

»Suknjič si bom vzel,« se je Tonček

obrnil pri vratih in jel dvigovati Francko s tal.

»Nič ne boš vzel, ga ne boš rabil!« se je odrezal poveljujoči in vlekel Tončka od Francke. Najbližji vojaki so mu pomagali, ga prišli in začeli vleči čez prag.

»To-o-o-onče-e-e-e-k!« je hlipala Francka na tleh in stegovala roke za možem in oba otroka sta pomagala mami: »Ata, ata, at-a-a-a, kam greš?«

Vojaki so obstopili Tončka, ga vlekli od praga, on se je obračal nazaj, stegoval roke, se hotel posloviti od svojih dragih, se trgal tujcem iz rok, toda dosegel je ravno nasprotno. Vojaki so ga začeli suvati, tolči po glavi, po ramenih, prsih, s pestmi in s puškinimi kopiti, da je revež v hipu postal ves krvav in mu je omahnil korak, čedalje bolj je visel na mladeničih, ki so ga zdaj brcali... Njegovi kriki in vpitje vojakov so se mešali s Frančkinim onemoglim rjoventjem na pragu. Stegovala je roke in spet stiskala k sebi otroke... Sosedje so planili k oknom, odpirali vrata, zijali skozi reže, kaj se dogaja zunaj? Tujci so naduto in zmagoslavno zapuščali vas in vlekli za roke ujetnika, ki je zaradi tepeža že izgubljal zavest, noge so se mu mlahavo vlekly po poti in odskakovale od kamenja, za njimi je na blatu ostajala temna sled.

Pred vasjo je patroljo, ki je odšla po Tončka, čakala skupina konjenikov. Ko so se sešli, so dvignili ujetnika na konja, ga privezali, da je ležal na njem na trebuhu in so mu roke in noge udarjale po konjskem vampu. Napotili so se dol v dolino.

Ko se je na tem čudnem nosilu ovedel, ga je v hipu preletelo spoznanje: konec! Ubili ga bodo. Če so takole prišli ponj, vedo o njem, kaj je delal. Vse vedo! Prekleti! Kako pečejo vrat in glava in hrbet! Seveda, če so s puškinimi kopiti udirali po njem kakor za stavo. Kje so zdaj partizani, da bi mu pomagali, da bi ga rešili? Ni jih. Če bi bili kje v bližini, bi že davno lahko pridrveli, saj se ti polentarji morajo slišati cele kilometre daleč, ko tako vpijejo. Seveda so brez skrbi, drugače ne bi prišli po njega in se ne bi tako glasno premikali. Prekleti tisti, ki ga je tepel po hrbtu. Rana tako peče, kakor bi ga mlatili z železnimi grabljami, prekleti pesjani.

Kako lep dan se je naredil. To bo pričelo poganjati na njivah. Žal on tega ne bo več užival. Preklete duše, kam ga vlečejo? Zakaj ga niso tam, doma pobili, zakaj ga vlečejo v novo trpljenje, če bo konec isti! Preklete barabe, preklet hrbet, prekleti svet. Kakšno zadovoljstvo prešinja te njegove priganjače, koliko si imajo povedati, kako letijo iz njih tuje besede, kako se hahljajo, kot bi jih žgečkal. Kako pasejo svoje oči na njem in uživajo nad tem, kako so ga zdelali. To bi jim vrnil, če bi nanese. Nič ne bo, končano je, to bodo morali opraviti drugi namesto njega. Kakšno globoko luknjo mi je vrezal v hrbet, da tako peče. Bo še dolgo peklo? Ga bodo takoj pokončali, ko bodo prišli v postojanko?

Niso ga. Vrgli so ga v klet z zamreženimi okni, na prstena tla, mu zvezali roke, pripeli noge k stebrom, zabitim v tla, na katere so bili pritrjeni pogradi za krompir, in ga polili z vodo, da mu ne bi bilo preveč suho.

Čez nekaj ur so prišli trije možje in ga pričeli spraševati: kaj vse je delal proti italijanski oblasti, s kom se je družil, kdo je prihajal k njemu, kje je našel puške, komu jih je dal, zakaj jih ni odnesel na italijansko vojaško komando, kakor je bilo naročeno, kaj je še dajal banditom, krompir, živino, sol. Le eden od treh zasliševalcev je znal slovensko, zato je bilo zaradi prevajanja brskanje po Tončkovih spominih nekoliko počasnejše, toliko bolj na gosto pa je bilo podkrepljeno z batina-mi, bastonado, zaušnicami, tepežem.

Tonček se je od vsega začetka zarekel, da jim ne bo ničesar izdal. Če kaj vedo, naj vedo, toda od njega ne bodo zvedeli nič. Le zakaj? Stvar je izgubljena, mu je bilo povsem jasno. Ubili ga bodo, to je enkrat ena. Zakaj bi potem še druge spravljal v težave. Ne! Ne-e-e-e! Res niso nič iztisnili iz njega, nobenih podatkov. Naj so delali, kar so hoteli, ostal je trden kakor hrast. Med zasliševanjem so ga morali nenehoma polivati z vodo, ker je od tepeža izgubljal zavest, toda ostal je trden in zvest svoji odločitvi. Tako zasliševalcem po dolgih urah ni ostalo drugega kot tisto, kar jim je povedal ovaduh, da je Tonček zbiral puške za partizane. To je bilo dovolj, več kot dovolj, da so ga obso-

dili na smrt z ustrelitvijo.

»Jutri te bomo ustrelili, jutri,« je zasliševal, ves penast, žugal s pestjo.

»Jutri vas bomo pokončali, osemnajst vas bo, na strelišču, banditov, zato ker si drznete upirati se vsemogočni rimski oblasti. Treba je dati temeljito lekcijo vsem tistim norcem, ki mislijo, da se nam lahko zoperstavijo!« so letele besede iz njega skupaj s slino.

Tonček je skozi priprte veke strmel vanj in v druga dva zasliševalca, in če bi vedel, da njegov nasmeš ne bo povzročil v njih novega navala besa, bi se zasmejal. Revčki, kako objestni so tukaj, na varnem. V hoste naj gredo in se spopadejo s partizani, junaki zbrani! Lahko se je junačiti za debelimi zidovi, v kleti, z ujetnikom v rokah, nekaj drugega pa je v odprtem spopadu, kjer puškine krogle jemljejo stvari prekleto zares.

V tej noči, ki mu je še ostala, je Tonček mislil vse mogoče. Spet je podoživljal svojo mladost, očeta, mamo, odrasčanje, ženitev, oblikovanje in množenje družine in svoj politični pregrešek, ki ga je pripe-ljal v to prekleto klet. Toda največ je mislil na zemljo, njeno rodovitnost, živino, posestvo, sadno drevje, košnjo, setev in žetev, zemljico drago. Ko je zadremal, je v dremežu obdeloval zemljo, jo oral, okopaval, branal, grabil, tolkel grude prsti, gnojil in zalival. Koliko truda zahteva zemljica draga! In vendar se spleča! Kakšna hvaležnost, kakšna plodnost, kakšen užitek spravljati plodove v shrambo, gledati rast živine, njeno množenje. Kdo bo to delal zdaj? Ona ne more vsega, otroci še niso zrasli, poiskati, najeti bo morala ljudi, da ji bodo pomagali, drugače bo vse propadlo. No, bo že, se je tolažil, da bo le moja izgubo dobro prenesla. Otroci še ne vedo, kaj je to, mislili bodo, oče se bo že pokazal čez kak dan! S Francko pa bo hudo! Zdaj se ne da nič več pomagati. Če bi pravočasno zvedel, da ga je nekdo izdal, bi jo lahko pobral k partizanom in Italijančki bi se obrisali pod nosom, ko bi prišli ponj. Žal mu tega ni nihče povedal. Bržkone organizacija tudi vedela ni, drugače bi ga zagotovo obvestili. No, zdaj je konec. Še nekaj ur.

Če je računal, da je z mučenjem končano in da ga bodo odpeljali samo še na

strelišče, se je zmotil. Navsezgodaj zjutraj so njegovi trije znanci spet pridrveli. Presenetili so ga napol v dremežu, ko se je bolečina, ki je ostala od pretepanja, kosala z utrujenostjo, ki bi ga rada uspavala.

Trojica zasliševalcev je bila glasna in vedelo se je, nerazpoložena, slabe volje. Očitno jih je nekdo pritisnil, naj še enkrat poskusijo, da bi vsaj kaj zvedeli od ujetnika. Nemogoče je, da ne bi ničesar povedal. Gotovo pozna svoje zveze, ljudi, ki so mu narali, kaj naj dela. Kako to, da niso iz njega iztisnili podatkov, kateri zavezniki so ga pritegnili h gibanju. Le kaj so delali? Vsakdo ali skoraj vsakdo klone. Le zelo malokateri vzdrži, da ne pove tistega, kar ve. Pritisniti ga je treba, pritisniti dobro in na pravem mestu! Ali se zavedajo, kako pomembno je odkriti vse podrobnosti, predvsem pa odkriti tiste, ki sodelujejo in organizirajo bandite, če naj utrdijo spokojnost in mir v tej osvojeni deželi.

Poduk jih je doletel proti jutru, ko bi z velikim veseljem počivali kakor drugi, toda kaj, komanda je komanda in povelje je treba izvršiti!

»Kdo ti je naročil, da zbiraš puške?« je začel zasliševalec takoj, ko so stopili skozi vrata.

Tonček jih je presenečeno gledal. Se bo spet vse začelo od začetka, še niso končali? Ne bo dobro. Po obrazih je videl, da so slabe volje. Kaj bi radi? Naj ga peljejo na strelišče in končajo, ne pa da spet začenejo mučenje. Naj gredo k vragu! Naj naredijo z njim, kar hočejo, ničesar ne bodo zvedeli od njega.

»Vse sem že povedal!« je divje siknil skozi zobe, da ga je glavni iz trojice priprici kľofutnil, da je glasno tresnilo.

»Kdo ti je naročil, da zbiraš puške!« je zasliševalec ponovil vprašanje.

»Povedal sem že, Polde,« je ostro zletelo iz Tončka.

»Kdo je Polde?« je bilo naslednje vprašanje. Vsi trije so počepnili k njemu, da bi bila njihova grožnja bolj otipljiva.

»Ne vem, kako se piše, desetkrat sem vam že povedal,« je siknil Tonček.

»Ne veš, ne poznaš človeka, pa ga ubogaš, poslušaj in izpolnjuješ takšna naročila, ki stanejo glavo?«

Tonček na to ni odgovoril. Strmel je v strop, ki se je kazal čedalje jasneje, čim

bolj je skozi zamrežene line silila svetloba.

»Kakšen je Polde?« je vztrajal spraševalec, potem ko se je v italijanščini posve-toval s svojima kolegoma.

»Kako?« Tonček ni razumel vprašanja.

»Kakšen je, bi ga spoznal, če bi ga pripeljal predte?«

Menda ne, je streslo Tončka, menda ga niso prijeli. Če so ga in ga bodo pripeljali, ga bo zatajil, ne bo priznal, naj gredo k vragu, prekleti!

»Bi ga spoznal?« je vprašal zasliševalec in podkrepil svoje vprašanje z novo klofuto.

»Bi!« se je zadrł Tonček.

»Povej, kakšen je Polde?« je naprej gnjavil zasliševalec.

»Kako?« se je začudil Tonček, ne vedoč, kaj hočejo od njega.

»Je velik, majhen, debel, suh, star, mlad?«

»Velik, suh, pri petindvajsetih, približno,« je ujetnik iztisnil iz sebe.

»Ima kaj posebnega na sebi?«

»Kaj?« Še ne bo konca?

»Ima brke, ima kakšno drugo posebnost?«

»Nima brkov. Nobene posebnosti nisem opazil!«

»Si ga prej že kdaj srečal?«

»Nikoli!«

»Od kod je doma?«

»Ne vem!« Odgovor je prehitro zletel iz njega in spet si je prislužil klofuto.

»Kaj je, kmet, delavec, pisar?« vprašanj ni bilo konca.

»Ne vem!«

Bilo je jasno, da je zasliševalce nekaj gnalo, da so bili tako vztrajni. Morali bi vsaj nekaj iztisniti iz Tončka. Zjutraj je bilo hudo na komandi, zato so bili zdaj tako vztrajni. Zaman! Če bi v Tončku živela zavest, da ga bodo spustili, bi se morda vedel drugače. Bil bi, kako bi rekli, bolj pripravljen na pogovor, čeprav je bilo popolnoma jasno, da ne bi nič zvedeli od njega. Bistvenega prav gotovo ne bi povedal. Zdaj pa, ko je bilo na dlani, da ga bodo ustrelili, je tako in tako vseeno. Saj je vendar končano. Zakaj ne bi bil za svoj konec zvest samemu sebi in svojemu ponosu. Naj gredo v... Ničesar ne bodo zvedeli od mene, se je kar naprej zaklinjal.

Zasliševanje je trajalo debelo uro. Za-

Vojaki so zgrabili Tončka in ga odvlekli iz kleti, kakor da sam ne bi mogel hoditi. Mudilo se jim je. Ko so ga privlekli na prosto, so ga na cesti vrgli na kamion kakor drva. Na njem so bili že trije sotrpini, ki so jih pripeljali kdo ve odkod. Za Tončkom so se povzpeli na kamion še štirje vojaki s puškami v rokah, šofer je pognal motor in odpeljali so se po cesti sončnemu jutru naproti. Tonček je strmел v tri obsojence. Ti so skrivali oči, sedeč vsak na svojem koncu vozila, obkroženi z vojaki, tako da ni bilo misliti na pogovor z njimi. Še opazovati jih ni mogel. Kdo so, kakšni so, kaj so zakrivali? Vpašan je bilo veliko, odgovora nobenega. Morda se bo kasneje ponudila prilika za to.

Tončku je bilo v hipu jasno – tu je strelisce, tukaj jih bodo pokončali.

Nekaj časa bo trajalo, da bodo pripe-
ljali vse, ki so določeni za današnjo ustre-
litev . Osemnajst nas bo, je trpko pomislil
Tonček.

borec 696

Prišli so do konca ravnine. Tončku je vojak, ki ga je spremljal, s prstom pokazal mesto, kam naj se postavi. Drugim trem, ki so se pripeljali z njim, so mesto pokazali njihovi spremljevalci. Še prej so jim zvezali roke.

Aha, na cesti se je spet prikazal kamion. Je pripeljal nove ujetnike? Kaže. Res je, enajst zvezancev so zvlekli z vozila. Zdaj so zbrani vsi! Čuden nemir je nastal med strelci. Zaslišala so se povelja. Postavili so se v vrsto, nove ujetnike so z ihto poganjali pod strmino, jih z obrazom obrnili v breg, da ne bi videli, kako merijo vanje, jih potiskali k tlom, kakor bi hoteli zagotoviti, da se ne bodo premikali. Od nekod se je vzel podoficir in začel kričati

po slovensko: »Stojte mirno! Glejte v breg. Kazen za vaše zločine se približuje!«

Bilo je jasno, samo še nekaj trenutkov, potem bo konec.

Naenkrat se je eden od zvezanih zadrł, s pretresljivim glasom je zarjul: »Ani, Ani, moja Ani-i-i!« Dvigal je zvezane roke proti nebu in klical bržkone ženo, hčerke še ni mogel, saj je bil premlad. Njegov glas je presunljivo odmeval po dolini in povzročil čuden nemir med obsojenci, da so se začeli obračati, se prestopati. Stražarji so spet planili k njim in jih potiskali na mesta, ki so jim bila določena.

Klici moža, ki je hotel še enkrat pred koncem slišati svojo ženo, so grozotno vplivali na obsojence. Vse je pretreslo, ene tako, druge drugače. Eden od njih se je nenadoma sunkovito obrnil nazaj k strelcem in začel kričati: »Svinje, barabe fašistične, saj boste, boste pocrkali, da bi vas le...« Najbrž je hotel reči, potolkli naši, a so prej skočili nanj stražarji in ga pobili s kopiti na tla. Podoficir je planil k njemu in spraznil vanj poln šaržer nabojev, da je nesrečnik negiben obležal v mlaki krvi.

Naenkrat se je vsem mudilo. Slišati je bilo odsekana povelja, stražarji so tekali ob vrsti obsojencev in jih premikali, da je bila med njimi enaka dvometrska razdalja. Hip zatem so zadonela nova povelja in strelci, oddaljeni kakih dvajset metrov proč, so dvignili puške, jih namerili v žrtve, zadoneli so streli in vrsta talcev se je zrušila na tla; kri je zalila rane, telesa so se počasi, trzajoč umirjala, oficir je s samokresom hitel od mrliča do mrliča in dvakrat ustrelil, da je dokončal boj dveh, ki nista hotela umreti, nato pa pohitel na cesto. Zoprna tišina je zalila poljano in črna vrana sta, kdo ve odkod, glasno krakajoč preletela morišče.

Spet so se zaslislala povelja, vojaki so na vso sapo stekli na cesto, se postavili v vrsto in na poziv odkorakali. Kamion je vžgal motor in odpeljal. Čez minuto je bila planjava pusta in prazna in mrlič pod gricem so sami ostali na strelišču.

Italijanska komanda je za to ustrelitev določila, da naj ustreljeni ostanejo na strelišču štiriindvajset ur, v pouk in opozorilo domačinom, da bodo vedeli, kakšna kazen čaka tiste, ki se bodo upirali rimski oblasti in fašistični politiki. Štiriindvajset

ur naj bi si ljudje ogledovali ustreljene, da jim bodo skopnele uporne želje. Čez štiriindvajset ur, je bilo rečeno, bodo mrlič zmetali na kamion in jih odpeljali na pokopališče.

Če je bila ta vojaška odločitev komu koristna, je bila koristna Tončku.

Kaj se je zgodilo?

Strelec, ki naj bi ga pokončal, ni dobro opravil povelja. Kdo ve, morda ga je presunila usoda ljudi, ki jih je bilo treba pobiti, so se mu tresle roke, je namenoma slabo opravil svoje delo, kakorkoli Tončka s strelom ni zadel v srce, marveč mu je le oplazil ramo. Kri je bušnila iz rane, Tončka je presunila pekoča bolečina, toda zavesti ni izgubil. Kdo ve, kaj mu je narekovalo, naj se vrže na tla in obmiruje, da ne bodo opazili, da ga niso pokončali. Stresala ga je pekoča bolečina, a preblisnila ga je čudna zavest: se bo izvlekel? Bo ostal živ? Ga ne bodo pokončali? Ležal je na tleh, zadrževal sapo, krotil stoke zaradi bolečine, žmeril s priprtimi očmi, kaj se dogaja okrog njega, in zaznal oficirja, ki je šel od ujetnika do ujetnika in s pištolo opravil, kar ni bilo opravljeno.

Oficirju Tonček ni bil sumljiv, negibno je ležal in kri iz rane na rami je drla, da je bila srajca prepojena s krvjo. Šel je mimo njega in ostro opazoval druge, potem pa jo je čez nekaj trenutkov popihl na cesto.

Končano! Tončka je bolj kot bolečina pekla misel: se je zmazal?

Okrog njega je zavladal popoln mir. Na cesti so se slišala povelja, slišalo se je korakanje odhajajočih, ropot kamiona, ko je odpeljal proti mestu.

Tonček je negibno ležal in prevevala ga je ena sama misel: bo res ostal živ? Se je res posrečilo, ga niso odkrili? Se bo res zmazal? Čakal je, napet kakor struna, in bolečina v rami je popustila. Po nekaj minutah neskončnosti popolne tišine je odprl oči in previdno dvignil glavo. Res je, nikjer nikogar več. Vsi so odšli. Zakaj niso naložili mrličev na kamion in jih odpeljali, se je vprašal. Misli so mu mrzlično begale. Kaj sedaj? Znova je dvignil glavo, premaknil zvezane roke, se narahlo obrnil, stegnil noge. Res je, živ in cel, le rama, prekleta, ga peče. Kaj naj naredi? Čim prej mora s tega nesrečnega

strelišča, da ne odkrijejo, da je ostal živ. Čimprej se mora spraviti čez cesto, na drugo stran, in priti do partizanov, da ga bodo obvezali, mu prerezali vrv na rokah in ga spravili do zdravnika. Čutil je, da je ves moker po hrbtu. Moral je izgubiti precej krvi. Se bo lahko premikal kljub veliki izgubi življenjske tekočine? Mora se, ne sme popustiti, vsega ga je prešinjala ena sama želja. Globoko je lovil sapo, spet dvignil glavo, se počasi skobacal na kolena, se zravnaval, se opotekel in le malo je manjkalo, da ni spet zgrmel po tleh. Ujel se je, napeto poslušal, ali je še sam, in nato odtaval proti cesti. Da le ne bi koga srečal. Korak mu je bil negotov, v glavi se mu je vrlelo, pokrajina okrog njega se je premikala, bil je na meji zavesti... Toda do ceste mora vzdržati in čez njo, do grmovja, da se bo skril in si tam nabral novih moči!

Ko je kasneje premišljeval, kako mu je to uspelo, je bil prepričan, da le zaradi trdnega zdravja in telesa, ki je bilo kar naprej v zagonu v boju z zemljo. Zahvaliti se je imel temu, da ni bil nikoli razvajen, mehkužen, pestovan, tudi takrat ne, ko je že odraščal. Nasprotno, odkar se je zavedal, se je boril za življenje, obdeloval zemljo in vztrajno opravljal vse, kar terjala trd kmečki stan.

Zdaj seveda ni bilo časa za razmišljanje. Uspelo mu je, srečno je prešel cesto in se nameril naprej do grmovja, kakšnih petdeset metrov proč. Tam se mora spočiti, preden bo nadaljeval pot.

Končno! Grmovje je bilo pred njim. Sesedel se je ob njem, legel na zemljo in pazil, da ne bi z vejicami zadel ranjene rame. Bolečina ga je grizla in mu preplavljala vse telo, hoteč ga premagati.

Ne boš, je sikal, imam druge skrbi. Da bi le zdržal! Moram! Samo da ga zavest ne bo pustila na cedilu. Čudna vročina mu je zajela glavo. Ga bo omamila? Ne sme! Nekoga mora najti, da mu bo pomagal. Kako? Kje?

Ti prekleti lojtnik, kako je težak, kdo bi si mislil, da ga je tako težko vleči. Nikoli doslej ni imel takšnih skrbi z njim. Seveda, saj tudi nikoli ni tako zagazil v blato kakor zdaj. Kriva je ta prekleta talna voda, ki nenehno dere iz tal. Kdo bi si mislil, da bo tako razmočila travnik. Še

včeraj ni bilo na tem koncu opaziti nič, danes pa naenkrat takšna godlja. Mora ga izvleči, mora, in to čim hitreje, da se mu ne bo lojtnik še globlje pogreznil. Potem ga še z voli ne bo mogel spraviti iz te preklete gnojnice, če se bo tudi živini ugrezalo. Najbolje je da vrv priveže k ojnici, poišče suha tla, da bo imel trdno oporo pod nogo, in prične vleči. To bo najbolje! Stopil je k ojnici, privezal vrv in čevlji so se mu vgreznili v mlakužo, zajel je vodo, tako da je kar zacmokalo v njih. Potem je naravnal oje in k vrvi, si poiskal trdno oporo na zemlji, si potegnil vrv čez ramo in začel vleči. Ni bilo lahko. Lojtnik se ni in ni premaknil. Nekako bi še šlo, če Tončka ne bi bolela rama. Nikakor ni mogel opreti vrvi obnjo. Ti strela, ti, kaj je to, se je spraševal. Naenkrat ga je prešinilo, seveda, počili so me, saj imam ranjeno, s takšno ramo vendar ne morem vleči lojtnika. Ti hudič, ti, le kako naj ga izvlečem? Poklicati moram ljudi na pomoč. »Kje ste, ljudje!« se je zadr. l.

Nekaj je zaslísal. Stresel se je pod grmom, zaradi blodenj z lojtnikom in zaradi glasov, ki so prihajali z desne.

Dvignil se je in pogledal na cesto. Poglej no, pet fantalinov desetih, petnajstih let se podi po cesti. Dva imata velike šope rož v rokah. Obstanejo. Trije stečejo po cesti naprej. »Do ovinka pojdite,« jim naroča fant z rožami, »in zavpijete, če boste na cesti kaj zagledali. Ne smejo nas odkriti, kaj delamo, če ne bomo nasankali!« Le kaj imajo v mislih, se sprašuje Tonček. Ni treba dolgo čakati. Trojica na ovinku začne mahati, češ, vse je v redu. Cesta na drugi strani, proti naselju, je varna, tudi tam imajo svoje opazovalce, zato jima je sporočilo trojke pri izhodu iz doline znak, da lahko opravita nalogo, zaradi katere so se zbrali. Stečeta do ustreljenih in jih začneta posipati z rožami!

Ali je mogoče, se začudi Tonček. Na, poglej, fantini so prvi prišli počastit žrtve. Vidiš, vidiš, vidiš. Ti so potemtakem zagotovo na naši strani. Z njimi bi se lahko dogovoril, da mi pomagajo, se je naenkrat odločil. Če so pripravljeni častiti mrtve, bodo toliko prej pripravljeni pomagati živemu. Z muko se je dvignil na komolce, sedel, se naslonil s hrbtom na grm in

skušal zaklicati: »Hej, fantje!«

Namera je bila dobra, le glas mu je bil hripav in zamolkel. Nekajkrat je moral ponoviti klic, da so ga zaslišali. Tista dva, ki sta posula cvetje po mrtvih, sta ga prva slišala. Pomahal jima je z roko in ponovil klic.

Fanta sta nekam previdno stekla k njemu in sunkovito mahala onim trem na ovinku, da so se prav tako pognali proti grmovju. Ko so počasi prišli do Tončka, so ga prestrašeno in začudeno gledali. Ranjen človek, ves krvav, ves zelen v obraz! Kaj se je zgodilo, so čakali odgovor. Italijan ni, če zna po naše, torej je naš! Le kaj mu je?

»Videl sem, kako ste s cvetjem zasuli ustreljene,« je Tonček s težavo spravljal besede iz sebe. »Po tem sodim, da ste proti Italijanom. Če ste, potem vas prosim, da mi pomagajte,« je globoko vzdihnil in lovil sapo.

»Kaj vam je?« ga je ves začuden vprašal najstarejši.

»Povedal vam bom, če mi obljubite, da tega ne boste nikomur povedali,« je lezlo iz Tončka.

»Obljubimo!« je fant dvignil roko k prisegi in drugi so mu sledili.

»Dobro!« je pokimal Tonček. »Tudi jaz sem bil med obsojenimi na smrt, tamle«, je pokazal na strelišče, »toda tisti, ki je streljal name, je slabo meril, ni me ubil, le ranil me je. Ko so Italijani odšli, sem se zvlekel s strelišča sem v grmovje, da bi se skril, če bi se vrnil. Ostal sem živ, toda revež sem, veliko krvi sem izgubil. Komaj sem prilezel do sem. Pomoč rabim, spraviti, prenesti, prepeljati me je treba do partizanov, da me bodo pozdravili. Pomagajte mi!« dvignil je roke, ves prepoten od stavkov, ki jih je izrekel.

»Kako naj pomagamo?« je vprašal najstarejši fant, in se, ves nestrpen, pomaknil bliže k njemu, drugi pa za njim.

»Ste iz te vasi?« je pokazal Tonček s prstom na naselje.

»Ja!«

»Imate v vasi odbor Osvobodilne fronte?«

»Imamo!« je bil hiter odgovor.

»Potem vas prosim, da greste k predsedniku odbora in mu potihoma, zaupno poveste, kje sem in kaj se mi je zgodilo.

Poprosite ga, da bi prišel k meni, da skupaj napraviva načrt, kako bi prišel do partizanov!«

»Še kaj?« je zanimalo fanta in kar mencial je od nestrpnosti.

»Tole mi odvežite!« jim je pomolel zvezani roki.

»Seveda, seveda,« je pokimal fant, se sklonil k njemu in pričel razvozlavati vozelo, ki pa je bil tako zategnjen, da se mu je le steška posrečilo. »No, končno...« si je globoko oddahnil, ko je Tonček ves srečen raztegnil roke. »Hvala lepa, hvala lepa, hvala...« je letelo iz njega in drgnil si je otrpla zapestja.

»Še kaj?« je vprašal fant.

»Kaj?« ga Tonček ni razumel.

»Imate še kakšno željo?«

»Če bi mi prinesli kozarec mrzle vode, bi vam bil zelo hvaležen!«

»Dobro, dobro, gremo!« je fant pozval tovariše in ucvrli so jo proti vasi, da je bilo veselje.

Ni bilo treba dolgo čakati. Čez dobre pol ure jih je zagleda, kako se vračajo, in z njimi dva starejša možakarja. Eden od fantov je imel v rokah litrsko steklenico. Vodo so mu prinesli.

Moža, kakor da vse do takrat, ko sta zagledala Tončka, iz mesa in krvi, nista verjela, da je to, kar so jima fantje povedali, sploh mogoče, sta zazijala.

Tonček jima je povedal, kaj se mu je zgodilo. Potem ju je prosil, da bi poskrbela zanj, da bi čimprej prišel do partizanov. Zdravnika gotovo nimajo v vasi, sicer pa je bolje, da se ne razve, nikakor se ne sme razvedeti, da je eden od talcev ostal živ. Doma je s kmetije, od tam so ga odpeljali Italijani na strelišče, in doma je ostala žena s petimi otroki. Če bodo Italijani zvedeli, da je ostal živ, se bodo maščevali nad ženo in otroki, zato nihče ne sme zvedeti, kaj se je zgodilo z njim. Vse to jima je govoril počasi, z globokim dihanjem. Moža sta kimala in strmela nad usodo, ki ga je doletela. In fantje tudi. Vzradostili so se nad njegovo srečo.

Nenadoma se je od daleč zaslišal motor avtomobila.

»Hitro narazen!« je zasikal terenec in fantje so se razbežali. Moža sta se razšla vsak sebi, Tonček pa se je potuhnil pod grmovje.

Hip za tem je izza ovinka pridrvel osebni avto, toda mudilo se mu je, ni se ustavljal, nobene pozornosti ni posvečal strelišču pod gričem.

Nekaj časa so vsi vlekli na ušesa, kaj bo. Nič! Spet je zavladal mir.

Vrnili so se k Tončku. Dogovorili so se, da bosta moža odšla v vas in pripeljala konja. Nanj bodo privezali Tončka in ga odpeljali v hrib, v lovsko kočo, h kateri pogostoma zahajajo partizani. Tam bo nekdo ostal pri Tončku, terenci pa bodo poskrbeli, da bodo partizani čim prej izvedeli zanj in prišli ponj. Predvsem pa mu je treba zagotoviti zdravnika, da ga bo pregledal in obvezal.

Vse je šlo po načrtu. Tončku so razkužili rano in ga obvezali, preden je šel na pot v lovsko kočo. Terenci so imeli srečo. Partizani so že proti večeru zvedeli, kaj se je zgodilo Tončku, ponoči so prišli ponj in proti jutru ga je že pregledoval partizanski zdravnik. Odredil je, da mora čimprej v partizansko bolnišnico, da si opomore od rane, zlasti pa od izgubljene krvi.

Tako je Tonček drugi dan popoldne že bil v partizanski ambulanti sredi košatega gozda.

Dva meseca je moral ostati v bolnišnici. Tri barake sredi gozdov, v vsaki dvajset ranjencev in zraven šupa, v kateri so bili zdravniki in bolničarke. Kakšen mir je bil v teh prostorih v primerjavi s tem, kar se je medtem dogajalo po mestih in vaseh, na cestah, na železnici, po livadah in travnikih, kjer so se partizani spopadali s fašisti. Bolnišnica je bila dobro skrita in preveč oddaljena od mest, naselij in cest, da bi občutila vsakdanje spopade tam zunaj. Slišali so o vsem, seveda, sproti so zvedeli, kaj se dogaja po domovini, podoživljali dobro in zlo. In imeli so veliko časa za klepet. V bolnišnico so nosili obstreljene, zadete od drobcev min ali topovskih granat. Težkih ranjencev, takšnih, ki se borijo s smrtjo, v tej bolnišnici ni bilo. Tu so bili taki, ki so okrevali in so za to potrebovali tedne in tedne miru.

Tonček se je čudil, kako klepetavi lahko postanejo ljudje v takšnih okoliščinah, kot so vladale v bolnišnici. Nikoli prej si ni mislil, da bi lahko vsak dan toliko govoril, kakor je zdaj. Doma, na

njihvah te priložnosti ni imel, v mladosti in kasneje so ga skrbele druge reči. Zdaj pa je tu znenada odkrival v sebi nekakšne nove lastnosti, ki jih doslej ni poznal. Rana seveda še ni bila zaceljena, izgubil je veliko krvi in tudi bolečine še niso popustile, a časa je bilo na pretek.

Ko so ga pripeljali v bolnišnico, s konji na lojtrniku, so se ranjeni sosedge takoj pozanimali, kdo je, kaj je, od kod je, kje jo je staknil, od koga, zakaj. Tonček je moral svojo zgodbo ponoviti trikrat, najprej v lastni baraki, kjer je spal, potem pa še v drugih dveh, ko je tja odšel na obisk. Obiski pa so bili del zdravljenja. Tonček jim je povedal, kako je živel na vasi, se oženil, imel otroke, pa o prijatelju Mirku, kaj je delal, ko se je začela vojna, kako ga je pridobil za zbiranje orožja, komu ga je dajal, koliko, kako so prišli Italijani ponj, kako so mu zabili v glavo, da bo kaznovan, ker pomaga banditom, kaj se je dogajalo v kleti, kako so ga odvedli na strelišče, kako je tam, po čudežnem naključju, ostal živ, kako se je potuhnil, zlezal z morišča in... naprej so pa že vse vedeli.

»Zakaj nisi šel v partizane?« je zanimalo soseda, ki jo je skupil v nogo.

»Doma sem moral biti, obdelovati njive, pet majhnih otrok, pohabljen ženo,« je ponavljal Tonček.

»Kaj pa zdaj, ko te ni?«

»Hudo je, vem, toda upam, da se je žena znašla, prepričan sem, z grunta je doma in ve, kako je treba zemlji streči!«

»Ali vedo, da si ostal živ?«

»Vedo, ženi sem na list napisal dva stavka, preden so me pripeljali sem,« je rekel Tonček. »Morala je dobiti moje sporočilo, napisano z mojo pisavo, drugače ne bi verjela, da je kaj takega mogoče.«

»To si pametno naredil,« mu je rekel drugi sosed. »Tale tvoja rešitev je tako čudežna, da človeku ne gre v glavo. Če te ne bi poslušal, kako si se izmotal iz šlamastike, sploh ne bi verjel, jaz že ne!« je odkimal.

Njegovo srečo so občudovali tudi v drugih dveh barakah. Enkrat en primer, so trdili! Tako naključje se nikakor ne more ponoviti. »Drugič si se rodil!« Občudovanja ni bilo ne konca ne kraja.

Podobno, še bolj globoko, bolj obču-

teno je novico sprejela žena. Po kakšnem tednu je Tonček v bolnišnici dobil njeno pismo. Poslala ga je po kurirjih. Bilo je odgovor na njegovo vest, da je živ. Francka je naravnost norela od sreče. Še isti dan, ko so ga odpeljali, je zvedela, da bo ustreljen med talci, in pretulila je cele noči, pozabila celo na otroke, vse do tistega trenutka, ko so ji prinesli njegovo sporočilo, da je živ. »Želim ti,« mu je pisala, »od vsega srca ti želim, da bi čim prej okreval, da bomo spet skupaj!«

Njen odgovor je bil Tončku v veliko zadoščenje. Res me ima rada, si je kimal.

»Ko te bodo spustili od tod, nikakor ne smeš domov, spet bodo prišli pote!« ga je opozarjal sosed. »Tako bi se zvedelo, kako je bilo s teboj, če Italijani tega že ne vedo!«

»Tega se zavedam. Nimam namena oditi domov,« je odvrnil Tonček. »Šel bom v partizane in morda imel srečo, da se bom lahko oglasil pri ženi in pri otrokih medtem, ko bom v brigadi.«

Kaj bo in kako, ko ga bodo izpustili iz bolnišnice, je lahko samo ugibal. Izkušenj ni imel. Ranjeni sosedje so mu dopolnjevali predstave s svojimi izkušnjami. Za to je bil še čas, pred jesenjo ga ne bodo spustili, to je bilo jasno. Septembra, če bo sreča junaška! Takrat bi ga rabile domače njive, res bi ga rabile! Le kako bo Francka vse poppravila. Ji bodo sosedje pomagali? Če ne, bo škoda, sama pridelkom ne bo kos. Kako bi se poznalo, če bi lahko skočil domov, vsaj za teden dni.

»Če je bilo tako, kot pripoveduješ, nikakor ne smeš domov!« ga je rotil sosed.

»Če imaš še tako dobre sosedje, ti ne morejo biti porok, da se vest ne bo razširila po vasi in naprej. Lahko se dogodi, da brez kakršnekoli zlonamernosti zvedo Italijani novico, pa si v godlji. Po mojem bo morala biti tudi žena zelo previdna, da ne bo vsakomur pripovedovala, kogar bo srečala, kakšen srečen človek si!« se je nasmehnil.

»Te nevarnosti ni, Francka ni klepetave vrste!« je odgovoril Tonček.

»No, če bi imela smolo, je eden zadosti, da zve in pove naprej. Sicer pa mi zdaj in tukaj na to ne moremo nič vplivati!«

»Ne moremo, ne moremo, ne moremo...« je odmevalo med ranjenci.

Utihnili so, vendar ne za dolgo.

»Malo nam povej, malo bolj podrobno, kako si prilezel s strelišča do grmovja na drugi strani ceste!« je spet začel sosed. Bil je takšen, da ga je kar raznašalo od radovednosti.

In Tonček se je vračal nazaj v tisto dopoldne, ki se mu je vtisnilo v spomin z vsemi podrobnostmi. Koliko truda ga je stalo, da je ugotovil in spoznal, da je vse živo odšlo s strelišča, kako si je trgal srajco in jo polagal na rano, da bi ustavil krvavenje, kako je po vseh štirih z zvezanima rokama lezel iz strelske vrste, kako je desnega ustreljenega sosedu zaneslo k njemu, kdo ve zakaj in kako, da se je z roko skoraj dotikal njegovega hrbta, kako je moral lesti čez njegovo truplo, ki je ležalo v mlaki krvi in so bile mrličeve oči na široko razprte, gledale so v nebo, ne da bi videle, koliko življenja je še okrog njih, kako se je pacal v krvi, ki se v lužah še ni strdila, kako se je kar naprej z zvezanimi rokami, kolikor se je dalo, tipal po rami, če je ustavil krvavitev, kako se je počasi odmikal krvavemu prostoru, kjer se je zgodila morija, kako ga je skrbelo, ali bo prišel do varnega zavetja na drugi strani ceste, ne da bi ga kdo odkril, kako ga je stal največ časa in naporov premik čez cesto, kako je pihal pri tem, kakšno srečo je imel, da ga ni nihče odkril, kako...

»Kaj bi naredil, če bi takrat pridrvela italijanska patrolja?« Sosed je bil res neuničljiv.

»Ne vem, potuhnil bi se, pretvarjal, da sem mrtev, če bi pomagalo.«

»Ne bi, bil bi sumljiv, da si toliko metrov od strelišča, gotovo bi te dotolkli! Prekleta srečo si imel!«

»Vem, vem!«

»Roke si imel še vedno zvezane, ko si se plazil čez cesto?«

»Imel! Zanke sam nisem mogel sneti iz zapestij. Sneli so mi jo fantje, preden so šli v vas po pomoč. Prosil sem jih in njihov vodja se je kar namučil, preden mi jih je odvezal!«

»Tudi s tistimi mulci si imel srečo,« je trdil sosed.

»Vem, vem!«

Vprašanj ni bilo konca. Razumljivo,

drugega jim ni ostalo, dokler ne bodo okrevali.

Za Tončka je bil v tistih dveh mesecih najzanimivejši dogodek Mirkov obisk. Kdo bi si mislil, da bo ta njegov tovariš pri vsem svojem delu našel čas, da ga obišče. Pa ga je! Soparnega poletnega dne v začetku avgusta, ko so se rastline zaradi pomanjkanja moče vsepovsod že globoko sklanjale, je stopil v barako.

Tonček ga je v hipu spoznal, čeprav se že dolgo nista videla. Mirko je v tem času zgubil precej kil svoje teže.

»Mirko!« je zavpil, da so ranjenci z vseh postelj dvignili glave in radovedno zijali v prišleka.

»Vidiš ga, vidiš!« je Mirko za trenutek obstal pri vratih, potem pa se je pognal proti postelji in pograbil Tončka, da je ta ves zgrožen zavjaval: »Pazi, rama!«

»O, oprost, oprost,« je Mirko umaknil roko z njegove obvezane rame, se dotaknil njegovega lica s svojim in mu na vso moč stiskal zdravo roko. »Ne veš, kako sem mislil nate!« mu je rahlo šepetal v uho. »Kako si, je dobro, se rana lepo celi?« je vpraševal, in ne da bi počakal na odgovor, nadaljeval: »Prekletu srečo si imel. Vsakdo, komur pripovedujem, kako je bilo s teboj, kar zazija. Kdo ve, če bo v vsej tej vojni še kdo imel takšno prekletu srečo kot ti! Pri Francki sem bil, pred nekaj dnevi. Kar v redu je, otroci tudi, vsi te lepo pozdravljajo. Kdaj te bodo spustili iz te barake? No, saj je kar, kar v redu. Z zdravnikom sem že govoril, najprej sem šel k njemu v šupo, tu zraven, s tvojim zdravljenjem je kar zadovoljen, pravi, še nekaj tednov in lahko boš odšel. Joj, skoraj bi pozabil,« se je obrnil, stekel k vratom, jih odprl in se čez hip vrnil z zajetno vrečo, »Francka me je prosila, da ti odnesem orehovo potico, jo je naredila zate, pravi, da jo imaš zelo rad, in nekaj jabolk je dala zraven!«

»A res?« so se Tončku razširile oči. »Kaj je vedela, da boš prišel k njej, da je spekla potico?«

»Vedela je, prav imaš, dan prej sem terencem sporočil, naj ji povedo, da bom prišel na obisk. Če mi je že dala potico zate, sem ti jo moral prinesiti! Saj bi te obiskal,« se je zasmel, »veš, da bi te, zavedam se, prekletu dobro, da si nasan-

kal zaradi mojih naročil, obiskal bi te, toda ne še danes, če ne bi bilo te potice. Čez kakšnih deset dni sem načrtoval pohod k tebi, zdaj me je potica prisilila, da sem pohitel, da se ne bo posušila!« se je zasmel.

»Je Francka kaj naročila?« je Tonček napeto čakal.

»Nič posebnega, pozdrave. Njive so v redu, živina tudi, dežja ni, na poljih se pozna. Kako je s teboj, je vedela, obveščajo jo terenci. Ve tudi, da boš septembra enkrat zunaj...« je kakor po navadi letelo iz Mirka.

»Mulčki so zdravi?« je Tonček visel na Mirkovih ustinah.

»Vsi so v redu, mi je naročila. Sprašuj jo, kje si, in vsak dan jim mora odgovarjati, da si šel, da si moral iti in da boš pač prišel, ko bo mogoče.«

»Ali vedo po vasi, da sem živ?« je vprašal Tonček in na vseh posteljah so ranjenci napeli ušesa.

»Tega pa...« je nekam omahoval Mirko, »ne vem. Francka se ni nič pritoževala. Kaže, da zaenkrat ni težav.«

»Skrbi me, če se razve, da sem se zmazal, da Italijani ne bodo navalili na Francko!« je počasi zlogoval besede Tonček.

»Eno je jasno, da Italijani še ne vedo, kajti če bi vedeli, bi Francko že obiskali. Res je tudi, da je od streljanja minilo že nekaj tednov, morda bo sreča, pa za tvoj primer ne bodo zvedeli. Res pa je tudi, da ti od tukaj in jaz od tam, kjer sem, ne moreva vplivati na to, ali bodo fašisti zvedeli za svojo napako ali ne. Upajva, da bo vse v redu!« je Mirko pobožal Tončka po roki.

Nekaj časa sta molčala, preden je spet pričel, to pot Tonček: »Shujšal si,« je dejal, »si bolan?«

»Kako bolan, jem ne toliko, kot bi rad in bi moral. Ni, velikokrat ni kaj jesti. Takole goniti se po terenu, se pogovarjati, sklicevati sestanke, brez doma, enkrat tu, čez nekaj ur čisto drugod, nobenega reda, boš že videl, ko boš šel k partizanom, kako je to! Potem ti bo šele jasno, koliko je vredna tvoja Francka s svojo skrbjo za tvoj telesni blagor!« se je zasmel.

»Če si lačen, zakaj nisi pojedel potice?« je Tonček pokazal na paket na postelji.

»Ta je zate, Francka jo je naredila iz pozornosti do tebe. Ta bi bila lepa, da bi jo pojedel! Toda da ne boš mislil, da sem bil prikrajšan, tudi zame jo je naredila in z užitkom sem jo pohrustal.«

»Potem jo ne bom zdajle načenjal,« se je pomiril Tonček. »Če si jo dobil, veš, kakšna je, drugače bi jo zdajle načel, da bi jo ti poskusil. Jaz je ne bi zdaj, ker smo šele dobro pojedli, proti večeru jo bom razrezal in razdelil med sotrpine,« je pokazal naokrog po posteljah, kjer so vsi radovedno prisluškovali, kaj se pogovarjata, in zaradi potice že požirali sline.

»Nekaj te moram vprašati,« je Tonček znova začel. »Že ves čas, odkar sem tukaj, si dopovedujem, da moram zvedeti: ali veš, kdo me je izdal Italijanom?«

»O seveda vem,« je z zadoščenjem kimal Mirko. »Izdal te je tisti partizan, ki si mu zadnjemu izročil puške. Ne vem, koliko jih je bilo...«

»Pet!« je vzkliknil Tonček.

»No, tisti. Šli so v patroljo, trije partizani. Italijani so jih čakali v zasedi in jih napadli. Enega so ubili, tega, tvojo zvezo s puškami, so ranili in ujeli, tretji je zbežal. Jože mu je bilo ime, temu tvojemu, se spominjaš?«

»Se, majhen je bil, pritlikav, z brazgotino na licu, Jože!«

»Točno, v mladosti se je nekaj porezal, da mu je ostal spomin. Torej ujeli so ga, Jožeta, ranjenega v nogo. Mlatili so ga, kljub rani, dva dni in iztisnili iz njega nekaj podatkov. Poleg tebe je izdal tudi tri kmetije, ki so redno dajale hrano partizanom. Potem so ga ubili in seveda takoj zatem šli pote in po tiste tri gospodarje, ki so dajali hrano. Tudi te so ustrelili kot talce, dva od njih sta bila na strelišču s teboj. Vse to smo zvedeli kasneje, ko je bilo že vse končano, tako da nismo mogli ničesar storiti, da bi koga rešili, opozorili, da se skrije, ker prihajajo po vas. No, veš, tale Jože, nikoli si ne bi mislil, da je sposoben narediti kaj takega, izdati svoje sodelavce fašistom. Kasneje smo zvedeli, da so ga tako mučili, da ni vzdržal. Ne zagovarjam ga za to, kar je naredil, reči hočem le, da so ga tako mučili in pretepli, da je od njega ostal le kup mesa in kosti, grozno!« se je prijel za usta. V baraki je

postalo čudno tiho, kakor bi poslušali bitje srca.

»Je bil ta Jože poročen?« je vprašal ranjenec iz sosednje postelje.

»Ne, samski, kakšnih dvajset let je imel, iz kmečke družine tam nekje z Notranske. Zanimivo je bilo pri njem tudi to, da nikakor ni hotel povedati, kako se piše in od kod je doma. Svoje domače je hotel zaščititi, za vsako ceno. Zato je bržkone tudi povedal za Tončka in za one tri kmete, da bi ubranil domače. Ubranih jih je, sebe pa pokončal skupaj s tistimi, ki jih je izdal. Le ti si se izmazal,« je spet potrepljal Tončka po roki.

»Sem se, a ne po njegovi zaslugi. Zahvaliti se moram tistemu strelcu, ki je slabo meril!«

Dve uri so klepetali po dolgem in počez, o vsem mogočem. Mirko je bil na razpolago in vprašan je bilo nič koliko. Po dveh urah se je moral posloviti in obljubil je, da bo Tončka še obiskal, če ne tukaj, v bolnišnici, pa v brigadi. Brez skrbi, bo že zvedel, pravočasno, v katero enoto ga bodo poslali. No, tudi v bolnišnico še lahko pride, četudi Tončka ne bo več v njej, oglasil se bo, če ga bo pot peljala tod mimo. Mogoče, če ga komanda z vrha ne bo zanesla na drugi konec Slovenije. Kaj se ve, kaj vse so potrebe po aktivistih Mirkovega kova.

Ko je odšel, je v baraki pustil lepe vtise in vsi so si od srca želeli, da bi ga še srečali.

Tonček je po Mirkovem obisku največ razmišljal o izdajalcu. Že nekajkrat prej je tuhtal, kdo ga je izdal in zapovrstjo prešteval vse možnosti.

Tudi Jožeta je prištel med osumljene, ni pa ga obdolžil, saj je bil prepričan, da so partizani v teh stvareh trdni in zanesljivi. Če bi seveda pomislil na to, da je izdajalec lahko ranjen v spopadu in nato mučen, bi mu bil seveda tudi partizan sumljiv. Moralo je biti grozno, da je omagal. Obenem mu je priznal nekaj spoštovanja: ni izdal domačih. On, Tonček, je nasankal na ta račun, da je Jože rešil domače! No, povsem jasno je, da bi ga ubili, četudi ne bi nič povedal. Zanje je dovolj, da je bil partizan, ujet v boju, v katerem je streljal na njihove.

Kako bi se jaz držal, je vrtal Tonček po sebi, če bi bil v takšnem položaju? Tudi

njega so topli, toda tistih klofut in bunk po hrbtu se ne da primerjati s tem, kar so naredili Jožetu. Bi s tepežem in mučenjem izsilili kaj iz njega? Vprašanje? Kolikor se je poznal, bi dosegli prej obratno. Po pretepanju bi se zakrknil, ne razkril. Tista dva dneva v kleti niso zvedeli od njega nič, nič! Res je, niso ga mučili. Toda če bi ga mučili, bi bilo slabše! Zakrknil bi se! Zlasti ker se je zavedal, da ni milosti zanj in da ga bodo pokončali zaradi tistih pušk. Nobena stvar ga ne bi mogla izvleči iz tega. Ne, nič jim ne bi povedal, naj bi delali z njim, kar bi hoteli!

Da bi se le zdaj, pri Francki, ne zakuhalo. To ga je najbolj skrbelo! Saj se ne bo, si je dopovedoval, obenem pa mu je brez prestanka rojilo nekje čisto na koncu možganov: kaj, če le zvedo! Če zvedo, bodo odpeljali Francko in otroke, hišo mu bodo zažgali, pobrali živino in pridelke, gro-o-o-za! Ne, ne! Kaj bi se gnjavil, vse bo še dobro, si je zabičeval.

Preobrne svoje misli, si je dopovedoval in se premetaval po postelji. Okrog so smrčali, petrolejka na steni je brlela, vročina je pritiskala čez lesene stene, skozi okno je med vejevjem črnelo jasno nebo in ognjene zvezde so utripale, rahel piš je majal smreke in noč se je po polževo pomikala proti jutru. Najbolje je, preden bo spet zaspal, da se posveti svojim njivam in skrbi zanje: krompir je izkopan in spravljen v klet? Pšenica požeta in v snopih zložena v kozolcu? Se repa pripravlja na ribanje in kisanje? So jablane obrodile in hruške, so tiste, ki so odpadle vsak dan, sprešali v sadjevec in tropine namočili v sodu za kis, so obrali drugo sadje z dreves in ga naložili na polici v shrambo, da bo za božič in novo leto in svete tri kralje? So pokrili krompir v kleti, da ne bo pozimi zmrznil? Je pripravljeno vse za ribanje zelja? So Šeko in Lisko peljali k biku, da jima bo zaplodil mladiča, je Maroga že povrgla telička, je pokošeno seno, se pripravlja otava...?

Skakal je v mislih z njive v hlev, s travnika na svisli, iz gozda v drvarnico, z vrta na gumno. Vse je pregledal, preštel, dokončal delo tam, kjer je bilo treba, bil na tekočem z dogajanjem, rastjo, zrelostjo, skladiščenjem...

Uprt z očmi na reže med lesenimi

trami na stropu, v blaženem julijskem miru noči, so ga obletavale najrazličnejše misli, se vrtele okrog vsega mogočega: odstrli so se mu spomini na očeta, beguna, mater, junakinjo, ki je sama vzdržala, se pehala, mučila, vzgajala otroke v dobrem, jih učila, da je le delo, trdo delo in pošteno življenje vredno človeka, da se ne smejo zgledovati po očetu, ki je bil strahopetec, biti morajo zvesti pravici in resnici, pridni, delavni... Kaj vse jim ni dopovedovala vsak dan, kar naprej. Še zdaj jo je slišal, če je tenko prisluhnil, kako jim nalaga na srce dobre in lepe nasvete.

Smeš mu je prilezel na lica, ko se je spomnil, kako je ubožica vsak dan lovila bolhe po postelji ali njihovih oblekah in jih trla z nohti, da je vsakič rahlo zaškripalo, ko je bolho razmazala, in si potem brisala nohte v krilo. In spet, kako je trepetala, da otroci ne bi prinesli iz šole domov uši, ko so se razpasle v razredu. Bolhe niso nevarne, njihov ugriz le srbi, uši so nekaj drugega, vrag vedi, kaj vse lahko prinesejo v družino, je trdila mama. Zato je takoj, ko je prva vest o tej zopni golazni prodrla do nje, pričela načrtno pregledovati lasišče vsakega otroka, če ni že kje kaj, če se že niso zaredile gnide. Ko je čez nekaj dni prišlo novo sporočilo, da uši še niso zatrli, je mama vsem, tudi dekletom, postrigla lase. Tako so nastale po lobanji nekakšne stopničke od urezov škarij, saj las ni znala gladko in ravno porezati, kajti strojček za striženje je v vasi imel samo frizer, ki ga je posojal, če je bilo treba, toda za štiri dinarje eno popoldne, mama pa jih ni imela. Če bi otroke poslala k njemu na striženje, bi jo to stalo petkrat štiri dinarje. Ko jih je ostrigla, je vsem natrla lasišče s petrolejem. Otroci so bili rešeni uši, res jih niso dobili, toda po hiši je nekaj dni smrdelo, saj jim je mama lasišče več dni zapovrstjo mazala s petrolejem. Kako šele je dišalo v šoli, če so ta recept upoštevale vse mame.

Cirkus z ušmi so imeli dvakrat, prvič, ko je bil Tonček v drugem razredu in drugič, ko je bil v četrtem. Obakrat je mami uspelo, da niso dobili uši. Čeprav jih je imelo veliko otrok v vasi. Da jih doma ni bilo, so se lahko zahvalili samo njej, ker je bila tako neverjetno skrbna.

Kaj bi zdaj delala z njim, ranjenim, če

bi bila še živa in bi ga imela pri sebi. Koliko vsega bi počela, da bi ga pozdravila, takšna kakršna je bila. Ne samo zdravila, spodbujala bi ga, mu vlivala zaupanje in vero, da bo vse dobro. Spomnil se je, kako ga je spodbujala, ko je padel in se potolkel po kolenu, da mu je tekla kri. Jokal je, da so skelela ušesa. Mama ga je karala, češ, kaj boš jokal, kakšen vojak pa boš, ko boš zrastel, če boš za vsak drekec takole tulil! Da mu je zaustavila kri, mu je rano namazala z arniko, ki jo je imela vedno pri roki. Stara botra jo je prinesla s hribov, kjer je rastla dobra arnika. Ob nedeljah jo je prinesla, takrat ko je arnika zorila; po prvi maši se je oglasila in mama ji je morala naliti brinovčka v kozarček, naliti ji ga je morala trikrat. Obenem ji je odrezala velik kos kruha, na katerega je botra kapala brinjevec in ga počasi jedla, spet kapala in ostanek brinovčka izpila iz kozarčka. Tončku nikoli ni bilo jasno, kako je mogoče, da botra brinjevec kaplja na kruh, ga nato je in ostanek spiže, če je brinjevec vendar zdravilo. Mama ga je imela samo za zdravilo, no, seveda tudi za botro. In po dveh urah je stara botra, kar nekam oživljena, po obilnem klepetu odšla domov in mama je arniko namočila v špirit in olje, in ko se je rastlina dovolj dolgo packala v tekočini, je bila godna za namaz na rane.

Arnika je bilo čudovito zdravilo. Za kaj vse je pomagala! Enkrat pa je zatajila, se je spominjal Tonček. V vasi je bilo slepo dekle, od rojstva slepo, Marinka ji je bilo ime. Tončkova vrstnica v letih. Ko so se podili po vasi in delali vragolije, so jo velikokrat vključili, čeprav se igrati z drugimi otroci enakopravno ni mogla. V nenehni želji, da bi spregledala, so jo spraševali, naj pokaže, kje je sonce na nebu, kajti računali so, da če bo zaznala najsvetlejšo točko, potem to pomeni, da se je postopek zdravljenja začel in da bo spregledala. Če je pokazala na sonce v pravo smer, so bili vsi čezvse srečni, če ni zadela, je pomenilo, da bo ostala slepa. Otroci so vedeli, kako se njeni starši mučijo, da bi jo naredili koristno za življenje. Dali so jo v šolo za slepe, in ko jim je kasneje čitala Braillovo pisavo, so se vsi vprek čudili, kako je mogoče iz tistih

tankih pikic brati povesti. To je bila strašna skrivnost. Obenem so Marinko občudovali, saj je znala plesti volno in zvijati koške iz protja. Vse to jo je naučila mama, da bi bila koristna, obenem jo je nenehoma vodila v cerkev, da bi se ob molitvi zgodil čudež in bi spregledala. Toda zgodilo se ni nič, Marinka je ostala slepa. Fantini s Tončkom na čelu so si izmislili, da bi poskusili z arniko, da bi ji z arniko namazali oči, morda bo od tega spregledala, če je arnika pač tako čudežno zdravilo, da pomaga za vse. Tonček je skrivaj od doma prinesel steklenico čudežnega zdravila, in pregovorili so Marinko, da je dovolila, da so ji namazali oči z arniko. Toda učinek je bil strašen. Marinki so se vnele oči, alkohol je razdražil sluznico, oči so jo pekle, začela je jokati in so jo potem med jokom od bolečine odpeljali domov. Mama ji je morala kar dolgo izpirati obraz in oči s toplo vodo, da je pekoča bolečina popustila. Spoznanje pa je le prišlo: z arniko slepote ne odpraviš!

Kaj vse si takrat niso izmislili! Ali pa, kako so jezili starega Zabavška, spomladi, ko je bilo vse pisano in dehteče in so zajezili potok sredi travnika, ga zgradili s kamenjem, suhimi vejami in listjem, da se je naredil bajer, da se je voda zlila čez bregove in zalila travnik, fantje pa so dobili kopališče, da so lahko plavali po njem, skakali na glavo, se škropili, Zabavšk je ves divji prilomastil, jih razgnal in razdril pregrado. Gledali so ga od daleč, kako se peni od jeze in škropota po vodi. Čez štirinajst dni so potok spet zajezili. In tako vse poletje.

Pretresljiv spomin iz tistega časa je bila najdba v votlini v skalnatem pobočju, v kateri so se, tako je vedela povedati ljudska govorica, skrivali vojni begunci iz prve svetovne vojne, zeleni kader so jih imenovali. Skrivali so se, da jih ne bi našli žandarji in jih odvlekli nazaj v vojaško enoto. Ko so mulci brskali po tisti votlini, ki ni bila ravno majhna, so v njej našli zarjavel bajonet, ki ga je tam pustil ali pozabil kak vojak. Kakšno presenečenje je bilo to! Toda mnogo pretresljivejša od bajoneta je bila najdba v zemlji. Šli so jo razkopavat, za vsak primer, iz radovednosti, in izkopali kosti in, o, groza, človeško lobanjo. Lobanjo nekoga, vojaka, ki je

umrl, ali pa so ga ubili in ga potem pokopali v votlini. Morda je bil ranjen, morda je bil bolan, morda je umrl od lakote! Njegove ostanke so našli v jami, in ko se je po vasi to razvedelo, je trajalo kar nekaj časa, da je vest prišla do pravih ušes, in potem so naročili grobarju, da pobere kosti, jih odnese na pokopališče in zakoplje ob pokopališkem zidu.

Koliko spominov se je vračalo, lepih, grdi, duhovitih, hudobnih. Kaj vse niso nosili fantini v sebi in s seboj!

Kdaj bo že konec poležavanja v tej baraki, je Tončka vse bolj pogosto zvijalo. Rana se je zacelila in debela, velika krasta je pokrivala lep del rame. Tudi izgubljeno kri je nadomestil, saj je že nekaj časa ugotavljal, da ga nič več ni dajala slabost, ko je bil na nogah in je hodil po baraki in okrog nje.

Končno so ga res odpustili. Enkrat, v začetku septembra, je zdravnik rekel, da lahko odide. Ponj bodo prišli partizani. Brazgotina na rami bo ostala in nekaj časa mora še paziti, da si je ne bo odrgnil, mu je rekel. Bolečine so izginile in kri se je spet zgostila.

Naslednji dan sta prišla ponj dva partizana. »V naš bataljon te bova odpeljala, tako smo zmenjeni!« sta mu rekla, ko so jima v baraki pokazali Tončka.

Tonček ju je radovedno motril. Nobena ni poznal. »V kateri bataljon?« ga je zanimalo.

»Dolenjski, tu blizu smo zdaj, nad Toplicami,« je odvrnil eden. »Dokler bomo, seveda, dolgo ne bomo, šli bomo drugam, morda proti Ljubljani ali v Belo krajino ali k Novem mestu, ne vemo, nikoli ne vemo, kam bomo šli,« je hitelo iz njega, kakor bi se mu strašno mudilo. »Jaz sem Žan, ta je Miško?« je pokazal na tovariša. »Ti si bil doma, sva slišala, še nisi bil v partizanih, zdaj boš začel. Poznaš puško, si služil vojsko?«

»Sem!« je Tonček odrezal.

»Kaj si služil? Pehoto, artilerijo, konjenico?«

»Pehoto.«

»No, potem veš, kako se tem stvarjem služi. Puško torej poznaš, vse drugo bo lahko. Imaš nahrbtnik?« ga je zanimalo.

»Nimam. Kako, ko so me Italijani od-

peljali na strelišče, niso terjali nahrbtnika s seboj!«

»Seveda ne,« se je zasmejal. »Mislim sem, če te je kdo od domačih prišel obiskat sem v bolnišnico in ti je kaj prinesel.«

»Nihče me ni obiskal in nič mi niso prinesli,« je kimal Tonček in domislil se je, kako bi bilo, če bi se nenadoma tu pojavila žena z njunimi petimi otroki in bi si vsi skupaj ogledali, kaj delajo z njenim možem in njihovim očetom. To bi bil špas!

»No, potem lahko odidemo,« je kimal Žan.

»Poslovil se bom od tovarišev, bolničark in zdravnika,« se je odločil Tonček, šel od postelje do postelje in stiskal roko vsakemu posebej. Vsem je zaželel čim več sreče. Oni so se mu zahvaljevali in mu polagali na srce le eno, da se mu ne bi bilo treba nikoli več vrniti sem, v bolnišnico!

Slovo od zdravnika je bilo še koristno povrh, kajti ko je videl, da Tonček nima suknjiča, je naročil, naj bolničarke poiščejo enega v shrambi, kjer so jih za vsak primer imeli nekaj na zalogi in bolničarke so našle kar pravišnjega za Tončka. Nato so odšli iz bolnišnice.

Dan je bil topel, nebo je bilo malo oblačno, pihal je rahel vetrček. Iz bukovih vej so pričeli odletavati prvi listi. Suhe veje so ležale po tleh in visele z dreves tako na gosto, da ni bilo nobene bojazni za kurjavo za zimo.

Tonček je bil srečen. Spet se je lahko postavil v navpični položaj. Rama ga ni več bolela in odpenjal in zapenjal si je novi suknjič. Tako lepo se ga je oprijemal! Hodili so po košatem gozdu, po senošetih, izogibali so se vasi, kmetije so čemele v daljavi. Sonce je hitelo za hribe. Pripravljali se je naravnost prelestno otožen večer, ko so prišli do bataljona.

Ta je taboril v redkem gozdu. Partizani so posedali po mahovnatih tleh v skupinah, klepetali, čistili puške, pri majhnih ogenjčkih so si razuševali srajce. Na drugem koncu so kuharji kurili pod kotli, v katerih se je grel golaž, na nasprotni strani spet so se štirje borci poizkušali v petju: »Grad gori, grof beži, vino teče naj, če teče kri!« so plaval glasovi pod nebo.

Tončku je zastal korak. Strmel je v

počivajoče junake. »Najprej se moramo javiti komisarju bataljona!« ga je potisnil Žan na desno, »tam so štabovci!« mu je pokazal pod debelo bukev in Miško je že stekel na levo, v svojo četo.

Ko sta stopala proti bukvi, so partizani radovedno ogledovali neznanca. »Kje si ga našel?«

»Ali je nov?«

»Si ga zaplenil?«

»Nahrbtnika nima!«

»Čevlje mu bo treba zamenjati, ti so prelahki!« so deževale pripombe. Žan ni odgovarjal, za roko je vlekel Tončka h komisarju, da bi čimprej opravil svojo nalogo.

»Tovariš komisar, pripeljal sem ga iz bolnišnice, kakor je bilo naročeno!« je zdaj Žan stisnil pest k čelu v pozdrav in pokazal na Tončka. Komisar se je dvignil s tal, kjer je nekaj brskal po beležnici, komandant, ki je dremal na tleh, je dvignil glavo, da bi si ogledal novega borca.

»Kako ti je ime?« je komisar potrepljal Tončka po plečih, si ga ogledoval od temena do peta in prikimal.

»Tonček!« je odgovoril vprašani in čakal.

»Si služil vojsko?«

»Sem!«

»Kaj?«

»Pehoto!«

»Dobro, dobro. Lepo pozdravljen v našem bataljonu novi partizan,« ga je lopnil po hrbtu, da se je Tonček kar stresel. »V drugo četo boš šel. Žan, odpelji ga h komandirju in komisarju, da ga seznanita z borci. Jutri boš prišel k meni, poklical te bom,« mu je pokimal, »da se malo pogovoriva. Zdravo!« je zamahnil z roko.

»Zdravo!« je odgovoril Tonček. »Greva!« ga je Žan potegnil za seboj in odšla sta spod bukke na levo mimo cele vrste posedavajočih borcev, ki so ju zasipali z vprašanji. Tonček se je čudil, kako so radovedni, ni pa odgovarjal in Žan tudi ne. Hitro sta prišla do štaba čete.

»Tovariš komandir, tovariš komisar,« je Žan začel s pestjo ob čelu, »komisar bataljona je določil, naj novinca pripeljem v drugo četo in vama ga predam. Tukaj je!« je Tončka potisnil pred njiju.

Komandir in komisar sta vstala. »A, ti

si?« sta kimala. »Iz bolnišnice si prišel?« je vprašal komandir.

»Ja!« je potrdil Tonček.

»Ti si se zmazal na strelišču?« je komisar radovedno buljil vanj.

»Ja!«

»Dober si!« se je nasmehnil komandir.

»Veš, kaj ti želim?« je komisar od blizu strmел v njegov obraz, »da bi te takšna sreča spremljala še naprej!«

»Dežurni!« se je zdaj zadrл komandir. Čez nekaj trenutkov je pred njim stal dežurni s pestjo ob čelu. »Skliči četo, takoj, tukaj zraven,« je pokazal na jaso, »da jim predstavimo novega borca, ti Žan, ga boš potem odpeljal k tvojemu vodu, spoznal ga boš z vsemi partizani v vodu in pri vas bo ostal!« je dodal.

»Na puško bo moral še počakati, ker jih nimamo. Po prvem boju jo bo dobil! Zmenjeno!« se je obrnil na drugo stran.

Čez nekaj minut je bila četa zbrana. Šestdeset borcev. Komandir in komisar sta s Tončkom stopila pred vrsto.

»Borci!« je začel komandir, »predstavljam vam novega soborca. Tonček mu je ime. Iz bolnišnice prihaja. Žan je šel po njega, kakor je bilo naročeno. Tonček,« je pokazal z roko nanj, »je imel neverjetno srečo. Italijani so ga zaradi sodelovanja s partizani obsodili na smrt na streljanje, toda na strelišču je bil samo ranjen, niso ga ubili. Imel je srečo, da se je zmazal s strelišča težko ranjen, dobil je zvezo s partizani in ti so ga odpeljali v bolnišnico!« je za hip počakal, da se je slišalo začudenje partizanov: »Oh... ah... ali res... ni mogoče... o majko mu... no, ta pa je imel srečo...« Tonček, v katerega še nikoli ni bilo uprtih toliko oči, se je ves živčen prestopal.

»Zdaj, danes so ga odpustili iz bolnišnice. Dodeljen je naši četi in šel bo v drugi vod! Tako, zdaj veste, kaj je novi partizan, Tonček, doživel. Da se boste dobro razumeli!« je še dodal. »Razhod!« se je zadrл in vrsta se je razpustila. Borci so se zgrnili okrog Tončka, mu stiskali roko, ga otipavali, spraševali, klepetali, vzdikali, motrili, da je bil ves iz sebe in ni vedel ne kod ne kam.

Koliko časa je trajalo, da se je četa umirila? Že se je delal mrak. Končno ga

je Žan odpeljal v svoj vod in ga potisnil vodniku v roke.

Ta večer spraševanja ni bilo ne konca ne kraja. Čeprav je imel vsakdo od borcev za seboj že veliko izkušenj, jih je vse zapovrstjo presunila Tončkova usoda in neverjetna sreča. Klepet se je zavlekel dolgo v noč, tako da je Tonček na prostem, pod drevjem, zavrt v koc kar dobro spal, čeprav ne bi, če bi ga prenočevanje na prostem doletelo v normalnih okoliščinah.

Spraševanje se je nadaljevalo drugi dan, ne sicer s takšno silo kakor prejšnji večer, toda vendarle. Nekaj dni je trajalo, da so novi kolegi potešili svojo radovednost.

Kot je komisar obljubil, ga je drugi dan poklican na pogovor. Odšla sta malo stran od bataljona, za košat grm, se usedla in začela.

Če je Tončka kaj presenetilo, ga je to, kako se je komisar pogovarjal z njim.

Bil je mlajši od njega, kakšni dve, tri leta, toda moral je biti izkušen z življenjem, marsikaj je moral že doživeti, predvsem pa je bil pameten, moder! S kakšno lahkoto mu je odgovarjal na vprašanja. No, niso bila le vprašanja, ves način njegovega govorjenja je Tončka kakor odstiral. Vse mu je razgrnil, z olajšanjem, o očetu, sramoti, o mami, o svoji navezanosti na zemljo, o tem, kaj vse je bil pripravljen storiti, da bi se posestvo razvijalo, razkril mu je, zakaj je vzel pohabljenno Francko za ženo, o njeni doti, o tem, kako se je navadil nanjo, jo ima rad, kako ji je naredil na hitro pet otrok in bi jih še, če ne bi prišla vojna, kakšna pajdaša sta bila z Mirkom, ki ga je lahko zelo hitro pregovoril za sodelovanje, kako je nabiral puške za partizane, kako so prišli ponj po izdajstvu, ga zasliševali, odpeljali na strelišče, streljali, kako se je izvlekel, kako so ga partizani spravili v bolnišnico, kjer je prebil skoraj tri mesece, da se je rana zacelila in kri zgostila in... zdaj je tukaj.

»Žena ve, da si se zmazal?« je zanimalo komisarja po več kot enournem razgovoru.

»Ve, po Mirku mi je že potico poslala!«

»Ti je že sporočila, kaj je s posestvom?«

»Ne, tega mi tudi sporočiti ne more, to moram sam videti in ugotoviti,« je žalostno dodal.

»Bi šel na obisk domov?« je naenkrat radovedno zletelo iz komisarja.

»Kaj?« je Tonček zazijal, se nagnil k njemu, je prav slisal.

»Po vsem tem, kar si doživel, zaslužiš, da obiščeš družino in svoje njive. Za eno noč seveda, zvečer prideš in zjutraj odideš, da te ne odkrijejo. Vidim te, kako visiš na zemlji, zato mi je to šinilo v glavo. Čez kakšen dan bomo odšli navzgor, do Trebnjega. Tam ti bomo zagotovili spremstvo, še dva partizana, da boš šel in obiskal domače. V treh, štirih dneh boš moral biti nazaj. V partizanih sicer ni navada, da bi dajali dopuste, toda tvoj primer je tako enkraten in tvoja navezanost na domače njive tako globoka, da ne bo nihče imel nič proti, če te spustimo domov za eno noč, za eno samo noč!« je ponovil in požugal s prstom.

»Ali res...?« je počasi lezlo iz Tončka in inako se mu je storilo. Debelo je moral požreti, tako ga je stisnilo v grlu, stegnil je roki in zagrabil komisarja za komolec, prežela so ga čudna čustva, da bi ga objel, stisnil k sebi. Kako mu je uspelo, da ga je do kraja razkril, da mu je odgrnil prevleke, ki so skrivale njegovo slo po njivah, po živini, po ustvarjanju in rasti, po cvetu in sadežu. Naenkrat se mu je razkrilo, da mu je bližji kakor Mirko, čeprav sta se šele včeraj srečala, z Mirkom pa se poznata že dvajset let. Ne bi si mislil, da bo v partizanih doživel kaj takega. Komisar lahko resno računa nanj, da mu je predan in zvest! O, kako ga je pridobil na svojo stran.

Na obisk domov je bilo treba še malo počakati. Čez deset dni se je uresničil. Tončka ta čas seveda niso pustili pri miru. V spopad s sovražnikom ga niso poslali, ker ni imel puške, dobil jo je po drugem napadu na italijansko utrdbo. Dva dneva pred obiskom so mu jo prinesli soborci in mu jo slovesno izročili skupaj s tridesetimi naboji. Že prej pa je seveda Tonček hodil na stražo, vsak dan nekaj ur, s sposojeno puško. Stražil je na robu gozda, skrit za debelim hrastom. Dve uri je ostro opazoval travnik in cesto malo nižje spodaj, ali se kdo ne približuje, potem je štiri ure počival in spet dve uri stražaril. To je trajalo štiriindvajset ur. Zatem je ves dan in vso noč počival in šel nato spet na

stražo. Tako so ga v četi počasi pripravljali na naloge, ki so ga čakale. Na stražarjenju ni bilo nič razburljivega. Bataljon je bil preveč oddaljen od sovražnih postojank in velikih prometnih žil, glavnih cest in železnice, da bi se lahko kaj zgodilo. To seveda ni pomenilo, da bi lahko površno jemal svojo nalogo. Saj je ni! Bil je dober stražar, previden, podnevi je napegnjal oči, ponoči pa ušesa. Stražarjenje je nekoliko spremenilo njegove navade in merila o delavniku in počitku ponoči. Če je bil na straži od dveh do štirih zjutraj, je to njegov počitek povsem postavilo na glavo. Vendar se je hitro privadil novim razmeram. Zgodilo se je, da je tudi podnevi, ko se je vse okrog njega stresalo od življenja, lahko zaspal na deki v senci drevesa. Preostali čas pa je gledal in poslušal, kaj se dogaja okrog njega. Opazil je, da je med borci kar precej kmečkih fantov in deklet, s katerimi se je lahko pogovarjal o zemlji, gnoju, setvi, žetvi, otavi, živini, krompirju... In veselilo ga je, da pretežna večina teh kmečkih fantov, ne vsi, toda večina, niso mogli pozabiti zemlje, kakor niso mogli pozabiti ljubice!

Za Tončka je bilo doživetje, da je našel med partizani pristrčne tovariše, čeprav so bili v pretežni večini mlajši od njega. Kljub temu so se razumeli, da je bilo veselje. Včasih so se mu nekmečki soborci nasmihali, če je beseda nanesla na zemljo, na kmetijo, na pridelke, na to, kakšen bo po končani vojni položaj kmetijstva v novi državi. V teh pogovorih, kako je, ne kako bo po vojni, kajti tega si ni znal predstavljati, toda kako je, je bil Tonček nekam glasen, kar sicer ni bila njegova navada. Običajno pa je bil molčeč, tih, zvest, priden in ubogal je vse, kar mu je bilo naročeno.

Tiste prve dni in tudi kasneje se je pokazalo, da se je rad sukal okrog kuhinje, ne zato, ker bi bil kakšen velik sned, marveč zato, kar je tam videl. Zanimal se je za krompir, za govedo, za fižol, skratka, za vse, kar ga je spominjalo na dom in zemljo, in poprijel je za delo pri kuhinji, čeprav ga niso silili.

Pred njegovim obiskom doma so šli na pohod, o katerem je bil že obveščen. Krenili so zvečer, ko se je naredil mrak, in s krajšimi postanki hodili vse do jutra. Po-

znavač Tončkov občutek za živino so ga na pohodu določili za pomoč konjevodcem. Ti so na živino naložili kotle, krompir, meso, predvsem pa mitraljeze, pretežke, da bi jih partizani celo noč lahko nosili na ramenih.

Tončka so mule za čuda ubogale. Znal jih je potrepljati po hrbtu, popraskati za ušesi in njegovo monotono ogovarjanje, »no, no, no-o-o, dajmo, gremo« in božanje po bedrih je pomagalo. Živali so čutile, da imajo opravka s človekom, ki jih ima rad in jih spoštuje. Na pohodu je bilo zato manj težav s prenašanjem tovora kot drugokrat, ko so gonjači predvsem s palico in tepežem disciplinirali živad. Večja ubogljivost živali je seveda takoj padla v oči kuharjem in intendantom. No, tegale Tončka bo treba bolj izkoristiti za upravljanja z živino, je bilo jasno. To se je tudi zgodilo. Kadar je bilo kaj z živino narobe, so poklicali Tončka, in ta se je rad odzval, četudi se je to zgodilo kdaj, ko je bil pošteno utrujen od stražarjenja ali dežurstva ali pohodov in spopadov. Tončku je bil popravek z živalmi v oddih in uteho.

Noč pohoda proti Trebnjem je dobro minila. Brez zapletov so prišli na določeno mesto in Tončka skrb za mule ni preveč utrudila. Hoja mu je kar nekam dobro delala. Ko so zjutraj prišli na novo mesto in izbrali taborišče, se je seveda z užitkom zavalil na deko in v hipu zaspal, tako da so ga morali za kosilo precej stresati, da se je prebudil.

Na obisk domov je šel naslednji dan. Komisar ga je poklical in mu naročil, naj zvečer odide, kakor sta se dogovorila. Z njim bo šel samo Žan. Ta pozna poti in ga bo varno popeljal, poleg tega pa se že poznata s poti iz bolnišnice. Biti morata previdna, da se jima na poti kaj ne dogodi! Zlasti previdna bosta morala biti doma, da ju ne opazi kakšna hudobna glava in prijavi Italijanom. Prijava ne bi bila toliko nevarna njima, saj bi nekaj časa trajalo, preden bi ju sovražna patrolja prišla lovit, nevarna bi bila za družino, za ženo in otroke. Njemu menda tega ni treba dopovedovati, saj je vendar mož in oče. Doma ne sme ostati dlje kot eno noč, samo eno noč, in potem nazaj v bataljon!

»Kakšne stvari bi rad popravil doma, na njivi, v hlevu...« se je trgalo Tončku

iz vznemirjene notranjosti.

»Ti jih kar popravi, kolikor jih lahko v eni sami noči, od večera do jutra! Svetujem ti, da na njive ne hodiš, da te ne bo odkrilo kakšno nepoklicano oko. Na vrtu ja in v hlevu in na gumnu. Še enkrat te opozarjam, eno samo noč, da veš, si lahko doma. Menda te ni treba posebej opozarjati, da ti gre za glavo, pa tudi za življenje tvoje žene in za prihodnost tvojih otrok. Jasno!«

»Brez skrbi, tudi sam se zavedam, kakšno je stanje,« je pokimal Tonček. »Še enkrat, velika hvala, da sem dobil dovoljenje za obisk!«

Pozno popoldne sta z Žanom odšla iz taborišča. Tonček si je dal novo puško na rame. Rad bi jo preizkusil, ker je bila drugačna od tiste, s kakršno je vadil v stari jugoslovanski vojski. Bila je lažja, nekam manj lesa je imela na kopitu, pa tudi krajša. Italijanska pač, prilagojena njihovim prilikam in temu primerno tudi narejena. Morda bo priložnost, mora se najti, si je dopovedoval, da jo preizkusi, preden bo prvič šel z njo v boj. Tudi naboji so se mu zdeli nekam manjši od tistih, ki jih je bil navajen.

»Brez skrbi bodi, tudi ta ubija,« se mu je smejal Žan, ko sta vzela pot pod noge in je Tonček nekam dvomljivo ogledoval puškino kopito.

»Vem,« je kimal, »spomnil sem se svoje puške, ko sem v stari Jugoslaviji služil vojsko!«

»Jaz nisem služil stare jugoslovanske vojske, puške pa poznam,« je dejal Žan. »Veš kaj je pri njih največ vredno, da so prekleto prikladne, da mahneš koga po glavi, če primeš za cev,« je resno dodal.

»Dobro mi je zaradi tega, ker je lahka, lažja od jugoslovanske. Če bom imel jermen na ranjeni rami, me ne bo tako tiščalo, kot bi me, če bi imel težjo puško!«

»Prav imaš, res je! Te še vedno boli rama?« je zanimalo Žana.

»Ne boli, le na rani je mlada koža, še vsa rdeča, in če ne bom previden, si jo lahko hitro odrgnem!« je izkušeno govoril Tonček.

»Žan, poslušaj,« mu je rekel, »kako bova šla nocoj? Kdaj, misliš, bova na cilju?«

»Če bova dobro stopala, bova jutri

zjutraj zelo blizu tvojega doma. Upam, da na poti ne bova imela težav. Včeraj sem se pozanimal pri naših obveščevalcih, povedali so, da zdaj na tej strani ni nobenih bojev. Torej ne bova, upajva, srečala Italijanov. Če bova naletela na naše, jim bova povedala, kam greva, komisar pa mi je dal za vsak primer pismo, da se bova izkazala, če bi naju naši pri srečanju morda imeli za ubežnika. Nikoli ne veš, kaj vse se lahko dogodi na poti. No, upam, da bo vse v redu in da bova jutri zjutraj že blizu tvojega doma!«

»In potem?« je zanimalo Tončka.

»Skrita v gozdu bova morala počakati noči. Ponoči bova odšla k tebi domov. Podnevi se ne smeva pokazati v vasi, da naju kdo ne vidi, lahko naju kdo izda. Torej ponoči se bova pritiho tapila do tvojega doma in zgodaj zjutraj spet odšla, se nekje blizu skrila v gozdu, prespala, kolikor bo mogoče, in se zvečer vrnila v bataljon. Zjutraj sva lahko že spet med svojimi, če nama bo sreča mila!«

»Jedla bova pa kaj?«

»Za danes ponoči in jutri čez dan imam v nahrbtniku kuhano govedino. Nisem ti povedal, intendati so mi dali kuhano meso, ki so ga pripravili kuharji po komisarjevem naročilu. Jutri ponoči, upam, bo za naju poskrbela tvoja žena in za tretji dan in tretjo noč jo bova prosila, da nama bo dala nekaj s seboj. Saj bo šlo tako, ali ne?«

»Seveda bo!« se je zasmejal Tonček.

»Tole sem te hotel vprašati,« ga je s prstom dregnil pod rebra, »o bataljonskem komisarju – meni se zdi nekaj posebnega, a je nekaj posebnega? Zadnjič, pred nekaj dnevi, sem klepetal z njim, precej dolgo, in moram reči, da je napravil name poseben vtis!«

»O, kar v redu je!« mu je pritrdil Žan, »da bi le bili vsi taki.«

»Tako?« je zanimalo Tončka. »So kakšni drugačni, čudni?«

»Saj veš, kako je življenje,« je Žan zamahnil z roko in pospešil korak.

»Ljudje smo različni, boljši, slabši. Pogledaj borce, videl boš, v bojih loš spoznal pravo podobo vsakega posameznika. Takrat, ko se treseš za življenje, se tudi razkriješ, tak kakršen si. Lahko se ti bo

dogodilo, da se boš nad kom prekleto razočaral. Ista je s komisarji. Eni so, drugi niso,« je hitel.

»Misliš reči, da je ta naš bataljonski komisar drugačen, kadar je v življenjski stiski?«

»Ne, ne mislim njega, on je že v redu, je nekaj posebnega, imaš prav, mislil sem na druge, nekatere, ki bi morali biti vzor, pa se, kadar je hudo, kar raztopijo!«

»Kaj?« je Tončka zanimalo, kakšne bridke izkušnje ima o tem Žan.

»Ah, pustiva to!« je zamahnil z roko. »Kadiš?« ga je zanimalo.

»Ne!«

»Jaz kadim, če imam. Zdaj sem se dokopal do škatlice Zeta. Ko bova čez čas malo počila, si bom eno prižgal.«

Kar dobro sta jo mahala. Žan je poznal pot in Tonček se mu je naravnost čutil, kako se je znašel v temi. Šla sta po gozdu, po kolovozih, po cesti, trikrat sta zavila na travnik, izogibala sta se naselij, previdno prekoračila železniško progo, široko cesto, po mostu prečkala čez potok, dvakrat počivala, da je Žan pokadil svojo cigareto, še prej pa sta pogoltnila vsak zajeten kos govedine. Ko se je zazoril dan, sta bila res blizu cilja.

»Če bova previdna, lahko hodiva še slabo uro!« je presodil Žan.

»Kako previdna?« Tončku ni šlo v glavo. Prav nič zaspan ne utrujen ni bil ob pomisli, kako blizu doma je.

»Da naju kdo ne vidi. Če bova hodila po gozdu, si morava vsak odprt prostor temeljito ogledati, da naju kdo ne opazuje. Raje bova napravila ovinek, kakor bi se izpostavljala tveganju!«

Srečno sta prehodila še eno uro. Potem sta poiskala gosto grmičevje ob gozdu in se zavlekla podenj. Oba hkrati nista smela zaspati, da ju ne bi kdo presenetil. Žan je določil naj najprej zaspi Tonček, on pa bo stražil, potem se bosta zamenjala in čez čas spet, ko bosta pojedla kuhano meso, kolikor ga je še!

Tako sta tudi naredila. Klepetati na glas nista smela, da se ju ne bi slišalo. Srečno sta preživela dan v grmovju. Vreme jima je bilo naklonjeno, zrele jesenske sape so jima prinašale kdo ve od kod duh po sitem, vrabci so ju radovedno cvrkutajoče opazovali, mravlje na tleh so

razkrivale njune hlače in čevlje in suknjice in kožo, gaseč si žejo sta spila cel liter studenčnice, ki jo je med potjo natočil Žan v steklenico v nahrbtniku, ki jo je nosil s seboj po zaslugi svojih izkušenj na dolgih poteh križem krašem po Dolenjski.

Bolj ko se je večerilo, bolj je postajal Tonček nestrpen. Bo kmalu? Pokrajina mu je bila znana, še dobro uro in bo v domači vasi. Zdaj bo lahko on vodil Žana, zamenjala si bosta vlogi. Kako počasi ugaša dan. Sonce, kakor da bi zaviralo svoj zahod, njegova svetloba, kakor da bo ostala, da nocoj ne bo izginila, mrak kakor da se je potuhnil in čaka lepših časov, zvezde, kakor da so šle nocoj svetit kam drugam...

Končno je napočil trenutek, ko sta se lahko odpravila. Tončku se že zlepa ni tako mudilo. Žan ga je moral nekajkrat opozoriti, naj upočasni korak, zaman! Moral je spešiti za njim in pri tem je pošteno lovil sapo. Čutil se je, kako zanesljivo, brez omahovanja ga je Tonček peljal po potkah, obronkih gozda, stezah, travnikih, cestah proti cilju. Peljal ga je tako varno in zanesljivo, kakor bi to pot vsak dan trikrat prehodil. Hitela sta, kakor bi jima gorelo za petami, in Tončkova rodna vas je bila pred njima veliko prej, kot je računal Žan.

Ker je bila Tončkova domačija na robu vasi, jima ni bilo treba dosti opletati naokrog in ovinkariti, da sta dosegla hišna vrata. Tam je Tonček, ves upehan, za trenutek postal, da je Žan kar butnil obenj.

»Doma so!« je pokazal Tonček na rahlo svetlobo, ki je prihajala iz zastrtega okna v kuhinji.

»So!« je zastokal Žan iz sopihajočih pljuč.

Tonček je za trenutek počakal, kakor da se zbira, nato pa s pestjo trikrat udaril po vratih in pritisnil na kljuko. Zaklenjeno! Seveda, kaj drugega, menda Francka ne bo puščala ponoči odprtih vrat. Hip za tem so se zaslišali koraki v veži. »Kdo je?« je ostro priletelo skozi vrata.

»Francka!« je zasikal Tonček in počasi ponovil »Francka-a-a-a!«

»Ježešmarija!« se je jecljajoče slišalo z one strani, nato sunkovito odklepanje, hip zatem so se vrata odprla na stežaj in

Francka je planila v Tončka, da ga je skoraj podrla. Tonček jo je objel okrog ramen, jo stiskal k sebi in stokal: »Ja, ja, ja, ja... ja... ja...!« In Francka mu je hlipala na prsih, lovila sapo, se tresla in solze so ji v potokih lile po licih.

Žan je stal zraven, strmel vanju in debelo požiral slino. Seveda, zdaj sta prvič skupaj, odkar so ga odpeljali na strelišče. Videti je bilo, da bi Francka še kar visela na njem, toda Tonček je bil nestrpen, premikal se je, se previdno poskušal izmotati iz objema, Francka pa, kot da je pozabila na čas. Nehala je jokati, ko so se odprla vrata v kuhinjo in so iz nje priricali otroci. Za trenutek so obstali v veži, nato pa začeli kričati: »Ata, ata, ata-a-a-a!«

Zakonca sta se spustila in Tonček je skočil k otrokom, počepnil, jih začel objemati, otroci so rinili vanj, ga otipavali, božali, stiskali, kričali: »Ata, ata, ata, ata, ata-a-a-a!«

Proslavljanje srečanja bi dolgo trajalo, če Tončka ne bi skrbele druge reči. Najprej je moral predstaviti svojega spremljevalca, ki je stal na pragu in si dostojanstveno ogledoval prizor. »Tole je stric Žan, skupaj sva prišla,« je pokazal s prstom nanj, da so se otroci odlepili od njegovih ramen in radovedno opazovali očetovega prijatelja. Francka mu je dala roko: »Dober večer!« je iztisnila iz sebe. Tonček je že nadaljeval: »Francka, prosim te, nama boš lahko kaj skuhalo, nekaj toplega želiva, lačna sva in, prosim, zjutraj morava nazaj...«

»Zjutraj, že?« je zastokala Francka.

»Partizana sva, zelo nevarno bi bilo ostati tukaj. Naj nas kdo prijavi Italijanom, pa bo... Ob zori morava biti spet od doma. Prosim te, tudi za na pot nama boš nekaj pripravila, za čez dan in za naslednjo noč, ko bova hodila nazaj v bataljon!« je nadaljeval.

Otroci so ga začudeno gledali in poslušali in le na pol razumeli, da je očka prišel samo za nekaj ur, potem pa bo spet odšel.

»Ste pridni?« se je Tonček znova obrnil k otrokom, jih božal, strmel vanje. Kako so zrastle! »Pojdimo v kuhinjo, kjer je bolj svetlo!« jih je povabil in otroci so se pognali naprej. Tonček je hitel za njimi in Francka je z roko pokazala Žanu v

kuhinjo in odkrevarsala za njim, mu ponudila stol. Tonček pa je sedel na tla, še prej je odložil puško in otroci so lezli po njem, ga zvalili na tla, plezali nanj, hodili po njem, ga grabili, stiskali, vpili in...

»Dosti!« se je naenkrat sprožil Tonček. »Spat!« je pokazal skozi vrata. »Koliko je že ura. Pozdravili smo se, zdaj vas bo dala mama spat in striček se bo spočil tukaj v kuhinji, jaz pa grem malo pogledat v hlev k živini, v svinjak, kure, svisli, kozolec, na vrt. Ko bo skuhan, me pokliči!« je naročil Francki.

Odkorakal je skozi vrata in vežo na dvorišče in zavil najprej v hlev. Ni se mogel vzdržati, da ne bi prižgal lešcherbe na steni, tam je visela za vsak primer, če bi bilo treba ponoči kaj osvetliti. Krave so ležale na tleh in mirno prežvekoval. Ko je stopil k njim, so za hip pogledale po vsiljivcu in spet žvečile naprej, nobena ni pokazala, da ga pozna, se ga veseli. Tonček je najprej stopil k Marogi, ki je medtem, ko ga ni bilo, povrgla telička. Seveda je ležal na tleh, teliček, mlad, lep, pri nogah Maroge in spal. Pokleknil je k njemu, ga pograbil za glavo, jo dvigoval, stiskal k sebi, vzdikljal: »Oh ti moj, ti moj!« pritiskal svoje lice k njemu in srce mu je trepetalo od sreče. Kakšen krasotec, kako lep je, ves je podoben Marogi. »Da bi le zrastle kakor ona, ki te je povrgla, o ti moj, moj!« Potem ga je počasi položil nazaj na steljo in Maroga ga je pristojušno opazovala, mežikala in mevljala z ustnicami. Tonček je stopil k njej, jo božal, čehljal za ušesi, ji dopovedoval, da je zelo dobra, da je pridna. Enake slavospesve in ljubkovanja je namenil tudi pri Šeki in Liski in nikakor mu ni bilo žal dolgih minut, ki jih je zapravil pri kravah. Prav takšne so, kakršne je zapustil, ko so ga odpeljali Italijani, je z zadoščenjem ugotovil. Francka lepo skrbi zanje. Seveda ji mora eden od sosedov pomagati. Mora jo vprašati, kako je organizirala delo, da ni zastoja. Popraskal je po vimenu Lisko in lica so se mu razlezla, kako polna, nabrekli vimena imajo vse tri. To bo mleka! Prav je, seveda, saj ga rabi, Francka, za otroke in za prodajo. Stekel je v kot, pograbil seno, ga odnesel v svisli in jih nabasal, da bodo imele kravice ponoči in zjutraj, preden jih bodo odgnali na pašo,

kaj jesti. Ko je opravil s senom, je pograbil vile in izbrskal izpod živali gnoj, ki so ga natrebile podse. Dopoldne jim ga je nekdo skidal, toda spet so ga nadelale. Gledal jih je in verige, s katerimi so bile pripete h koritu, so narahlo pozvanjale v ritmu, kakor so žvečile krave.

Seno za jutri je v kotu, gnoj je skidan, kravice so videti zdrave in site! V redu! Pojdimo naprej, se je odločil, še enkrat pohitel od ene do druge živali in na koncu do telička ter jih pobožal. Kdaj spet se bomo videli, ga je skrbelo. No, preden bo odšel nazaj v bataljon, zjutraj, jih bo še enkrat pozdravil, je sklenil, ugasnil lešcherbo in odšel iz hleva. Ko je stopil skozi vrata, je zagledal Francko, kako opleta okrog hiše. »Iskala sem te, večerja je!« je povedala.

»V hlevu sem bil,« je odgovoril.

»Tako dolgo? Jaz sem medtem že skuhalo žgance in obaro!« se je čudila, kaj je tako dolgo delal v hlevu.

»Tri mesece jih že nisem videl!« je dejal, pri tem je mislil na krave.

»Nas tudi nisi videl tri mesece, pa si hitreje opravil z nami kakor s kravami!« ga je nekam ljubeče potrepljala po ramenih. Se bo še kaj vrnil k njej, bo našel še kaj časa zanjo?

Večerja jima je teknila kakor že dolgo ne. Pospravila sta vse, kar jima je skuhalo Francka in ni bilo tako malo. Za vsak primer je dela v lonce več kot za dva, če bi še kdo prišel. Nikogar ni bilo, Žan in Tonček sta sama pojedla vse, kar jima je dala na mizo. Pri tem sta zvrnila cel liter domačega sadjevca. Ko sta končala, je Žan dejal, da bi se malo zleknil, Tonček pa je odšel naprej na pregled.

Zdaj je bil na vrsti svinjak, v katerem je bilo vse vprek nametanih osem prašičev, dva starejša, ki so ju pripravljali za zakol, in šest mlajših, ki bodo ostali za naprej, za prodajo in za pleme. Prašiči so spali. Ko je odprl svinjak, sta dva, trije zakrulili, drnjohali so naprej in redka svetloba iz mesečnega neba je počasi odstirala pogled na nagneteno meso, uhate glave, parkljaste krače, rumenkaste ščetine; glavata prasica se je dvignila, pogledala k vratom, kratko zakrulila, in spet položila glavo na tla in zaprla oči. Zoprni zadah po prašičjem dreku, scalini, znoju

in zatohlosti je objel Tončka, da je ves željan tega duha globoko vdihoval vase. Lepo se redijo, je motril zalita telesa, bo, bo, bodo koline, bodo krače, krvavice, pečenice, kožnice, jetrnice.

Nekam dolgo se je zadržal pri svinjaku. Ni in ni se mogel odlepiti. Še in še bi zijal v živo meso, zlagal z njegovo pomočjo denarce na kupček in pripravljaj pojedine v prihodnosti.

Potem je odšel na gumno. Kako malo narezanega sena je za živino! Ni vzdržal, da ne bi pričel goniti kolesa pri slamoreznici. Čeprav je bilo jasno, da to delo ne čaka Francke, marveč nekoga, ki je povabljen in plačan za pomoč, je vseeno narezal kar precejšnje količine sena za cel teden, če ne še več.

V shrambi se ni predolgo zadržal. Pobrkjal je po zgodnjem krompirju, čebuli, ki jo je bilo nekaj še od lani, in poplunkal desetlitrsko steklenico, v kateri je bil kis, napravljen iz odpadlega sadja. Nato je odkorakal na vrt, toda tam ni bilo kaj. Moral bi zgrabiti lopato, grablje, motiko. Sicer pa je vse rastlo, lepo in počasi. Dovolj bo, zdaj mora še malo k Francki. Gotovo ga čaka v spalnici. Skoraj bo dan. Predolgo se je zadržal pri plodovih. Kaj si bo mislila, da ima drugo?

V kuhinji je Žan zadovoljno smrčal. Francka ga je čakala v spalnici. Zmetal je obleko s sebe in zlezal k njej v posteljo.

»Tiho morava,« ji je šepetal v ušesa, »da Žana ne zbudi!«

»Ja, ja, ja!« je Francka odgovarjala in čakala.

Tonček se je brez onegavljenja spravil nadnjo, opravil in Francka si je potem želela, da bi se obrnil za njo in jo prijel čez prsi, kakor je bil njegov običaj, kadar je bil dobre volje. Toda Tonček nikakor ni bil zaspan. Koliko stvari ga je zanimalo, o posestvu, živini, pridelku, setvi, pa tudi, ali v vasi vedo, da je živ, da ja ne bi prišlo do nesreče, da ne bi posestvo in Francka in otroci plačali njegove sreče!

Francka mu je povedala, da v vasi še nobeden ni pokazal, da to ve. Morda kakšen v odboru ve, prav dobro pa se zaveda, da je treba paziti, da tega ne zvedo Italijani. Upajmo, da bo vse v redu. Zaenkrat je. Francka bi rada še govorila, če sta že pri tem, o otrocih, toda to je Tonček

preskočil in se spet ustavil pri njivah in živini. Koliko naročil, nasvetov in zamisli je letelo iz njega, vse do takrat, ko se je začel zoriti dan. Potem sta vstala, Tonček je zbudil Žana, šel še enkrat obiskat živino, pogledal otroke, ki so trdno spali, se poslovil od Francke, obljubil, da bo še prišel, pobral, kar je Francka pripravila za na pot, in z Žanom sta se previdno odpravila od doma v gozd. Skrita sta preživela dan in ponoči odšla nazaj v bataljon. Zvečer, pod mrak, sta bila že med tovariši. Pot sta srečno prehodila in komisar je bil nadvse zadovoljen, da se je Tonček držal dogovora.

Življenje v bataljonu je teklo svojo pot: straža, patrolja, napad, premik, politična ura, počitek. Pri nalogah, ki so mu jih nalagali, je bil Tonček čvrst, zvest, dosleden, skratka dober, tako da so ga imeli soborci radi, vodilni pa so ga opazili.

Bržkone v bataljonu niso imeli takega stražarja in v spopadu ne tako dobrega borca. Zlepa ga ni bilo strah, če se je zdel položaj še tako zaguljen. Seveda mu je takšno obnašanje iz dneva v dan dvigalo ceno. Soborci so kar naprej želeli skupaj z njim hoditi v patrolje, zlasti pa, da bi ga imeli v spopadih, ki jih ni bilo tako malo, poleg sebe. Tonček je pridobival ugled ne le s svojim bojnim zgledom, marveč predvsem z vedenjem v bojni skupini, pomočjo soborcem, s tem kar je pri tem tvegaval, kako se je pognal, če je bilo treba koga reševati iz zagatnega stanja.

Čez dva, tri mesece ga je bataljonski komisar poklical na pogovor. Zdaj je bila vsebina njunega klepeta drugačna kot takrat, ko je prišel med partizane. Komisar mu je takoj, ko sta sedla pod hrast, rekel, da si je pridobil med borci s svojim vedenjem, svojo zrelostjo, predvsem pa s svojim pogumom velik ugled. Komanda je prav prijetno presenečena nad njim. In to, da si borci želijo biti z njim v spopadih, patroljah, pri izpolnjevanju nalog, vse to mu zelo dviga ceno. Želi mu, da bi takšen ostal tudi naprej. Toda glavno, zaradi česar ga je poklical k sebi, je predlog, da bi postal komandir čete. Čeprav je še mlad v bataljonu, je s svojim ravnanjem pokazal, da je zrel za dobrega vodjo čete. Zato so sklenili, da ga imenujejo za ko-

mandirja, in to je glavni namen njunega pogovora.

Bolj ko je komisar dopovedoval, kakšne namene imajo z njim, bolj je Tonček zijal.

»Ne!« je odločno odbil. »Tako kot sem začel, hočem biti tudi naprej navaden partizan. Nič drugega si ne želim. Želim ostati, kar sem!« je zatrjeval.

»Ne razumem,« se je čudil komisar, »nočeš napredovati, nočeš držati čete v svojih rokah, jo voditi, dosegati uspehov? Fantje in dekleta si te želijo za svojega komandirja. Tega si nismo izmislili v štabu, želja prihaja iz vrst tvojih soborcev!«

»Hvala, lepa hvala za zaupanje, štabu in soborcem. Toda jaz nisem za to. Lepo prosim, pustite me, tako kakor sem, in obljubim, da se bom trudil, z vsemi silami, da bom ostal dober borec in tudi dober prijatelj vsem soborcem!«

Naj je komisar poizkušal, kar je hotel, Tonček je vztrajal pri svojem. Čuden fant, so ga ocenjevali v štabu. Vsak drug, ki bi mu ponudili kaj takega, bi ponorel od ponosa, ta pa ... Kaj hočemo, ljudje nismo enaki.

Komisarja je njegova odklonitev bolj zaposlila kakor druge. Kje je vzrok za to? Ta njegova skromnost, je to strah pred odgovornostjo? Občuti križe in težave vodstva čete pri akcijah, napadih, premikih? Ne, to ne bo, saj odlično prenaša tegobe bojev, dosledno opravlja naročeno, malone prosi, da mu zaupajo nove odgovornosti. Seveda ne, da bi se sam javljal zanje, toda vendarle. Mogoče je vzrok za njegovo ravnanje v samotarskem značaju. Z nikomer od soborcev ni intimneje povezan, nobenega ni mogoče šteti za njegovega prijatelja, z vsemi ljubezniv in priazen, in nič več. Je bil odnos z Mirkom, njegovim sošolcem, ki ga je pridobil za zbiranje pušk, drugačen, je bil z njim bolj prisrčen, domač, zaupen? Tudi Tončkovo zanimanje za drugi spol ni bilo nikakršno. Seveda, v partizanih to ni bilo dovoljeno, že res, toda v četi in bataljonu, je bila cela vrsta deklet, ena petina vseh borcev so bile ženske. Ni mogoče zanikati, da se niso našli kakšni parčki, da sta se dva zagledala drug v drugega in težila drug k drugemu. Zgodilo se je celo, da so se poročili med seboj, s partizansko ohcetjo.

Nikakor ni bilo torej mogoče trditi, da mladi partizani ne čutijo krvi v svojih žilah, in dekleta menda tudi. Spogledovanja ni manjkalo, klepeta tudi ne, šale na ta račun so se kar vrstile, toda nekaj je treba priznati: Tončka pri teh stvarih ni bilo zraven. Ne v bataljonu ne v naseljih, kjer so borci srečavali mlada vaška dekleta. Je tako zagledan v svojo ženo? Ji je obljubil takšno zvestobo, da nobene druge še pogledal ne bo? Ali se mu po žilah namesto vroče krvi pretaka hladna studenčnica. Ne tega ne bi mogel reči! Da je nekaj čvrstega v njem, kar ga vleče, razganja, je bila njegova nestrpnost do zemlje, do živine, do kmetovanja.

Kako so se mu svetile oči, kadar je opazoval delo na polju, obložene kozolce, zrelo žito, krave na paši, polne jablane zrelega sadja...

Nobenega prostega trenutka med nalogami, kadar so se ustavili v vasi, najsi je bil še tako kratek, ni izkoristil za poležavanje, lenarjenje, klepet, marveč je oprezal okrog domačij, zijal v dela, ki so jih opravljali lastniki in njihovi svojci, priskočil na pomoč pri spravljajanju sena, žetvi, pripravi drv, izkopu krompirja ali v hlevu pri kidanju gnoja izpod živadi, rezanju sena, napajanju živine. Njegova vnema je domačine vedno in povsod presenetila in celo prestrašila: da nima tale zmene, ki se tako žene, kakšne grde za bregom! Da ne bo kaj odnesel! Toda njegov odkrit obraz in brezmejno zadovoljstvo, ki mu je sevalo z lic, jih je prepričevalo, da gre za svojevrstnega privrženca kmetijstvu. Tončku je takšno življenje nadvse prijalo. Bil je hvaležen, če so bili kmečki ljudje prijazni z njim, če so ga spustili do svoje živine, če so upoštevali njegovo željo po kmetovanju. Seveda so se mu zato izkazali tudi hvaležne. Redno so mu za njegovo sodelovanje ponudili kruh, kos krače, sadjevec ali druge dobrote. Če bi mu kdo očital, da se zato tako žene k kmečkim opraviлом, bi se zelo zelo motil. Tonček si je želel kmetovanja predvsem zaradi stvari same, ne zaradi daril.

Fantje in dekleta v četi so ta njegova nagnjenja dobro poznali. Morda mu jih je kdo malone zavidal, želeč, da bi bil tudi sam takšen, toda Tonček je bil en edini.

Če so ga morali na hitro najti, če je bilo treba nenadoma v patroljo ali kaj podobnega, so ga šli iskat kar v najbližji hlev in redko so se zmotili. Tonček je znal nekatere dogodke, povezane z naravo ali vremenom, napovedati vnaprej. »Tule v križu čutim, da bo začelo deževati!« je rekel uro, dve, tri, preden se je vsulo. »Toča bo!« se je zgrozil ob pogledu na zbito nebo. »Maja nas bo prekleto zebl!« je dopovedoval soborcem, ko februarja nikakor ni hotelo snežiti. »Dobra letina se nam obeta,« se je spomladi oziral v nebo in na vso moč vlekel sapo vase. In vedno je zadel!

Res, bil je pravi, polnokrven kmet, neprestano pri takšnih ali drugačnih opravilih in delih. Nadvse dobro se je zavedal, da brez dela ni jela. Opazen je bil tudi njegov odnos do hrane. Naravnost streslo ga je, če je videl, da so kuharji kaj vrgli proč, kar je bilo še porabno. Drobtinico je poljubil, če je padla na tla, kaj šele skorjo! Obenem pa nikakor ni iskal velikega kosa kruha, vedno je bil z malim zadovoljen. Še nekaj je bilo zanimivo: kako je skušal prikriti zehanje, kakor da mu nikoli in nikjer ni prav nič dolgčas. Kadar ga je prijemalo, je stiskal čeljusti in jih razprl čisto na malo, lica je skremžil, kakor bi jih zalil z mavcem, a solze so mu vseeno ovlažile oči.

»Zakaj tebe krave tako zanimajo?« ga je majčkeno zlobno neko popoldne vprašal Žan, ko so na jasi končali politični sestanek o položaju na fronti.

»A?« se je začudil Tonček, »zaradi mleka!« je govoril čez čas.

»Zaradi mleka?« Žanu ni šlo v glavo.

»Ja!« je pokimal Tonček. »In zaradi mesa,« je nadaljeval, »govedine!« je pristavil.

»In kaj, bo več mleka in boljša govedina zaradi tega, ker se zanimaš zanje?« je radovedno nadaljeval.

»Živa bitja so to, dobiček imamo od njih. Od njih živimo! Zato so vredna našega zaupanja!«

»A tako!« se je čudil Žan. »Bi ti kravico še v posteljo položil, jo pokril z odejo, ji zapel uspanko?« se je režal.

»Ne, vidiš, tega še nisem poskusil,« se je Tonček hihital. »Čakaj, čakaj, čakaj, vidiš, vidiš, morda bi lahko...« povečal s

tem njen obrok mleka, je hotel reči, pa se je ugriznil v jezik.

»Ja, več mleka bi bilo,« je Žan uganil njegovo misel. »Veš, kako lahko povečaš težo prasca in debelino njegove slanine? S čim izdatnejšo oblogo!« je migal s prstom.

Zdaj se je Tonček nasmehnil. »Ti boš mene učil?« se je začudil. »Jaz sem vendar kmet in kmet bom ostal,« je dodal in počasi kimal z glavo.

S kakšnim užitkom bi poslušal pametne nasvete o izboljšanju preskrbe živadi. Zpomnil bi si vse, kar bi bilo zanj koristno v prihodnosti. Vse, kar bi si nabral v teh krvavih letih, bi porabil, ko bo konec, če bo ostal živ seveda!

Življenje v partizanih je teklo svojo pot. Medtem je propadla fašistična Italija in okupatorje na Slovenskem so zamenjali Nemci. Vojna je trajala naprej in pod novimi nasprotniki so bili spopadi bolj krčeviti, hujši, usodnejši. Potem se je tudi Tončku zalomilo. Nekega jutra ga je doletelo v patrolji. Skriti sovražniki so jih čakali v zasedi in udarili nanje, ko so najmanj pričakovali. Eden od nemških strelcev je vzel na piko Tončka. Zadel ga je v ramo, spet in spet je imel pri tem neverjetno srečo, da mu krogla ni poškodovala ne kosti ne žile ne zgloba. Vseeno je bila stvar resna, saj mu je krogla pri izhodu na hrbtu odtrgala kar precejšnjo zaplato mesa. Nesreča je bila hujša, ker se patrolja ni mogla takoj zvleči na varno in poiskati Tončku zdravniško pomoč. Najprej so morali pregnati sovražnika iz njegovega skrivališča, nato šele so lahko odvlekli ranjenca na varno. K sreči sovražnikov ni bilo veliko, osem, deset, Tudi oni so bili v patrolji, tako je kazalo, kdo ve po kakšnih opravkih. Smola je bila pač, da so Nemci partizane prvi zagledali, zato so se lahko skrili in udarili nanje. Partizani so popadali po tleh, odvlekli ranjenega Tončka za grm in udarili nazaj. Hitro so ugotovili, da jih ni veliko, zato se jim je takoj porodil načrt, da jih uničijo.

»Polde, Jože, Tone, hitro tjele nazaj, do ovinka in od strani udarite nanje, da bodo začeli bežati, mi pa jih bomo od tod lahko ciljali,« je vpil vodja patrolje.

»Kaj pa s Tončkom?« je zaskrbelo Poldeta, ko se je že plazil na določeno mesto.

»Dokler nas imajo na muhi, ne moremo storiti nič. Pregnati jih moramo, hitro, potem se bomo lahko izvlekli in pomagali Tončku!«

»Poglej, kako krvavi,« je rekel Žan.

»Zato pa, hitro nanje, da si izborimo pot in zagotovimo prenos ranjenca!«

Trojka je bila čez nekaj trenutkov na ovinku. Res so jih zagledali, prelete, kako so čepeli za bregom, od koder so lahko opazovali pot, na kateri so ležali partizani. Nemudoma so namerili nanje svoje puške, vžgali in zadevali v polno. Pri nasprotnikih je nastalo divje vpitje, začeli so bežati navzdol, v bližnji gozd in naprej v dolino, kjer jih je najbrž čakalo kakšno vozilo. Nenadni partizanski udar s strani jih je tako presenetil, da so dva svoja vojaka, enega ustreljenega, drugega hudo ranjenega, pustili na mestu zasede, da so se lahko rešili.

Partizani so stekli do njihove zasede, potem ko so za bežečimi izstrelili zadnje naboje. Očitno je bilo, da so zadeli še dva, vendar so ju njuni tovariši odvlekli.

»Vrnili smo jim, za Tončka,« je rekel vodja patrolje, ko so pritekli do trupla in ranjenega. »Poberite jima, kar imata po žepih in puške!« je zapovedal. »Srečo smo imeli, da jih ni bilo več!«

»Čudno, da so se spravili tako visoko s ceste, če jih je bilo tako malo,« je ugibal Žan.

»Prepričani so bili, da ni nikjer nikogar!« je vodja patrolje skomignil z rame. »Dajmo, pohitimo, da bomo Tončka spravili pod streho. Je ostal kdo pri nje-mu?«

»Je, Franci mu pritiska srajco na ramo, da ne bo izkrvavel! Poglej ga, tega ranjenega, vsak čas bo izdihnil!« je pokazal na Nemca, ki je izdihoval. »Konec je, gremo!« je zapovedal vodja. »Temu ne moremo več pomagati. Pojdimo k Tončku!«

Tonček je bil v nezvesti in rana je bila zaradi velike površine in veliko krvi videti prav grda. »Čimprej do zdravnika!« je ukazal vodja patrolje.

»Gremo, pograbimo ga in nesimo, ti Franci teci naprej v vas in dobodi konja, s kocem in vrvjo, da bomo nanj privezali Tončka in ga odpeljali v bataljon v ambulantno!«

Pograbili so ga, dva za noge, eden ga

je prijel ob pasu, ko so ga dvignili, drugi ga je držal za glavo in eden za roko, pod pazduho, na drugi strani, ki ni bila ranjena. Nošnja do vasi ni bila preprosta. Ta ni bila tako blizu. Poleg tega je imel Franci očitno težave s konjem, ko jim še ni prišel naproti. Paziti so morali, da ranjenca niso preveč tresli, da mu ne bi povzročali novih krvavitev. Ko so končno prišli do vasi, je pridrvel Franci s konjem. Previdno so naložili Tončka na razgrnjeno deko po konjskem hrbtu in ga privezali z vrvo. Medtem se je Tonček za kratek čas zbudil iz nezvesti, vodja ga je potrepiljal po zdravi roki in ga spodbujal: »Vse bo še dobro, smo že na poti k zdravniku, samo še malo potrpi!«

Tonček ga je gledal s kalnimi očmi, njegove misli so bile kdo ve kje, naslonil je lice na podlago na konjskem hrbtu in znova zdrknil v neskončne poljane nezvesti.

Zdravnik v bataljonu je nemudoma odredil njegov prevoz v bolnišnico. Še prej pa mu je razkužil rano, jo povezal in obložil z debelimi kosmi vate, da bi zaustavili kri in prestrezali sokrvice. »K sreči ni prizadeta kost, ni prestreljena glavna žila, le krvi je revež izgubil veliko, zato slabost in omedlevica. Upajmo, da bo vse dobro!«

Tončka so še isti dan prepeljali v partizansko bolnišnico. Po nekaj dnevih je prišel k sebi, toda v bolnišnici ni ostal dolgo. Čez čas so ga odpeljali v Belo krajino in od tam z zavezniškim letalom v bolnico na jugu Italije.

Tonček je bil v bolnišnici dva meseca. Po dveh mesecih so ga spet postavili na noge in ga vrnili partizanom. Žal ni prišel več nazaj v svoj bataljon, čeprav si je tega zelo želel. Ni šlo! Dodelili so ga drugim enotam v Dalmaciji in staro partizansko življenje se je nadaljevalo. Bližal se je konec vojne. Takrat ga je doletela tretja nesreča. Vojaški džip, ki je vozil municijo – na njem je bilo pet partizanov in med njimi Tonček – je, kdo ve zakaj razneslo v strašni eksploziji. Vsi štirje Tončkovi tovariši so bili mrtvi, njega pa je po neverjetni sreči vrglo v zrak, da je letel kakor žoga, in ga nato ob cesti zabrisalo v košato grmovje. Bil je opraskan, nič drugega. Tekel je nazaj k džipu, toda tam

ni bilo mogoče ničesar več narediti, džip je gorel z divjimi plameni, dva soborca sta ležala ob njem, vsa razcefrana, druga dva so, prav tako mrtva, pohlepno požirali plameni na avtu.

Tončka je ta tretji primer juriša na njegovo življenje najbolj pretresel. Kakšno neverjetno srečo je imel! Že prvič, pri streljanju talcev, se mu je smehljala, niso ga pokončali, kot so imeli namen! Nezaslišano! Drugič spet, no malo drugače, v vojni je veliko več ranjenih kot ubitih, to je res. Toda to tretje je bilo fantastično, nobene praske, ne praske od grmovja, nobene rane, nobenega udarca, vsi okrog njega mrtvi, štirje razmesarjeni, on pa cel in živ! Res je bil lahko zadovoljen. Ga ta sreča spremlja zato, ker ima tako rad zemljo ali kaj? Je morda res nekaj posebnega? Ne v boga in v nebesa ni nikoli preveč veroval, toda zdaj ga je prišlo, če niso pri tem vmešane kakšne nadnaravne sile? Če so, se bodo še pokazale ob kakšni novi, zagatni situaciji, bomo videli!

Kaj vse se mu ni motalo po glavi po tej nesreči. No, k sreči ni dolgo trajalo. Konec vojne je bil tukaj.

Kakšen užitek! Nobenih patrolj več, nobenih sovražnikov, nobenih strellov, nobenih ranjencev. Veselega norenja ni bilo ne konca ne kraja.

Kaj zdaj, se je marsikomu zastavljalo vprašanje. Eni so želeli ostati v vojski, drugi so želeli med civile, v službo, na delo, tretji so nameravali študirati, nekaj, med temi je bil tudi Tonček, jih je odločno zahtevalo, da jih spuste domov.

Tudi v tej enoti, kjer je bil zdaj, so se ponovile stare izkušnje. S svojim ravnanjem si je pridobil ugled, in ko so zapovrstjo spraševali, kam bo kdo šel, so Tončku spet svetovali, naj ostane v vojski, naj gre v šolo, se izuči za oficirja, dober vojak bo, in tako naprej.

Kakor prvič je bil Tonček tudi zdaj vztrajen. Še bolj ga je gnalo, kako bi čim hitreje prišel na svoje njive. To je tudi jasno in glasno povedal. »Nikamor drugam si ne želim kot domov, kmetovat!«

Če tako hoče, naj bo! Tonček je bil ves blažen. Maj je bil tukaj, glavna pomladna opravila na njivi doma so bila že postorjena brez njega. To so opravili žena in otroci in morda so dobili tudi kakšno

pomoč pri sosedih. Francka ni več, ne vem kako pri močeh, seveda, počasi se stara, a je vseeno še prekleto dobra, si je dopovedoval. Nikoli mu ni bilo žal, da jo je vzel, čeprav se je takrat ženil z malo špekulantskimi načrti, da je prišel z njeno pomočjo do denarja in tako rešil zadolženo posestvo. Francka je bila, to je moral priznati, dobra in pridna in dobrosrčna! No, tudi on ji je bil zvest, čeprav je bil precej mlajši od nje. Nobenkrat se ji ni pognal čez plot. Ne prej ne v partizanih, čeprav so bile prilike, v bataljonu in v bolnišnici. Kakor da ga te stvari ne vlečejo. In ga res niso. Nekam priden je bil pri tem, spolnost ga ni morila kakor nekatere druge, nobene posebne sle s te strani ni poznal. Ne da bi bil defekten, o ne, saj je pri svoji zakonski družici izpolnjeval dolžnosti in obveznosti, kakor pritiče pozornemu možu. Vendar je vse to, treba je priznati, delal bolj iz občutka dolžnosti kot pa iz moške sle. Tudi otroke je treba imeti! Kdo bo naslednik posestvu, če ne bo sinov ali hčera. Koliko je zdaj star najstarejši: deset let, še malo čez! Pastir je že lahko, kmalu bo pričel orati in sejati. Da bi bil le čimprej doma pri domačih!

Lepega majskega popoldneva se je res znenada prikazal na domačem pragu. To je bil praznik! Kakšen ringaraja je nastal! Koliko skakanja, vpitja, petja, plesanja je bilo v hiši in okrog nje. Koliko kuhanja pa priboljškov in pijače se je nakopičilo v kuhinji.

Ko se je pozdravljanje in ocmokavanje, tipanje, božanje, stiskanje in občudovanje poglelo, je moral Tonček Francki najprej povedati, odkod je prišel, kako je prišel, kako je preživel zadnje mesece vojne, orisal ji je eksplozijo džipa, povedal, da je odpuščen iz vojske, opisal, kako so ga hoteli obdržati v armadi, ker je bil dober, discipliniran vojak. Že med vojno so mu ponujali, da bi postal komandir, toda vedno je ponudbe dosledno odklanjal. Zdaj, ko je bil konec in je komisar z vsakim posebej govoril, kakšne načrte ima za naprej, je gladko rekel, da hoče domov, samo domov, na njive hoče in nič drugega. Komisar ga je nagovarjal, naj ostane v vojski, naredili bi ga za funkcionarja, dobro bi se mu godilo. Nič ni maral slišati za to. Tudi trditev komisarja, da imajo vsi

v štabu o njem zelo lepo mnenje in da jim ni vseeno, kaj bo z njim, ni pomagalo. Spet je ponovil: »Domov hočem, zemljo bom obdeloval, to bo zdaj še kako potrebno, da ne bomo lačni. Končno me je komisar odpustil!«

Francka ga je napeto poslušala in obenem brskala po loncih, da se ne bi kaj pripalilo. Otroci so odprtih ustec zijali v očka. Najmlajši, petletni, ga je že skoraj pozabil. Poslušali so, kaj pripoveduje mami, in nič niso razumeli. Komaj so čakali, da se ta resni del pogovora z mamo konča. Potem so spet zaplesali okrog njega in moral jim je pripovedovati, če je imel puško, kako je bilo v vojni, moral jim je pokazati strašne brazgotine na ramenih in na hrbtu, sinčki in hčerkici so otipavali brazgotine in se čudili, zakaj ne izginejo, bodo ostale? Mečkali so Tončkovo uniformo, fantki so si pomerjali njegovo kapo, ki jim je pokrila pol glavice, trgali zvezdo s kape, odpenjali in zapenjali so pas, stikali po žepih, če ni v njih kaj skritega, občudovanje in blagrovanje se je vlekle vse do večerje in še čez.

Francka se je srečna smehljala, ga vsak prosti trenutek opazovala in težko čakala, da bosta sama, da se bosta pogovorila zaupne stvari, se ogledala, da bo legla z njim v posteljo, da se mu bo posvetila, ga sprejela. Koliko časa ga že ni čutila!

Rajanja in pozdravljanja ni in ni bilo konca. Po večerji so pridrveli sosedje in radovedno poslušali, kako je bilo, kaj je, in ugibali, kaj bo. Predvsem so bili navdušeni nad Tončkovimi tremi vstajenji od mrtvih. Kakšno srečo je imel, kakšen čudež se je dogodil, res je bil čudež, je trdila onemogla sosedka, ki je že šla proti osemdesetim.

Končno je bilo tudi tega čudovitega dne konec in Tonček je zlezel v posteljo in Francki je zadostil in zaspal in drnjohal pozno v jutro, tako dobro kakor že leta in leta ne.

Drugi dan se je kakor prerojen pognal na njive. Obdelave zemlje se je lotil s pravo ihto, kakor bi hotel nadoknaditi zamujeno.

Kakšen užitek, spet na polju, na parni, pri živini! Česa vsega ni motril in kritično opazoval: ni krompir preveč na gosto ali

preredko posajen; je bila njiva za ajdo dovolj preorana; je bilo pregledano seme za endivijo, preden so jo posejali; je bila njiva za pšenico dovolj pognojena; se zeljnate glave ne debelijo prepočasi; so polili vso gnojnico iz straniščne jame; je bilo koncem zime obrezano sadno drevje; so popravili streho nad hlevom, da ne bi zamakala... Česa vsega se ni spomnil od opravil v prejšnjih časih. No, eno z drugim je bilo kar v redu. Bil je naravnost prijetno presenečen, kako so bili brez njega navdušeni za grunt. Dobra je Francka, ni kaj!

Nekaj posebnega je po tolikem času pomenilo Tončku srečanje z živino. Priselgel bi, da so ga krave spoznale, prašički ne in kure in ovce, govedo pa! Ko je stopil v hlev, se je živad vsa obrnila od jasli in se zazrla vanj, globoko vlekla vase vonj njegovega telesa in mu ponujala svoje gobce, da jih je ves srečen božal, trepljal po vratu, jih klical s pomanjševalnicami, da so vsevprek pričele mukati.

»No, no, no, saj sem tukaj, saj sem prišel, saj bom ostal z vami, saj, saj, saj...« je vzhičeno hitel. Stik z govedom ga je kar malo pretresel. Nikoli si ne bi mislil, da so ga krave sposobne za nekaj let obdržati v spominu. So ga res, ali se mu je le zdelo. O res je, poglej, kako se jim svetijo očesna zrkla!

»No, zdaj smo skupaj! Ne bom vas več zapustil,« jim je dopovedoval, »vse dokler me smrt ne bo pobrala!« Njegovo mrmranje je zvenelo kakor prisega.

Svojemu posestvu in živini se je zdaj posvetil, kakor še nikoli. Kakor da bi hotel nadoknaditi zamujeno. Posestvu in živini bolj kakor otrokom. Saj jih ni zane-marjal, otrok, če se je le dalo jih je uporabil na poljih in travnikih, da so mu pomagali. Ne vsi seveda! Starejši trije so že kar lahko poprijeli, mlajša dva sta bila bolj za drenj. Igrala sta se lahko zraven, medtem ko so drugi kmetovali z očetom na čelu, da mamici ne bi delala napote pri hišnih opravilih. Obenem je skrbni oče nenehoma navajal na navezanost na zemljo, da jo bodo radi imeli, da se bodo zavedali, da žive od nje, da zemljica daje kruhek in krompirček in jabolka in da kravice dobijo od nje travico, da so site, da jim mamica lahko vsak dan namolze mlečka!

Otroci so poslušali očeta, vendar se jih ni tako prijelo, kakor je on želel. Njegovega pehanja k delu na njivi in travniku, v sadovnjaku in hlevu je bilo preveč. Kasneje se je pokazalo, da je bil njegov trud jalov, da otrok s svojim govorjenjem in nalaganjem dela ni pridobil za zemljo, marveč jih je odvrnil od nje. To spoznanje ga je preletelo, ko je bilo že prepozno, in zavesti otrok ni bilo mogoče več spremeniti.

Francka je bila z vsem, kar se je dogajalo na domačiji, čezvse zadovoljna. Največ je bilo vredno, da je bil Tonček doma, da ga je imela ob sebi, predvsem pa, da je na svoja pleča prevzel skrb za zemljo in živino. Kdo ve, kako dolgo bi še šlo, če se ne bi vrnil, če ne bi bilo konca vojne. Njo so otroci in gospodinjstvo čez in čez zaposlovali in vse, kar je bilo povezano s posestvom in živino, je bilo dodatno. Zato ni čudno, da so jo tista leta, ko je bila sama za vse, pošteno zdelala. Kolikokrat se je zgodilo, da je pozno ponoči, ko je lahko šla počivat, ko je bilo vse postorjeno, kar padla na posteljo in zahropla v spanec, ne da bi se slekla. Jasno, sama nikakor ne bi mogla vsega opraviti, morala je iskati pomoč po vasi. Sosedje so pokazali razumevanje za njene težave. Vsak dan so ji prišli pomagat, eden, dva, tudi trije, ko je bilo največ dela, ob setvi in žetvi, ob sajenju ali spravljanju pridelkov. Sosedje in sosede, kakor je nanese in kakršna so bila opravila. Da so se stvari tako srečno reševale, da so sosedje kazali razumevanje za njene tegobe, je bil razlog na eni strani v Franckini nesrečni, švedra-sti pojavi, ki je potrebovala oporo, obenem pa so jo spoštovali zaradi njenega trdnega značaja, poštenosti in razumevanja, ki ga je kazala za sovaščane, kadar so bili v težavah, ali jim tako ali drugače pomagala. Zdaj so se ji, dobrosrčno, oddolžili za vse, kar je v preteklosti storila zanje. In drugi razlog za razumevanje Franckinih tegob je bila Tončkova usoda. Končno bi se kaj takega lahko dogodilo komurkoli v vasi, ne da bi zbiral puške, kot jih je Tonček. Fašisti bi lahko odvedli vsakega in ustrelili za ovinkom. Res je, če so Tončka odvedli na streljanje, je pomenilo, da so v vasi že določili talca, torej dali vaščanom pouk, da ga ne smejo lomiti!

Tončkova žrtev, je šel glas od hiše do hiše, je prispevala dobro vsej vasi.

No, glavno je bilo, da Francke niso same pustili na posestvu, da bi se zgrizla od skrbi. Tako je počasi le šlo in za Francko je bilo največje priznanje Tončkova pohvala, da je še kar v redu gospodarila, ko njega ni bilo.

Seveda so jo skrbi pošteno zdelovale. Najhuje je bilo, kadar je katerega od otrok napadla bolezen, hud prehlad, angina, ošpice, da je morala nekaj svojega časa nameniti bolniku. K sreči tega ni bilo veliko in otroci, kakor bi nadvse dobro razumeli, kaj se z mamo dogaja, so bili kar ubogljivi in porednost je ostajala za njimi. Dogodilo se je celo, da so se med seboj spoprijeli, kadar je bilo treba koga grajati zaradi njegove objestnosti. Francika je bila vesela in srečna in zadovoljna z njimi, s svojo pridnostjo so ji pomagali, da je laže prenašala Tončkovo odsotnost.

Zdaj je bilo vse za njo! Neskončno si je oddahnila in si tudi opomogla, čeprav je bilo jasno, da se ji leta, ko je bila brez moža, krepko poznajo na zunanosti, pa tudi pri zdravju. Nič kaj trdno se ni počutila. Najbolj jo je bila groza tega, da se je razlika v letih med Tončkom in njo vidno povečala. Že tako ali tako je bila ta razlika velika, zdaj pa je bila še večja. No, bo že, se je tolažila, da le hujšega ne bo!

Tonček težav svoje žene ni opazil. Ves je bil prerojen. Koliko je v partizanih presenjal o tem, kar je zdaj delal. Koliko je o tem razmišljal v vsakem prostem trenutku, zlasti takrat, kadar je lahko priskočil na pomoč domačinom. Koliko časa je posvetil proučevanju, kaj je tukaj, kjer je pomagal, boljšega od tistega, kar ima doma, in užival obenem, če je naletel na kaj slabšega. Ob boljšem se je učil, si zapomnil, kaj mora doma narediti, ob slabšem si je utrjeval zavest, da mora tako kot doslej nadaljevati tudi poslej.

Tu in tam je v partizanih nanese, da so na političnih urah govorili o kmetijstvu. V bataljonu so imeli med drugim tudi študenta agronomije, ki je v Zagrebu skorajda že končal študije, ko je izbruhnila vojna. Ker se je zameril ustašem in je bil Slovenec, jo je moral pobrisati v gozdove. Po končani vojni bo dokončal študije, jasno, toda na kmetijstvo se je

fant že razumel in Tončka je neredko prijel, da bi ga kaj povprašal, pa se ni upal. Zato je toliko bolj visel na njegovih ustnicah, če je nanese pogovor na umetna gnojila, na ukrepe za večanje pridelka, na plemenitost živine in podobno. Tonček si je vse, kar je slišal novega, zapisal v spomin s trdno zaobljubo, da bo to izkoristil, ko se bo vrnil domov.

Tega res ni pozabil. Žal veliko tistega, kar je slišal v partizanih, potem ni mogel uresničiti, ker je vsega primanjkovalo. Umetna gnojila, lepo prosim, po končani vojni, nisi mogel nabaviti, pa če bi se ves zdrsal od iskanja. Saj bo, saj se bo spremenilo, tudi umetna gnojila bodo začeli delati, se je tolažil!

Vmes so prišle nadenj in nad kmete tudi težave druge vrste. Prinašal jih je čas. To so bili obvezni odkupi, ko je bilo treba dati od pridelka za prehrano delavcev, ki jim je manjkalo hrane, in za prehrano vojske, ki je bila še vedno številna, čeprav je bila vojna že davno končana, toda dogajanja onstran meja so terjala pripravljenost. V tistih hudih stiskah za hrano, ko se je pričela širiti špekulativna trgovina s kmetijskimi pridelki in so nekateri kmetje to izkoriščali za svoje bogatenje, je bila vpeljana obvezna oddaja pridelkov, ki je zadevala predvsem bogate kmete. Ti so bili seveda zaradi tega nezadovoljni. Ukrepi niso prizadevali vseh kmetov. Takšni, kot je bil Tonček, z manjšimi posestvi, so bili izvzeti, toda med bogatimi in revnimi kmeti je nastajala neka čudna enotnost, ki se je porodila iz mnenja, da če so danes bogati na vrsti, bodo jutri tudi drugi. Nevarnost je tukaj, treba je biti previden. Poleg preskrbe so v tistem času oblast začele pekliti tudi druge težave, na primer pomanjkanje delovne sile. Vseposod v podjetjih, industriji, gradbeništvu, na železnici so stokali zaradi pomanjkanja delavcev. Te pa je bilo mogoče dobiti le v kmetijstvu, saj je preprosta obdelava zemlje zahtevala veliko delovnih moči. Modernizirati kmetijstvo, ga mehanizirati, vpeljati traktorje na njive, kosilnice na travnike in druge stroje, to bi omogočilo odhod delovne sile iz kmetijstva na druga področja. Obenem bo takšna politika odpravila izkoriščanje človeka po človeku, odpravila hlapce in dekle, ki bogatijo na

vasi, ki pomagajo rediti se. Kje je rešitev? Izhod je v oblikovanju zadrug, ki bodo na eni strani učinkovite pri dviganju produktivnosti, obenem pa bodo onemogočile izkoriščanje človeka po človeku. Temu se reče socialistična preobrazba kmetijstva, je Tonček poslušal po radiu in bral v časopisih.

Kar naprej se je ponavljala ugotovitev, da je za slabo preskrbo s hrano vzrok zaostajanje našega kmetijstva. Razmah v kmetijstvu pa ovira množica drobnih privatnih kmetov, ki kot taki ne morejo gospodarno izkoristiti obstoječega obdelovalnega orodja. Poljedelski stroji, ki jih ponekod že imajo, ne morejo biti povsem izkoriščeni, če jih kmet uporablja samo na svojem majhnem zemljišču. Razdrobljene male kmetije in njihova usmeritev, da pridelujejo hrano samo za potrebe lastne družine, pomeni še posebno oviro za razvoj in dvig kmetijske proizvodnje. In na drugi strani se socialistični preobrazbi našega kmetijstva z vso silo upirajo veliki kmetje, ki s tujo pomočjo obdelujejo svoje njive. Ti se na vso moč upirajo vsakim spremembam na vasi. Proti temu se je treba organizirati. Prvo je združevanje malih kmetov v zadrugnem pridelovanju. Treba je razvijati kmetijske zadruge, od preprostega združevanja kmetov od združevanja njihovih posestev v skupne delovne organizacije v zadrugi lastnini. Tem je potem treba pomagati s krediti pri nabavi semena, plemenske živine, gnojil, v mehanizaciji proizvodnje, dodeljevanju zemlje v zadrugo zvrst, množiti je treba njihovo orodje, stroje, zidati gospodarska poslopja, kupovati živino.

Te stvari je Tonček nadvse skrbno spremljal. V vse tisto, kar je menil, da mu pomaga pri rasti posestva, se je vključeval: prodajal je nekatere pridelke skupnosti, vključil se je v zadrugo organizacijo, toda ne v zadnjo zvrst, v kmečke delovne zadruge, ki so združevale zemljo v eno. Hotel je ostati kmet. Načrtno se je zanimal za vse, kar je v časopisih pisalo o umnem kmetovanju, vse je skrbno prebral v nedeljo, ko je bil dan počitka, da bi pospešil rodnost zemlje. Hodil je na predavanja, ki so jih organizirali na vasi, kjer so bili najbolj pogosti pogovori o kmetijstvu. Vse, kar je slišal, si je zapomnil in posku-

šal uresničiti, da bi več pridelal. Česa vsega se ni lotil, da bi bolj rastlo! In otroke je nenehoma silil k temu, da bi mu pomagali in se oblikovali v kmete. Vseh pet je hotel narediti za svoje naslednike.

Na drugi strani pa mu je tisto, kar so politični organizatorji hoteli narediti na vasi, res povzročalo težave. Z odkupi ni bilo sitnosti. Za obvezne odkupe ga niso pritiskali, ker je imel premajhno posestvo. Prodajal je seveda tisto, kar je bilo odveč. Toda v težnji, da bi se vključil v kmečko delovno zadrugo, da bi predal celo posest in skupaj z drugimi delal na tem posestvu, to mu nikakor ni šlo v račun. Tisti, ki so stvar pripravljali, so računali nanj, češ, saj je bil partizan, bo vendar za to, kar hočemo. Pa so se zmotili. Zgodilo se je ravno narobe. Tonček se nikakor ni hotel vključiti, naj so delali z njim, kar so hoteli. Najprej jih je poslušal, potem pa odločno odbil: »Ne grem!« je zamahnil z roko. »Hočem obdržati svojo posest! Zadrugi bom prodajal svoje pridelke, pripravljen sem sodelovati z njo, toda z zemljo v zadrugo ne grem. Ne grem!« je ponavljal. Organizatorji so se s tem končno sprijaznili. Drugega jim tudi ni kazalo. Sicer pa se je Tonček disciplinirano odzival njihovim naročilom. Tudi oni so mu pomagali z umetnimi gnojili, s semeni, sadikami, z nakupi kmetijskih strojev, mu izposlovali posojilo in podobne ugodnosti.

Za te vrste sodelovanja je bil Tonček discipliniran, da je bilo veselje. Le za zadrugo ga nikakor niso mogli pregovoriti. Sicer pa se je vedel kot dober državljan. Tudi otroke je vzgajal v ljubezni do domovine. Pogosto jim je dopovedoval, kakšno je bilo njegovo življenje v partizanih, kaj ga je doletelo, kolikokrat je bil tik pred pragom smrti in kako se je zmazal, usmerjal jih je v spoštovanje tega, kar imajo, pridnost, delo, poštenost.

Pri tem je bil kar dober! Izoblikoval je, skupaj s Francko, pet dobrih, zvestih državljanov. Smola, velika smola, je bila le, da nobeden od njih ni hotel ostati na zemlji. Fantje so šli v obrt, za vajence in kasneje za pomočnike, dekleti tudi. Če je Tončka kaj prizadelo, ga je to, da nima naslednika. Posest je ostala na njegovih plečih in čim starejši je postajal, več težav je imel z obdelavo.

Potem ko sta ostala s Francko sama na posestvu, ga je lepega dne zapustila še ona. Res je bila že betežna, zdelana, ostarela, čedalje težje je govorila, čedalje bolj je šantala, vedno slabše je videla, grba na hrbtu se ji je čudno redila, toda žena je bila in gospodinja in za Tončka je skrbela kakor od začetka, ko sta se vzela.

Zgodilo se je v polni pomladi, ko je bil Tonček star že skoraj petdeset let, v nedeljo dopoldne v kuhinji, ko je Francka pripravljala zajtrk. Sukala se je okrog štedilnika, tacala v šrambo po mleko in kruh in sladkor, nosila skodele na mizo, nalivala vanje... Sredi nalivanja je obstala, odprla usta, zavpila: »A-a-a-a!« njen glas je bil poln groze in strahu, se zamajala, spustila lonček s kavo iz rok, da se je razbil in je kava pljusnila po tleh, in še preden jo je Tonček lahko ujel – poslušal je radio pri kredenci – preden je planil do nje, se je zrušila, padla je po tleh, da je glasno tresnilo, obležala široko razprtih oči in zevajočih ust, da so se ji videle škrbine v zobeh, krilo se ji je dvignilo nad kolena in razkrilo gole, grčaste noge, ki so silile narazen, in nabrekel trebuh, in povešene prsi so bile čudno mirne.

»Francka!« je zatulil, se vrgel k njej, pograbil njeno glavo, jo dvignil, jo vlekel iz kuhinje v sobo, na posteljo, jo nenehoma klical: »Francka, Francka, Franccka...«

Zaman! Konec! Francko je zadela kap, v hipu je bilo končano. Zdaj je ležala na postelji čudno tiha in mirna, s steklenimi očmi je strmela v strop, usta so se ji nekoliko priprla... in tiha groza je sevala iz nje.

»Francka-a-a-a!« je Tonček strmel vanjo, sunkovito dihal, jo trepljal po licih, se sklanjal k njej in spet zravnal, ji preložil noge, da ne bi visele s postelje, solze so mu curkoma lile iz oči in zameglile pogled in zdelo se mu je, kakor da se mrtva žena giblje na postelji. Obrisal ji je s krila kavo, ki se je polila po njej, ko se je zvrnila po tleh, jo grabil za roko, vlekel, da bi se oglasila, stokal: »Zakaj, zakaj si to naredila, zakaj si naredila, zakaj...« Hlupal, se tolkel po čelu, kakor bi hotel iztisniti iz možganov misel, kako naj jo oživi, še enkrat, za malo, za kratek čas. »Francka,

Francka, Francka...« so se množili klici obupanca.

Končano! Odšla je! Ničesar več ne more narediti! Le zakaj je tako vrtel tiste gumbe na radiu? Če bi gledal vanjo, bi opazil, da jo nekaj daje in bi ji morda lahko pomagal, se je žrl. Toda kaj, če ji je bilo usojeno, da bo danes naredila konec, ji ni bilo več mogoče pomagati. Morda bi se še dalo, ga je hipoma streslo, in pognal se je iz hiše k sosedu, planil v vežo, zarjul, da so se šipe stresle: »Francka, pomagajte, Francka...«. Iz sebe ni spravil drugega, zajokal je kakor otrok.

»Kaj je?« je planila soseda iz kuhinje in gospodar je pritekel iz sobe in sin z dvorišča.

Tončku ni šla beseda iz grla. Zamahnil je z roko, češ, pojdite z menoj, in se odmajal iz veže ven proti svoji domačiji. Vsi trije so stopali za njim, ga prijemali, podpirali, da se ne bi zgrudil, spraševali, se klicali, si dopovedovali, a Tonček, je le hlupal, gluhi in slepi za vse, kar se je dogajalo okrog njega.

Ko so prišli v sobo, do postelje, in zagledali Francko, je soseda zavriskala in za njo sosed in še sina je zlomilo. Saj vendar ni mogoče, saj so še zjutraj klepetali z njo, ko je kokošim trosila koruzo, zdrava in cela in zdaj, ali je mogoče, so jo otipavali in božali in klicali in ogovarjali.

Zaman!

Zdravnik je prišel čez dve uri in je lahko ugotovil le smrt. Sosedje so organizirali mlade fante, da so s kolesi poiskali zapovrstjo Franckine otroke in jim sporočili žalostno vest. Popoldne so bili že vsi pri očetu. Objokovali so mater in tolažili očeta, ki je bil nekam čudno spremenjen. Nikoli doslej niso opazili, da bi ga kakšna stvar tako prizadejala, kakor ga je mamin odhod. Čudilo so se in obenem jim je bilo v tiho zadovoljstvo ob ugotovitvi, da jo je moral imeti rad, če se tako vede, čeprav tega, kar so se spominjali, nikoli ni pokazal.

Čez dva dni so Francko pokopali. Imela je lep pogreb, ljudi se je kar trlo, ne samo iz te vasi, iz sosednjih krajev so prišli počastit spomin dobre ženske in poštenjakinje. Župnik ji je ob odprtem grobu povedal lep govor v slovo.

Pogrebce se je malo čudno zdelo Tončkovemu vedenju. Vsa tista ihta in bolečina, ki je letela iz njega v nedeljo, ko je Francka umrla in vsa žalost, ki jo je kazal pred otroki, je drugi dan in na dan pogreba izginila. Sedel je ob mrtvaškem odru, odsotno segal v roke ljudem, ki so mu izražali sožalje, molčal, bil z mislimi kdo ve kje, na vprašanja je samo prikimal ali odkimal, na pogrebu je odsotno stopal za krsto, dva sinova sta ga držala pod pazduho, da se ne bi zvrnil, in po pogrebu so ga morali prav tako pod pazduho odpeljati domov.

Otroci takšnega, kot je bil, niso mogli pustiti samega. Dogovorili so se, da bo treba nekako dežurati pri njemu, dokler se spet ne postavi na noge. Najprej je ostala pri njem hčerka, zatem druga hčerka in potem sinovi, vsak po nekaj dni. Dvakrat so se morali zvrstiti, da je prišel k sebi in se spet lotil zemlje.

Prvi časi brez Francke so bili hudi. Čeprav so se otroci vrteli okrog njega, je bila vrzel grozna. Kar naprej ga je stresalo. Kamorkoli je pogledal, karkoli je poslušal, je videl in slišal Francko. Brez nje ni bilo ničesar, vse je bilo povezano z njo, z njeno dobroto, delavnostjo, ljubeznijo, zvestobo. Nikoli si ne bi mislil, da se mu je tako globoko zarasla v njegovo bistvo. To je čutil zdaj, ko je ni bilo. Je bil dovolj pozoren do nje, dokler je bila poleg njega? Je dovolj skrbel zanj, ji pokazal svojo predanost? Kdo ve? Nikoli se nista govarjala o teh rečeh. Zdaj ga je, čeprav to ni sodilo k njegovemu značaju, dajalo, da ji je posvečal premalo pozornosti. Ji je res? Toda po njeni smrti razmišljati o tem nima nobenega smisla. Francke ni več! Nekaj pa mu je bilo povsem jasno: če hoče res na najbolj učinkovit način ohraniti spomin nanjo, se mora tako kot doslej ali pa še bolj posvetiti zemlji in posestvu in živini. Francka je bila prava kmetica, res, polnokrvna. Čeprav je bila skrbna mati in ji pri vzgoji otrok ni bilo mogoče ničesar očitati, je bila vseeno prvo in predvsem kmetica. Če ji je Tonček lahko kaj zameril, če ji je lahko, to je seveda veliko vprašanje, potem ji je lahko zameril le to, da otrok ni vzgajala v takšnem duhu, da bi želeli ostati na posestvu. Toda morala jih je vzgajati tako, takšna kakršna je bila.

Saj jih drugače ni mogla! Sam Tonček in ona, Francka, sta v teh stvareh pozabljala na nekaj drugega, kako na mladi svet vplivajo okolica, šola, radio, televizija, časopisi, sošolci, prijatelji in znanci. Predvsem pa na splošno vzdušje: industrializacija in elektrifikacija, izvoz, delavci, delavski razred, osemurni delavnik, ki se bo postopoma zmanjševal, dobre plače, dopusti, proste sobote in nedelje. V kmetijstvu pa tega ni, če si posestnik, imaš živino, ni osemurnega delavnika, ni prostih sobot in nedelj, ni dopustov, ni počitnic, marveč je delo in samo delo, vedno enako, v petek ali svetek. Žal so to njegovi otroci spoznali, videli so, kako drugače in lepše je lahko življenje, če se odtrgaš od zemlje. Seveda, to se je zgodilo, in Francka nima nič pri tem. Če bi imeli zemljo radi, tako kot jo ima on, bi ravnali drugače. Ostali bi na njej in zdaj bi imel pomočnikov, da bi bilo veselje!

Ko je Tonček ostal sam, si je moral drugače organizirati življenje. Kakorkoli se je gnil, sam že davno ni bil več dovolj za obdelavo zemlje. Zato je moral najemati pomoč v vasi in jo seveda tudi plačevati. Plačeval jo je nekaj z denarjem, še več pa s pridelki in mesom. Za gospodinjstvo je našel kakšnih deset let starejšo žensko, ki je bila hvaležna, da je dobila prostor in mesto za življenje, da ji ne bi bilo treba iskati socialne pomoči, iti v dom onemoglih. Pepca ji je bilo ime in bila je še kar dobro pri močeh. Gospodinjstvo, kuhanje za Tončka in zase, pripravljanje oblode za prašiče, skrb za kure in pospravljanje kuhinje in sob, to delo ji ni povzročalo težav, kar šlo je. Z njo je Tonček res zadel terno, bila mu je v veliko pomoč. Čas je tekel in leta so se radodarno nabirala na Tončkovem hrbtu. No, treba je priznati, da so otroci, zdaj so bili v glavnem že poročeni, z vnuki, pokazali razumevanje za očetove težave, kadar je bila sila, spomladi, ob setvi, in jeseni pri žetvi, košnji, kolinah in podobnem. Prihajali so k očetu in mu pomagali. Stvari so tekale naprej, posestvo je bilo obdelano, rastlo je in se razvijalo in Tončku je bilo takšno stanje v utehu.

Življenje je teklo svojo pot. Tonček je poleg skrbi za kmetijo spremljal tudi razvoj svojih otrok in njihovih družin. Poma-

gal jim je po svojih močeh, kolikor jih je še bilo na razpolago, da so si, vsak zase, ustvarili dom, si zgradili hišice. Ni bil samo oče tisti, v katerem so imeli oporo. Tudi otroci med seboj so si pomagali, kolikor so mogli. Res so bili prava družina, pleme, ki je držalo skupaj. In otroci so bili ponosni na svojega očeta, res so bili lahko, saj je bil res nekaj posebnega. Izređen delavec, garač, da mu ni bilo para, priden, dobra duša, očetovski, vedno na razpolago za pomoč, če je bila potrebna, lepega značaja, odprtih rok, skratka, lahko so se postavljali z njim.

Edino kar so mu jo oporekali v njegovem ravnanju, je bilo tisto, da je bil ves in cel, vedno in povsod stoddosten kmet. Kadar je šlo za kmetijo, za obdelavo zemlje in podobno, ni poznal nobenega popuščanja. Včasih je bilo res kar nekam smešno, kako je bil za zemljo zadr. Sicer tako dobrosrčen človek je malone pobesnel, če je bilo treba braniti kmečki stan in kmečke pridelke.

Tipičen primer njegove zavesti in ravnanja se je pokazal ob spopadu s sosedom zaradi steze, ki jo je sosed hotel napraviti po njegovem, da bi lažje in hitreje prišel do svoje njive. Zato da je sosed, ki je bil približno istih let kot Tonček, prišel do svojega, je moral delati ovinek, ki mu je vzel nekaj časa, pa si je skrajšal pot na njivo tako, da je hodil po Tončkovem travniku. Vse bi še nekako šlo, če bi bila sporna le hoja. Toda sosedu to ni bilo dovolj, bližnjico je hotel izkoristiti tudi za vprežni voz in konje in živino, ki je morala na njivo. Vse dotlej sta se Tonček in sosed kar dobro razumela. Oba sta bila med vojno v partizanih, zato ju je vezalo tudi bojno prijateljstvo. Velika sta bila skupaj in si tudi pomagala, kadar je bila sila. Skorajda je bilo nerazumljivo, da se je naenkrat tako zapletlo.

Zgodilo se je namreč, da je Tonček, ki je z grabljami čez ramo hitel domov, zagledal sosedu, kako poganja konje po njegovem travniku, da bi čim hitreje prišel na svoje. Tonček sprva ni mogel verjeti, da je res, kar vidi. Ko se je prepričal, da se ne moti, da mu oči še kar dobro nesejo, se je pognal za sosedom, ga dohitel in začel vpiti nanj: »Kaj pa misliš! Kdo ti je pa dovolil voziti po mojem, kaj ti je padlo

v glavo?« je rjovel, da se je slišalo daleč po vasi.

»Kaj ti je?« se je sosed čudil in strmel v zariplega Tončka.

»Zakaj voziš po mojem, saj imaš svojo pot?« je Tonček nadaljeval in mahal z grabljami, kakor bi zrak česal.

»Zakaj, zato, ker je bliže. Ali ne vidiš, koliko profitiram, če peljem tukaj, ne naokrog!« je kazal nekam v daljavo, kjer je bil speljan njegov kolovoz.

»Si že kdaj doživel, da bi jaz takole cijazil po tvojem?« se je drl Tonček naprej. »Kaj bi ti rekel, če bi jaz zapeljal svoje gare po tvojem? Bi mi rekel, bravo, kar daj, a?« je zategnil.

»Pa kaj, kakšna škoda je to, če po travniku poganjam voz?« se je čudil sosed.

»Če te pustim, boš čez en teden že trdil, da je to tvoje, da že od pamtiveka takole voziš, in jutri boš šel na moje njive kopat krompir in pojutrišnjem v hlev po živino!«

»Kaj ti je, si znorel?« se je čudil sosed. »Se ti je zmešalo?«

»Jaz nisem nor, ti pa si, če moje kra-deš!«

»Pazi se, kaj govoriš,« je zdaj sosed stopil korak bliže k Tončku in spustil vajeti, da bi imel proste roke, za vsak primer. Toda Tonček, kakor bi pričakoval napad, je pograbil grablje na spodnjem koncu in z ročajem krepko oplazil sosedu po plečih. Mahnil je s tako silo, da je zlomil ročaj, sosed je obstal in zazijal in ostra bolečina ga je osupnila. Res, s Tončkom je nekaj narobe! Nima smisla zaostrovati, si je dopovedoval, bolje je, da obrne in odpelje nazaj na svoje, se je odločil, zagrabil vajeti, obrnil konja in pognal, in Tonček se je počasi umiril, ves srečen, da je obvaroval svojo posest pred vsiljivim sosedom.

Žal stvar ni ostala le pri tem. Vas je zvedela za spopad in čudili so se in nikakor niso mogli razumeti, kaj je prišlo Tončka, da je tako postopal. Pomislite, z grabljami ga je mahnil, kaj bi bilo, če bi ga s spodnjim koncem po glavi, saj bi ga lahko ubil!

Sosed je tožil Tončka. Razprava na sodišču je dvignila precej prahu po vasi. Otroci, Tončkovi otroci, so bili zaskrbljeni, kaj se dogaja z očetom, a Tonček je

trdil svoje, da se ne pusti, in konec!

Sodnik je poslušal najprej enega, potem drugega, zaslišal še nekaj sosedov in prišel do spoznanja, da gre pač za kmečko preobčutljivost. Tončka je obsodil na denarno kazen, ki jo je moral izplačati sosedu za bolečine, a tudi sosed je dobil pouk, naj drugič vozi po svojem. Sodnik je med vrsticami Tončku dal vedeti, da bi lahko nasankal, lahko bi ga zaprl, če bi le malenkost iz njegove preteklosti opozarjala na to, da je nasilnež. Ker pa ni, je bil obsojen samo na denarno kazen.

Sosed je nekam ponosno odšel iz sodne dvorane, a tudi Tonček ni bil poklapan. Prepričan je bil, da ima prav, in če se bo sosed spet pojavil na njegovem, mu bo na enak način pokazal, kaj je moje in kaj je tvoje!

V medsebojnih odnosih med sosedoma se je seveda to poznalo. Konec je bilo pristrčnosti in pomoči. No, kaj hočemo, je že tako, da navzkrižja nastajajo tudi v najboljše vzgojenih družinah! Da le hujšega ne bi bilo!

Spopad s sosedom je šel prav gotovo na rovaš Tončkove odraslosti. Pred dvajsetimi leti bi drugače postopal, to je jasno, le da se zdaj ni tega zavedal. Bil je prepričan, da je vse prav, kar dela. Zanimivo je tudi, da je z leti dobival druge in drugačne prijatelje, kakor jih je imel v mlajših letih. Eden takšnih zanimivih primerov je bil župnik. Naenkrat se je začel zanimati za Tončka, čeprav Tonček ni bil pobožen. No, k maši je šel enkrat na teden ali skoraj enkrat na teden, kakor je bil naučen, a nič drugega. Ko se je neko nedeljo popoldne prikazal župnik na njegovih vratih, je zazijal. Po nekaj stavkih je dognal, da ga ni prišel spovedovat ali dajat v sveto olje, marveč na klepet. Povedal mu je, da ga spoštuje in občuduje kot umnega kmetovalca in dobrega očeta. Potem sta se pogovarjala vse mogoče o kmetijstvu in za Tončka je bilo pravo razodetje, ko je ugotovil, da se tale gospod župnik kar nekam spozna na kmetovanje. Tako sta se kar našla skupaj, dvakrat, trikrat na leto ga je župnik obiskal in Tonček je postajal kar nekam ponosen na njegove obiske. Veselilo ga je, da v teh pogovorih župnik nikoli ni gonil svoje skrbi za njegovo dušo, za zveličanje, za posmrtno življenje,

marveč so ga zanimale predvsem kmetijske težave in Tončkovi nasveti so mu še kako prav prišli.

Da je tale Tonček umen gospodar, so se zavedali tudi drugi v vasi. Tudi oni niso tako redko prišli spraševati za nasvete. Tako se je utrjeval njegov ugled. Njega pa je še vedno pestilo najpomembnejše, kako dobiti naslednika. Ta skrb ga je čedalje bolj dajala. Kaj bo s kmetijo, ko ga bo nekega dne pobralo. Je bilo res vse zaman, kar je naredil zanj? Ko je že pošteno cagal, kaj bo, je prišla rešitev. Oh, kako si je oddahnil!

Prvorojenčev sinek, tudi prvorojenec in še ime je imel po dedu, Toni, fant od fare, kot ga je kasneje ocenjeval Tonček, je pri dvanajstih letih začel kazati veliko zanimanje za dedova opravila. Kaj ga je spodbudilo, Tonček nikoli ni zvedel, toda Toni, starši so stanovali v dolini, in od časa do časa prihajali na obiske, Toni je deda vztrajno obiskoval. Morda je k temu pripomoglo tudi kolo, ki mu ga je oče kupil z dedovo pomočjo. Toni je že ob sobotah pridrvel z biciklom k dedu in ostal pri njem vse do nedelje pozno popoldne. Dogodilo se je celo, da je šolske knjige in zvezke prinesel s seboj in pri Tončku naredil domače naloge, čeprav jim je posvečal le malo časa. Glavno so bile njive in sadovnjak in kravice in telički, ovčke in prašički, piške in piščančki in...

Neverjetno, kakšno zanimanje se je naenkrat sprožilo v Toniju in deda ga je vzgajal in spodbujal pri tem, da je bilo veselje. Komaj je čakal konec tedna, oprezal je po cesti, ali že prihaja? Če je bil dež v soboto, naj je bil še tako koristen in potreben njivam, ga je Tonček preklel, saj zaradi njega Tonija ni bilo.

Pouk na posestvu se je fantu še kako poznal. Postajal je pravi kmetijec, tako da je bilo naravnost zadovoljstvo pogovarjati se z njim o resnih poljedelskih križih in težavah. Tonček je z neskončnim užitkom spoznaval, da je Toni prav takšen, kakršen je bil on v njegovih letih, razlika je bila le ta, da on ni imel takšnega vzgojitelja, kakor ga je imel zdaj Toni. Kakor mu je Toni zatrjeval, je o tej svoji predanosti do zemlje in živine pripovedoval tudi v razredu sošolcem in sošolkam in učiteljem,

da so bili vsi začudeni nad njegovo privrženostjo. No, vsi ne, nekateri sošolci, ki jih je nogomet hudo zanimal, so menili, da je Toni majčkeno zmešan, da ga je njegov ded obnorel in da mu ni več pomoči.

Glavno je bilo, da je bil Toni srečen. Česa vsega se nista pogovarjala z dedom na njivah, travnikih in v hlevu. Tončku je odleglo. Zdaj ima naslednika, mu je postajalo čedalje bolj jasno. Ne samo naslednika, odličnega naslednika je dobil, je blagroval sina in sebe!

Ko je Toni končal osnovno šolo, je Tonček napel vse sile, da so ga starši vpisali v srednjo kmetijsko šolo. No, saj ni bilo treba kakšnih posebnih naporov, oče in mamica sta uvidela, kako srečen je sinek na zemlji, pa tudi vsi ne morejo biti obrtniki kakor onadva, tudi kmečki stan je treba razvijati, če hočejo ljudje jesti.

Toni je odšel v kmetijsko šolo. In to se je pri njegovih obiskih pri dedu poznalo, saj je bila šola v Ljubljani in vožnja vsak dan tja in nazaj, čepav ni bila tako dolga, je Toniju vzela precej časa, tako da je kakšno soboto kar manjkal dedu. Sta pa druge dneve, ko sta bila skupaj, nadoknadila zamujeno.

Tončka je zelo zanimalo, kaj vse se učijo v šoli, za katero on nikoli ni imel sreče, da bi prišel nanjo.

Toni mu je pripovedoval in ded ga je z zanimanjem poslušal. Odkrival je, da bo Toni v šoli zvedel marsikaj zanimivega, kar mu bo nadvse prav prišlo potem, ko bo prevzel posestvo. Nekateri stvari pa so se mu zdele nepotrebne, zakaj z njimi mučiti otroke. Tega Toniju ni povedal, bo že nekako. Vesel je bil predvsem, kako hitro gre znanost naprej tudi na tem področju. Saj bo, saj mora biti tako, če naj človeštvo živi naprej in se preživlja, saj je z vsakim dnem več ljudi na svetu, ki hočejo kruha in še kaj!

Toni je z uspehom izdeloval razrede in z leti ga predanost do kmetije ni zapustila. Kar naprej je sanjaril: zemlja, zemlja, tako kot deda, kar je bilo zanj kar nekam nenavadno spričo vsega, kar je mlade okrog njega zanimalo in kar je življenje vsak dan prinašalo novega. Če kdo, je bil Tonček zadovoljen z vnukovo odločitvijo. Nekajkrat sta oče in mamica sinčku prigo-

varjala, naj premisli, da mu na posestvu ne bo tako, kakor bi mu bilo v dolini, če bi se česa drugega lotil, toda Toni se je njunim opozorilom smejal – odločil se je in od tega ne bo odstopil.

Uspešno je končal šolo. Potem je šel k vojakom, služil vojsko v Sarajevu. Tisto leto pri vojakihi je bilo za Tončka hudo. Meseci se niso in niso premaknili naprej. Toni je sicer vzdrževal stik z njim s kratkimi pismi, toda ta so bila, razumljivo, redka, na dva meseca eden in nič več. Končno je tudi to minilo.

Tonijeva vrnitev je bil praznik doma, še bolj pa pri dedu. Tonček je pripravil pravo gostijo, na katero je povabil poleg Tonija, njegovih staršev in bratov in sester tudi sosede. V tistem času je v njegovi sosesčini njegov sosed prodal zemljišče dvema kupcema iz Ljubljane, ki sta si na novih parcelah zgradila prijazni hišici in prebivala v njih vse sobote in nedelje in praznike. Tonček se je z novimi sosedi kar dobro razumel, bili so prijazni in spoštovali so njegovo predanost zemlji. Tudi nje je povabil na slavlje. In pili so in peli in rajali in se veselili tiste sobote ponoči vse do ranega jutra.

Preden so se stvari okrog Tončkovega posestva zapletle, se je zgodilo še nekaj. Hčerka soseda, ki je na parceli zgradil hišico, Staša, je neko nedeljo popoldne pritekla domov: »Očka, mami!« je zaklicala pri vratih.

»Kaj je?« je vprašala mama in oče je dvignil pogled od časopisa.

»Naš sosed, striček Tonček,« je hitela Staša. »Tako je čuden, mimo sem šla, mimo njihovega kozolca in sem ga videla, kako sedi na hlodu in se smeji, tako čudno se smeji, kakor da...«

»Grem pogledat,« se je oče odločil in stopil ven. Res je bil Tonček pod kozolcem, res je sedel na hlodu in res se je čudno hahljal. Le kaj mu je?

»Zdravo, tovariš Tonček,« je glasno pozdravil, ko je prišel do njega.

»O zdravo, zdravo, zdravo,« je hitel Tonček.

»Ste nekam dobre volje,« se je zasmel sosed in radovedno gledal vanj.

»Res sem,« se je Tonček smejal na vsa usta.

»Kaj pa se je zgodilo,« je radovedno vprašal sosed.

»Iz Trebnjega sem prisel, pred kakšno uro. Tam smo imeli zbor nekdanji borci naše brigade. Še nobenkrat nisem bil na tem zboru, zdaj sem bil prvič, in res je bilo nekaj posebnega,« se je spet pričel prisrčno smejati.

»Kaj?« jeanimalo soseda.

»Zelo sem zadovoljen, da sem šel na ta zbor, zadovoljen zato, ker sem videl nekdanje soborce in ugotovil, da me še vsi poznajo, čeprav se nismo videli že štirideset let,« je kimal. »Najbolj me je presenetilo, kako me je moj nekdanji komisar pozdravil, se objel z menoj in vsem pripovedoval, kakšen dober borec sem bil, junak, da bi moral postati komandir, pa nisem hotel! Toliko je imel povedati, da sem bil v resnici presenečen. Predvsem pa mi je godilo, kako so me pozdravljali, vsi zapovrstjo. Nikoli si ne bi mislil, da me bodo imeli moji nekdanji soborci v tako dobrem spominu. Nekam razdvojen sem šel na zbor, ne bi šel, če ne bi dobil vabila. Zdaj sem videl, kaj to pomeni, srečati tiste, s katerimi si vsak trenutek tvegala, da pogineš. Res sem vesel, da so me tako sprejeli in pozdravljali, še bom šel na te zборе brigade! Nobenega več ne bom zamudil. Ne bi si mislil, da se mi lahko v mojih letih dogodi kaj takega, res sem srečen!« je letelo iz njega.

No, ni ostalo samo pri tem. Tonček ni vzdržal, prisilil je soseda, da sta ga skupaj dala na zob in zadovoljna obujala spomine, ki jih ni bilo malo. Pri tem Tonček ni pozabil povedati sosedu, da je zadevo, ki ga je morila cela desetletja, končno srečno rešil: na posestvu je dobil naslednika!

Zdaj je bilo jasno, da se mora Toni čimprej poročiti, si najti nevesto in potem priti na posestvo. Mudilo se je, kajti Tonček je bil čedalje bolj onemogel. Postaral se je, osivel, leta so terjala svoje in čedalje bolj se mu je mudilo stvar predati v mlade roke. Dogovor o tem je bil napravljen, jasno, le medtem, ko so se te stvari urejale, se je Toni začasno zaposlil v zadrugi, dokler ne bo vse urejeno, in se bo z nevesto preselil k dedu in prevzel posestvo.

Toni si je res našel dekle. No, ni si ga našel, že prej, preden je šel k vojakom, sta se spogledovala in govorila drug drugemu, da sta si všeč. Dekle ga je čakalo in zdaj se je med njima začelo resneje plesti.

Nevesta je bila brhka mladenka, Toniya je naravnost oboževala, bila pa je samozavestna, odločna, bistra in prepričana o svojem pravu.

S Tonijem sta se dogovorila, dobro, velja, greva v zakon. Ančka je bila srečna. Bila je frizerka in pozneje naj bi se videlo, kako bo z njenim delom, ga bo obdržala ali kaj, ko bo v zakonu? Takrat ji je Toni previdno povedal, da njegovi obiski pri dedu niso brez podlage in da bo, tako je bilo dogovorjeno, in on si to tudi želi, postal lastnik kmetije gori v vasi.

»Kaj?« je Ančka zazijala, in strmela v svojega bodočega moža široko odprtih ust.

Toni je obstal. Kaj, kaj ti je? Mar ne razume, za kaj gre?

»Misliš, da bom jaz odšla za kmetico?« se je zgrozila.

»Ja ...,« je Toni zajemal sapo. »Tako sem mislil. Kdaj že je bilo dogovorjeno, da bom za dedom prevzel njegovo posestvo!«

»Si nor!« je vzkliknila. »Ni govora, ni govora, da bi postala kmetica. Nikoli!« je začela udarjati s peto ob tla, da bi podkrepila svojo besedo. »Poglej,« mu je pomolila roke pod nos, »s temi rokami ravnaj frizure, strižem lase, umivam, s temi rokami naj zdaj mlada teleta vlačim iz kravjih vampov, redim prašiče, porivam kuram prst v riti, da bom vedela, če bodo znesla jajca!« je letelo iz nje, da je Toni osupnil. »Rada te imam, da veš, že dolgo, in pripravljena sem se poročiti s teboj. Če se poročiš, bom tudi po poroki ostala v službi v česalnici, ti pa ostani v zadrugi, kjer si zdaj. Starši nama bodo pomagali, da bova prišla do stanovanja in si uredila gnezdo za otroke, ki jih bova imela. Toda da bi odšla na kmetijo gnoj kidat izpod krav, ni govora. Vidiš, ko si tako na gosto hodil k dedu, sem bila prepričana, da ga imaš rad in da mu hodiš pomagat, da se sam ne bo izmučil, ne pa, da se pripravlaš za prevzem posestva. Rada te imam, poročim se s teboj, toda tako, da si tukaj, da ostaneš na delu, kjer si. Če ne, če boš trmasto vztrajal, da greš na posestvo, je med nama končano!«

Toni si takšnega zapleta svojih načrtov nikakor ni predstavljal. Kako to, mu ni prišlo v glavo, da ni doslej spoznala njegove nagnjenosti zemlji. Res je, nikoli ji

ni pripovedoval, kakšne načrte kujeta z dedom, toda o kmetijstvu sta govorila dostikrat in nikoli ni občutil takšnega odpora do posestva, kakor ga je izpričala zdaj. Kaj zdaj? Odreči se ji ne more! Pregloboko je zagazil. Zatreaskan je vanjo, tako da malone nobene druge ne opazi. Toda njen odpor, je to v njej? Bo ostalo? Če ni le trenutno razpoloženje, ki se bo sčasoma spremenilo in prilagodilo njegovim težnjam in bo še vse dobro. Počakajmo, si je dopovedoval. Vse bo še dobro.

Pred poroko sta to vprašanje načela še nekajkrat. Previdno je ravnal Toni, toda hotel je meriti temperaturo, ali se stanje spreminja. Ne doma, še manj dedu, ni niti omenil, kakšne poglede ima njegova nevesta na njuno prihodnost. No, če je računal, da se bo stvar s časom spremenila, se je uštel. Ni šlo.

Toni je zagazil v neumnost na drugi strani. Ne doma in ne dedu ni razkril, kaj se dogaja v nevestini notranjosti, v njenem odnosu do posestva, ki bi ga bilo treba prevzeti. Tolažil se je, da bo že še kako.

Tončka pa je vest, da se Toni ženi in da je že določen datum poroke, nadvse razveselila. Prav razganjalo ga je od dobre volje. Razganjalo ga je predvsem zaradi tega, ker mu je Toni, že pred časom in zdaj spet, ko je bil datum poroke določen, obljubil, da bosta dva dni po poroki z mlado ženkico prišla in prevzela posestvo. Toni je takrat, ko je to obljubljal, res verjel, da bo to lahko naredil. Ko pa so se stvari zapletle, si je dopovedoval, da nima smisla dedu pripovedovati, saj se bo vse uredilo, kakor je treba, se je tolažil.

Tako je ostalo. Bodoča žena, zdajšnja nevesta, je bila prepričana, da je stvar urejena, da bosta z možem ostala v dolini. Ded je trdno verjel, da prideta dva dni po poroki prevzet posestvo. In Toni je bil prepričan, da se bo na koncu vse uredilo.

Poroko so imeli na domu njenih staršev, na Gorenjskem. Tončka so povabili, toda opravičil se je, nekam slabo se je počutil. Saj bo slavlje, se je tolažil, ko bosta prišla domov, k njemu, ju bo pogostil, kakor še nikogar ni gostil v svoji hiši.

In je res. Obložil je mizo s pečenko, šunko, klobasami, salamo, sirom, s tortami, potico, solato, z mrzlim krompirjem, fižolom, žganjem, vinom, pivom, sokovi.

Trikrat se je s kolesom peljal v dolino, da je vse nabavil in pripeljal domov. Sredi mize se je bohotil velik šop vrtnic, skratka, pripravljena je bila gostija, kakršne še ni bilo. Gospodinja je morala posebej za to poribati tla v vsej hiši, umiti šipe, zamenjati zavesa na oknih. Bilo je praznično, da je bilo veselje.

Tonček je računal, da se bosta mlada dva dva dni po poroki pojavila enkrat okrog desetih dopoldne. Praznje se je oblekel in že ob devetih oprezal po cesti, kdaj se bosta pokazala. Gospodinja mu je za vsak primer, da bo laže čakal, nalila brinjevčka, ki ga je z užitkom popil.

Čakanje je postajalo čedalje bolj nestrpno. Tonček je gledal na uro, poslušal, kdaj bo zaslišal brnenje fička, s katerim naj bi se pripeljala, avto jima bo za to priložnost posodil oče. Nič, nobenega ropota, še vas je nekam utihnili, kakor da tudi ona čaka. Ni ju bilo ob desetih, ne ob dvanajstih, ne ob dveh. Le kaj se je zgodilo, je trlo Tončka. Je kaj narobe, je kdo zbolel, je kaj drugega prišlo vmes?

Ni vzdržal. Popoldne je sedel na kolo in se odpeljal v dolino. Pripeljal se je do sinove hiše in strmел vanjo. Tu ni bilo nič posebnega. Prisloneil je kolo k steni in odšel v hišo, v sobo, v kateri je bival Toni. Ko je stopil skozi vrata, je na svoje veliko začudenje za mizo zagledal mlada dva, Tonija in njegovo nevesto, kako se nekaj ognjevito pogovarjata. Kakor ga je na eni strani razveselila ugotovitev, da je vse v redu, da sta cela in zdrava, ga je obenem streslo, zakaj nista prišla, kakor je bilo dogovorjeno.

»No, no, vidva tukaj, jaz pa vaju čakam, že od jutra!« ju je pozdravil.

»Zakaj?« je vprašala Ančka. Seveda, saj ni vedela, kakšen je bil dogovor med njima.

»Saj smo se vendar dogovorili, da prideta danes k meni in prevzameta...«

»Kaj?« se je Ančka pognala s stola. Še opazila ni, kako Toni leze nekam skupaj, skriva oči, sunkovito diha.

»Toni, ji nisi povedal...« se je zdaj deda obrnil vnučku.

»Kaj?« je čedalje bolj nestrpno spraševala nevesta.

»To, da bosta prevzela posestvo!« je

zletelo iz Tončka. Vse, kar je prav, zdaj mu je bilo zadosti.

»Kaj?« je Ančka zdaj planila k Toniju, ki je postajal na stolu čedalje manjši. Naenkrat ji je bilo vse jasno. Obrnila se je nazaj k obiskovalcu, uperila prst desne roke vanj in počasi začela: »Dedek, o tem, kakšne načrte imata, sva se s Tonijem dogovarjala nekaj tednov pred poroko in se domenila. Vam, dedek tega nisem pripovedovala, ker ni tako naneslo, toda s Tonijem sva si bila edina. Zdaj je prilika, da tudi vam povem, če vam že drugi niso,« je globoko zajela sapo. »Torej, da smo si na jasnem,« je nadaljevala, »jaz, dedek, ne bom, nikoli, nikoli ne bom kmetica,« je stresala s prstom, kakor bi grozila. »Nikoli se ne bom tako neumno gnala za zemljo, kakor se ženete vi, dedek. Pač pa hočem ostati pri delu, ki ga opravljam. tako sva se dogovorila s Tonijem, pred poroko. Tudi Toniju ne bom pustila, da bi odšel na vaše posestvo. To je zdaj moj mož in zmenjena sva, da bo naprej opravljal tisto, kar je delal doslej. Vašega posestva ne bo prevzel. Če pa ga bo, potem ga bo brez mene in...« so ji zatrepetale ustnice. Čez hip se je spet zbrala: »Tukaj bova živela, dobila bova stanovanje, si spletla gnezdo. Vas bova prišla, od časa do časa, obiskat, če boste želeli. Tako!« je pribila, da bi bila stvar jasna.

Tonček jo je zaprepaden gledal, čedalje bolj mehke noge je dobival in moral se je nasloniti na steno. Prijelo ga je, da bi bruhal. Torej tako, torej tako so vsi njegovi napori naenkrat skopneli. Ves trud je bil zaman! Posestvo torej nima naslednika. Vse je bilo zaman! Prijel se je za glavo, temnilo se mu je pred očmi in nevestin glas je prihajal v njegova ušesa čedalje bolj oddaljen. Vse manj je slišal in vse bolj je bil spodrezan.

Prestrašil se je, res, da ne bi zatulil, na ves glas, da ga solze ne bi oblile... Toni vsega tega sploh opazil ni. Tonček se je zbral, se sunkovito obrnil, planil skozi vrata, na cesto, pograbil kolo in ves zadihan oddivjal iz vasi.

Kar ga je zdaj čakalo, je bilo grozno. Na pol se mu je bledlo. V spominu je obujal preteklost. Vse, kar je hudega doživel, se je vračalo. Od tistega, ko je izginil oče, streljanja talcev, pa do takrat, ko je

bil drugič ranjen in ko je eksplodiral džip, do odhoda mame in nesrečnega Franckinega konca, okupatorja in neviht in požarov in ... Kaj vse se mu ni motalo po glavi. Domov pa se je pripeljal, ne da bi vedel kdaj. Gospodinja se ga je prestrašila, ko ga je zagledala, vsega prepadenega. Sedel je v kot sobe in strmel skozi okno. Gospodinja mu je prinesla brinjevec, nagnil je kozarec in ga v hipu izpljunil iz ust. Kar dvignilo se mu je. Gospodinja je vedela, da je moral doživeti nekaj hudega, ni se ga upala vprašati, toda slutila je, da mu je odklenalo z nasledniki na posestvu. Pogled na obloženo mizo ga je presunil, pognal se je s stola, hodil po hiši in okrog nje, posedal po stoli in spet vstajal, se sunkovito poganjal v hod, polegal po postelji in se spet dvigal z nje. Konec je, konec, ga je stresalo. Vse je bilo zaman. Kje je bila napaka? Zakaj mladi ne marajo zemlje? Kaj se dogaja z njimi? Kako bodo živeli, če zemlje ne bodo imeli radi? Kdo bo prišel na te njegove drage njive?

Gospodinja je zaskrbljeno hodila okrog njega. Naredila se je noč. Bo šel spat? Ne! Ostal je pokonci. Kaže, da se mu je celo noč bledlo. V svoji postelji je poslušala njegovo stopicanje, ki ni poje-njalo.

Ko se je zazoril dan, se je praznje oblekel, sedel na kolo in se odpeljal v dolino. Vendar ni zavil k sinu in vnuku, marveč k železniški progi. Ko je prišel do nje, je odšel s ceste in ob progi navzgor, do gozdička. Tam je naslonil kolo na bukev in se peš napotil naprej. Glava mu je bila prazna in misli so mu zamrle, prevevala ga je ena sama želja: naj čimprej pripelje vlak. Ni bilo treba dolgo čakati. Kmalu je prisopihal okrog ovinka. Tonček je obstal dva metra od tračnice in opazoval divjajočo velikanko. Ko je bila lokomotiva z dolgo rajdo vagonov dvajset metrov pred njim, piskajoča, sopihajoča in vzdihujoča, si je omotal glavo s suknjičem, da je z enim očesom lahko videl, in ko je bila lokomotiva tik pred njim, se je pognal na progo, se vrgel pod kolesa... Lokomotiva ga je udarila, razbila, mu razcefrala telo, ga vlekla s seboj, puščala kose njegovega telesa ob progi in strojevodja je divje pritiskal na piščal, da je trgalo ušesa.

Zgodba, ki jo opisujem v Doslednosti ni izmišljena, je resnična. Pripovedoval mi jo je dober prijatelj, ki je pred dobrimi desetimi leti postal sosed nesrečnega Tončka, takrat, ko si je zgradil majhno počitniško hišo v hriboviti vasi nad Turjakom. Soseđa, oba partizana sta hitro navezala poznanstvo. Od časa do časa sta tudi sedla in poklepetala. Obenem sta – seveda dva partizana – predvsem obujala spomine na vojno obdobje. Tako je moj prijatelj počasi razkril vsa Tončkova doživetja in vso njegovo bridko usodo. Njegove dogodivščine so ga močno pretresle, zlasti pa ga je potrla njegova grozna smrt. V tistem času mi je, zgrožen, opisoval Tončkovo izjemno življenjsko tragedijo. Obenem me je zaprosil, naj jo napišem, da tako spomin na velikega poštenjaka in tihega junaka ne bo zbledel, marveč bo ostal, v spodbudo in opomin. Zgodba je tudi mene pretresla. Ko sem v sebi temeljito premlel zagatno Tončkovo življenje in njegovo žalostno smrt, sem se lotil pisanja! To je zdaj pred vami!

Janez Vipotnik

Revolucionarna
dejavnost v Šenčurju
in okolici
med obema vojnama

FRANC ŠTEFE-MIŠKO

Franc Štefe-Miško, delavec, blagajnik društva Vstaja slovenske mladine in član Skoja v Šenčurju od 1939, prvoborec. Edini iz peterice predvojnih šenčurskih mladincev, ki je preživel vojno. Slikan kot komandir čete v Gorenjskem odredu pod Storžičem maja 1943, star 17 let.

O srednji prispevek obravnava politična dogajanja v Šenčurju in okolici med svetovnima vojnama, nastanek in razvoj napredne delavsko-kmečke miselnosti, nastanek in delovanje partijske organizacije, izvirne oblike njenega drobnega individualnega in javnega delovanja, njeno množično zakoreninjenost med prebivalstvom, nastajanje ljudskofrontnega gibanja, katerega odpor proti okupatorju leta 1941 je bil le logično nadaljevanje delovanja enotnega vseljidskega gibanja – Osvobodilne fronte. Vse to se je dogajalo v tedaj izrazito kmečkem in klerikalnem okolju. Napredna delavsko-kmečka miselnost se je tu torej razvijala v izredno težkih socialnih in političnih razmerah, v ostrih spopadih z najbolj konservativnimi in klerikalnimi veljaki, njihovo politikantsko dejavnostjo, političnimi intrigami in pritiski. Ti so v svojem političnem in ozkem strankarskem interesu z zavestnim izkoriščanjem verskih čustev preprostega kmečkega in vernega prebivalstva zasejali seme političnega klerikalizma na širšem ravninskem območju med Kranjem in Kamnikom. Posebej škodljive in tragične posledice je to politikantstvo imelo med narodnoosvobodilnim bojem, ko sta nastala belogardizem oziroma domobranstvo, tudi v širšem gorenjskem prostoru.

Janko Oselj in Pavla Bevc v krajših prispevkih podrobneje osvetlujeta to napredno dejavnost tudi z opisom delovanja Društva kmečkih fantov in deklet oziroma naprednega kmečkega gibanja v Vogljah in napredne delavske oziroma krščanske socialistične miselnosti na Visokem. To napredno in enotno delavsko kmečko gibanje je bilo tesno povezano s partijsko organizacijo.

Po svoje zaokrožuje podobo vsega tega dogajanja skica o pesniku, dramatik in pripovedniku Pavlu Bobnarju, mladem domačinu, ustvarjalcu in povezovalcu delavsko-kmečke besede, ki je zaradi bolezni utihnil, še preden je dočakal trideset let.

Pomembnejšo politično razgibanost v Šenčurju in okolici, na tedaj povsem kmečkem podeželju, kjer je imela popoln vpliv klerikalna stranka, zasledimo po letu 1882. Takrat je prišel v Šenčur za upravitelja osnovne šole vnet liberallec Luka Jelenc.* Okrog sebe je začel zbirati narodno in svobodomiselno usmerjene vaščane, zlasti iz vrst srednjih slojev, in prek njih širiti svoje ideje. Ko je na svojo stran pridobil več somišljenikov, med drugim tudi vaška gostilničarja in trgovca, so leta 1886 skupaj z župnikom Martinom Povšetom, ki je bil tudi predsednik krajevnega šolskega sveta, ustanovili Bralno društvo, prvo od slovenskih društev v Šenčurju in okolici. Predsednik društva je postal Martin Povše, tajnik pa Luka Jelenc. Pravila novoustanovljenega društva so poslali v potrditev 15. septembra 1886, Kranjska deželna vlada v Ljubljani pa jih je potrdila 27. septembra 1886.

Poglavitni namen društva je bilo izobraževanje članov, svojo dejavnost pa je razvijalo v društvenih prostorih z branjem slovenskih časopisov, s predavanji (nepolitičnimi) in deklamacijami, navzven pa s sposojanjem knjig in časopisov. Član društva je lahko postal vsak državljani poštene ponašanja, ki se je ravnal po društvenih pravilih. Društvo je uspešno delovalo več kot 25 let. Dokaj obsežno knjižnico društva je vodil domačin, gradbeni tehnik in kmet Miha Ropret, po domače Gaber. Ropret je bil več let tudi predsednik krajevnega šolskega sveta.

Luka Jelenc je sodeloval tudi pri ustanovitvi prvega gasilskega društva v Šenčurju in učiteljskega društva v Kranju.

Zaradi vse bolj aktivnega svobodomiselnega delovanja v vasi in v društvih si je učitelj Jelenc med pristaši Katoliške narodne stranke, poznejše Slovenske ljudske stranke, nakopal sovraštvo klerikalcev. Najhuje sta ga napadala in preganjala kaplan in katehet Anton Nemec, v Šenčur prišel leta 1890, in novi župnik Anton Kuhelj, ki je postal tudi krajevni šolski nadzornik. Nemec se je v političnih napadih na Jelenca s prižnice in drugje spuščal celo v tako huda osebna obrekovanja, da je bil zaradi tega sodno kaznovan na dva meseca zapora. Zaradi te njegove prevelike »verske« gorečnosti ga je škofija pre-

mestila v Kokro, a ga hkrati povzdignila v župnika.¹

Jelenčevo delo je pozneje nadaljeval njegov sodelavec Franc Kuralt, doma iz Gorenje vasi nad Škofjo Loko. Končal je gimnazijo in se leta 1893 priženil v Šenčur na kmetijo in gostilno Na jami. Po svojem prepričanju je bil liberallec in ateist. Skupaj z Jelencem sta leta 1898 v Šenčurju ustanovila prvo prostovoljno gasilsko društvo, ki deluje še danes. Kuralt je bil njegov dolgoletni predsednik.² Nekoč pozneje je v vasi ustanovil tudi prvo mlekarno, organiziral napeljavo voda itd. V gasilskem društvu in okrog Kuralta so se zbirali narodno in svobodomiselnostno usmerjeni domačini, ki so se pod vse večjim vplivom liberalne narodno-napredne stranke šteli za naprednjake. Med obema vojnoma so se društvu pridružili

tudi napredno usmerjeni delavci, zaposleni v kranjski industriji, in sinovi manjših kmetov. Ta vseskozi pozitivna in napredna usmerjenost šenčurskih gasilcev je bila pomembna zlasti še v letih klerofašističnega režima pred drugo svetovno vojno in med narodnoosvobodilnim bojem.

Leta 1899 je bilo prostovoljno gasilsko društvo ustanovljeno tudi v sosednji vasi Voglje.³ Tudi v tem društvu so se podobno kot v Šenčurju že od vsega začetka zbirali liberalno usmerjeni domačini, pred drugo vojno pa tudi vse bolj napredni delavci in sinovi manjših kmetov. Med zadnjo vojno so se množično opredelili za narodnoosvobodilno gibanje. Ker v Vogljah klerikalna stranka ni nikdar imela pomembnejšega vpliva, tam ni prihajalo do strankarskih nasprotij.

* Luka Jelenc (1857–1942) je bil doma iz Dražgoš na Gorenjskem. Še za bivanja v Šenčurju je postal predsednik Zveze jugoslovanskih učiteljskih društev v Ljubljani. Po odhodu iz Šenčurja, leta 1899, je živel v Ljubljani. Bil je dolgoletni član izvršilnega odbora liberalne Narodno-napredne stranke, ki ga je leta 1900 kandidirala v 5. kurijo za državni zbor. Leta 1920 je postal eden od soustanoviteljev in stebrov enotne vsedržavne organizacije Udruženja jugoslovanskih učiteljev in predsednik poverjenišva za Slovenijo ter soustanovitelj in prvi predsednik učiteljske tiskarne. Po ustanovitvi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je postal vnet član režimske Jugoslovanske demokratske stranke in izrazit pristaš unitarizma.

¹ Društvena pravila, mapa 378, Arhiv SRS (Janez Mlakar v svojih spominih in M. Žontar v katalogu Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914, str. 25, ki ga je izdal Gorenjski muzej v Kranju 1980, omenjata, da je bilo Bralno društvo Šenčur ustanovljeno že leta 1883, vendar sem v Arhivu SRS našel le pravila tega društva, z dne 15. 9. 1886, op. pis.) Spomini Janeza Mlakarja, Šenčur: Prispevek za šenčurski zbornik, Razvoj sindikalnega gibanja pred prvo in drugo svetovno vojno, življenjepisi in drugi njegovi zapisi o dogajanjih pred prvo in drugo svetovno vojno v Šenčurju in na Jesenicah, Gorenjski muzej, Kranj. (V nadaljevanju: Spomini J. Mlakarja, prav tam.) Kronika OŠ Janko in Stanko Mlakar, Šenčur. Učiteljski tovariš, Ljubljana 1939, šte. 8, in Slovenski biografski leksikon I., Ljubljana 1925–1932, str. 395. Učiteljski tovariš, Ljubljana, šte. 26, z dne 1. 7. 1927, in šte. 1–3, z dne 6. 7. 1939, ter Slovenski biografski leksikon. 1925–1932, str. 395. Slovenec, šte. 27a, z dne 4. 2. 1925.

* Prostovoljno gasilsko društvo Šenčur je bilo po kroniki društva ustanovljeno leta 1898, pravila društva pa so bila vložena v potrditev deželni vladi v Ljubljani 15. marca 1899 (op. pis.).

² Spomini J. Mlakarja, prav tam. Društvena pravila, mapa 1382, Arhiv SRS. Kronika PGD Šenčur.

³ Vpis pravil PGD Voglje v društveni kataster, str. 23, zap. št. 789, Arhiv SRS. Janko Oselj: Delavsko-kmečko gibanje v Vogljah pred drugo svetovno vojno, revija Borec 7–8, 1989, Ljubljana.

Dne 15. februarja 1903 je šenčurški kaplan Franc Traven* v Šenčurju in Voklem ustanovil Katoliško slovensko izobraževalno društvo.⁴ Društvi sta se leta 1924 preimenovali v Katoliško prosvetno društvo, leta 1935, po triletni prepovedi zaradi političnega in protidržavnega delovanja, pa sta bili obnovljeni kot Prosvetno društvo. Društvi so večinoma vodili politično in strankarsko najbolj aktivni duhovniki oziroma pristaši, politiki Slovenske ljudske stranke, pod njunim okriljem so se ves čas zbirali najbolj goreči pristaši klerikalizma. Iz teh društev so leta 1937 izšli tudi znani uniformirani klerofašistični Slovenski fantje (Fantovski odseki), med vojno pa številni sodelavci okupatorja – domobranci. Enako pot je šlo tudi prosvetno društvo v sosednji vasi Hrustje, ki pa je bilo ustanovljeno šele leta 1923, medtem ko sta drugačno, manj politično in strankarsko, ubrali prosvetno društvo v Olševku, ustanovljeno 1920, in prosvetno društvo na Visokem, ustanovljeno 1933; predsednik slednjega je bil mlinar Tine Kokalj z Visokega.⁵

Strankarska in društvena razgibanost se je vse bolj stopnjevala in dobivala vse bolj politične značilnosti.

Leta 1904 so gasilci v Šenčurju pod vodstvom izredno agilnega predsednika društva Franca Kuralta, ki je imel velik vpliv tudi med vaščani, pripravljali otvoritev novega gasilskega doma. Na veliko slovesnost so povabili številna okoliška gasilska društva, mengeško godbo, priredili so velik ples, tombolo, srečelov ipd. Na otvoritev so povabili tudi domačega župnika Antona Kuhlja, Kuraltovega političnega nasprotnika, da bi blagoslovil novi dom. Ker pa si je župnik zelo prizadeval, da bi v vasi zmanjšal vse večji Kuraltov vpliv, je odgovoril, da bo dom blagoslovil samo, če na otvoritvi ne bo plesa in če bosta to pod prisego potrdila dva gasilca. S tem je hotel pokazati, kdo je kaj v vasi. Vendar se prireditelji s tem pogojem niso strinjali. Tako so dom odprli brez župnika in blagoslova. Liberalci pod vodstvom Kuralta so uspešno prireditve, ki se je poleg gasilcev udeležilo tudi veliko drugega prebivalstva, izkoristili v strankin prid.

V letu 1905, ko se je Katoliška narodna stranka preimenovala v Slovensko ljudsko stranko, so njeni pristaši v Šenčurju organizirali svoje prvo javno politično zborovanje. Nanj so privabili veliko udeležencev, iz njenega osrednjega vodstva v Ljubljani pa je prišlo več govornikov. Na zborovanje pa so se pripravili tudi njihovi nasprotniki, liberalci, ki so vrgli z odra govornika Slovenske ljudske stranke in razbili zborovanje. Pri tem je prišlo do pravega medsebojnega spopada, v kateri se je vmešala tudi žandarmerija.⁶

Tako se je v Šenčurju in okolici že zelo zgodaj začel politični dvoboj vodilnih meščanskih strankarskih skupin – klerikalcev in liberalcev, pozneje nacionalistov. V letih med obema vojnama so se njihova politična nasprotstva, spopadi in obračunavanja v boju za oblast samo še stopnjevali.

V začetku stoletja je občina Šenčur obsegala vasi Šenčur, Srednjo vas, Luže, Visoko, Milje, Hotemaže, Olševke, Tupaliče in Možjanco. Leta 1900 je štela 2332 prebivalcev. Občina Voglje, pod katero je sodila tudi vas Voklo, je štela 646 prebivalcev, občina Hrustje s Prebačevim, vendar brez vasi Čirče, ki je tudi sodila v to občino, pa 329.⁷

Na volitvah leta 1887 je postal župan občine Šenčur Matevž Barle, po domače Arnež iz Luž. Bil je liberalno usmerjen, veliko podporo pri izvolitvi pa je dobil od volivcev gornjih vasi, ki so želeli, da bi bil sedež občine čimbolj v središču. Tako so Luže bile sedež občine 23 let. Za Barletom je bil tri leta župan kmet in gostilničar Janez Blagne, po domače Martnek iz Šenčurja,⁸ tudi kandidat liberalcev. Leta 1913 je na listi Slovenske ljudske stranke postal župan, kmet in gostilničar Janez Okorn, po domače Kobilekar z Visokega. Tam je bil potem tudi sedež občine. Okorn je bil župan do konca prve svetovne vojne. Nobeden od njih, čeprav župan, ni bil osrednja politična osebnost stranke.⁹

ZAČETKI DELAVSKE MISELNOSTI

Začetki napredne delavske miselnosti v Šenčurju segajo v leto 1904, ko se je po večletnem delu v Južni Ameriki in zahodni Afriki vrnil domov Franc Sepin, po domače Ahčinov, mesarski pomočnik. V

tujini je živel med delavstvom, spoznal njihovo bedo in brezpravnost in se oprijel naprednih delavskih in socialdemokratskih nazorov. Napredno misel je nato razširjal tudi med domačini. Prijateljem, ki so se zbirali pri njem na domu, je govoril o krutem izkoriščanju in boju delavcev za njihov obstoj in osnovne življenjske pravice, razkrival krivičnost kapitalistične družbe in jih seznanjal z vsebino socialdemokratskih časopisov, ki jih je dobival iz Gradca in Italije.

Naprednih nazorov se je že v zgodnji mladosti navzel od njega tudi sosed, sin jeseniškega martinarja, Janez Mlakar, rojen 8. junija 1895 na Jesenicah. Leta 1907 so se Mlakarji za stalno naselili v Šenčurju. Janez, ki je veliko bral, je večino knjig in časopisov dobil najprej prav pri Sepinu.

Janez Mlakar je kot dvanajstletni pastir služil pri enem največjih kmetov v sosednji Srednji vasi in okusil vse tegobe in ponižanja. Po štirih letih dela na kmetiji je zbolel in zaradi zapoznelega zdravljenja ostal invalid. Leta 1912 mu je Sepin preskrbel zaposlitev na železnici v Beljaku. Medsebojne stike sta poslej vzdrževala pisno. V Beljaku in v drugih krajih Koroške je tudi sam okusil trdo življenje delavca, bil pa je tudi v stikih z delavci drugih narodnosti in prepričan. Po izbruhu vojne si je zaradi nasprotovanja avstroogrski monarhiji ter poudarjanja naših narodnostnih in socialnih zahtev prišel navzkriž z nekaterimi monarhistično usmerjenimi delavci, tako da je moral zaradi nevarnosti aretacije zamenjati zaposlitev. Leta 1915 pa se je vrnil v Šenčur.

Medtem so se razmere v Šenčurju in okolici precej spremenile. Sposobne za vojsko so mobilizirali že leta 1914. Po vaseh je bilo polno vojaštva tujih narodnosti. Nekateri domačini niso verjeli v zmago Avstro-Ogrske in gojili vse več simpatij do drugih jugoslovanskih narodov in združenja z njimi. O tem sta že od začetka balkanskih vojn največ govorila Franc Kuralt, zlasti pa Franc Sepin, ki je poznal mednarodne razmere, pa tudi ti volsko resolucijo iz leta 1909 in druga stališča jugoslovanske socialdemokratske stranke do težnje po narodni združitvi Jugoslovnanov ne glede na jezik, vero in pisavo. Med balkanskimi vojnami je Sepin nagovarjal domačine, naj se kot prostovoljci prijavijo v srbsko vojsko. Nekaj mesecev pred začetkom svetovne vojne je z dvema domačinoma odšel na delo v zaječarske premogovnike v Srbijo in tam izginil med vojno.

Mlakar, ki zaradi invalidnosti ni bil vpoklican v vojsko, je po vrnitvi v Šenčur dve leti delal kot poljski delavec v sosednji vasi. Aprila 1917 se je zaposlil v železarni na Jesenicah in ostal tam, razen med narodnoosvobodilno vojno, vse do upokojitve. Že prvo leto se je vključil v avstrijsko Metal arbeiter verband, pozneje imenovano Zvezo kovinarjev Slovenije oziroma Zvezo kovinarskih delavcev Jugoslavije. Postal je tudi član številnih drugih delavskih organizacij in društev. Leta 1920 se je včlanil v legalno Komunistično stranko Jugoslavije (Delavska socialistična stranka Jugoslavije), naslednje leto, ko je ta po znanem zakonu o zaščiti

* O kaplanu Francu Travnu je celo znani in dolgoletni Rožmanov sodelavec, škofijski kanciler in monsignor dr. Jože Jagodic, doma z Visokega pri Šenčurju, zapisal, da je bil v Šenčurju agilen politikar (klerikalec, op. pis.).

Dr. Jože Jagodic: Mojega življenja tek, Mohorjeva družba, Celovec, 1974, str. 13.

⁴ Društvena pravila, mapi 4231 in 4261, Arhiv SRS.

Spomini J. Mlakarja, prav tam.

⁵ Društvena pravila, Hrastje mapa 46/4, in Olševke, dopis okrajnega načelstva Kranj, št. 694, z dne 17. 8. 1935, Arhiv SRS.

Pavla Bevc: Delavsko-kmečko gibanje na Visokem in v njegovi okolici pred drugo svetovno vojno, revija Borec 7–8, 1989, Ljubljana.

⁶ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

⁷ V. Valenčič: 900 let Kranja, zbornik 1960, str. 307, 302 in 301.

⁸ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Janko Ropret, Šenčur, ustna izjava, 1. 4. 1981.

⁹ Jaka Bitenc, Visoko, ustna izjava, 4. 4. 1981.

države odšla v ilegalo, pa je postal sekretar prve ilegalne strankine celice v kotlarni železarni.¹⁰ V delavskem okolju Jesenic se je razvil v neomajnega revolucionarja – komunista. Čeprav ni imel šol, je svoje veliko znanje črpal iz napredne delavske in marksistične literature ter v trdem in neizprosno vsakdanjem boju z razrednim sovražnikom. V tem boju je vztrajal vse življenje. Bil je pravi revolucionar samouk.

REVOLUCIONARNA DEJAVNOST JANEZA MLAKARJA

Mlakarjeva napredna in revolucionarna dejavnost je sočasno odsevala tudi v Šenčurju in okolici. Z Jesenic je redno vsak teden hodil domov k družini in širil napredne delavske in revolucionarne ideje v domači vasi Šenčur in bližnji vasi Voglje, od koder so bili njegovi starši, Srednji vasi, kjer je v prejšnjih letih delal kot poljski delavec, pa tudi v drugih okoliških vaseh.

Njegova prva vidnejša politična dejavnost v Šenčurju sega v leto 1920, ko je sodeloval v pripravah na novembrske volitve v ustavodajno skupščino nove države Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Na teh volitvah je poleg drugih strank prvič nastopila tudi Komunistična stranka Jugoslavije, ki pa v Šenčurju ni imela svoje (krajevne) organizacije. V svojem volilnem programu se je Komunistična stranka zavzemala za koristi ročnih in duševnih delavcev in malih kmetov, kmečko delavsko republiko, delavsko kontrolo kot osnovno stopnjo socializacije industrije, agrarno reformo, nadzor nad veletrgovino itd. Komunistična stranka je imela v Šenčurju poleg Mlakarja tudi več drugih somišljenikov. Mlakarjeva prva in najbližja sodelavca sta bila železničar Jože Zorman in pek Peter Alešovec, vendar pa sta kmalu odšla iz Šenčurja, prvi v Ljubljano, drugi v Kranj. Številni so od nove države pričakovali združitev vseh jugoslovanskih narodov v resnično demokratično in enakopravno državo. Pod vplivom velike oktobrske revolucije in z njo povezanega revolucionarnega vrenja po Evropi so upravičeno pričakovali tudi izboljšanje življenjskih razmer in večjo so-

cialno pravičnost sploh. V sodelovanju s komunisti z Jesenic in iz Kranja so tudi v Šenčurju z veliko vnemo sklicali javno volilno zborovanje. Že v pripravah nanj so imeli težave z oblastjo in žandarmerijo, ki je zahtevala, da odstranijo strankine lepake, češ da so prepovedani. Zborovanja, ki je bilo v hiši kmeta Toneta Ropreta, po domače Barleta, se je udeležilo okrog 60 domačinov, pa tudi nekateri nasprotniki. Najprej so ga hoteli razbiti pristaši nove proliberalne Samostojne kmečke stranke, zatem pa še klerikalci pod vodstvom kaplana Potočnika, ki je med drugimi na vso moč agitiral tudi za okrajnega kandidata Slovenske ljudske stranke, kmeta Janeza Brodarja iz Hrastja pri Šenčurju, in voditelja te stranke dr. Antona Korošca. Razbijače sta na zborovanju ugnala predstavnik Komunistične stranke z Jesenic Josip Mlakar, ki je bil tudi glavni govornik, in Janez Mlakar, ki je imel ob tej priložnosti svoj prvi javni politični nastop v Šenčurju.¹¹

Na volitvah v Šenčurju je Komunistična stranka Jugoslavije dosegla več kakor zadovoljiv uspeh. Dobila je 48 glasov in se uveljavila kot tretja najmočnejša stranka v občini. Druge stranke pa so se odrezale takole: Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) 35 glasov, Samostojna kmečka stranka (SKS) 115, Slovenska ljudska stranka (SLS) 212, Narodno socialistična stranka (NSS) 10 in Jugoslovanska socialdemokratska stranka (JSDS) 26 glasov.^{*12} Kot je razvidno, sta obe delavsko usmerjeni stranki (KSJ in JSDS) dosegli skupno 74 ali 11 % glasov; to pa je vsekakor že dokaz za osveščenost tedanjega še povsem kmečkega podeželja.

V prvih dveh mesecih 1919 je v občini Šenčur dotedanjega župana na listi Slovenske ljudske stranke Janeza Okorna, po domače Kobilekarja, zamenjal kmet in gostilničar Jaka Šter, po domače Kovač z Visokega. Izvoljen je bil med odborniki novoustanovljene Samostojne kmečke stranke kar na seji občinskega odbora (redne občinske volitve so bile nekaj let pozneje). Šter je bil župan z liste te stranke tudi med šestojanuarsko diktaturo, pozneje pa z liste Jugoslovanske nacionalne stranke, vse do leta 1934. Ves ta čas je bil sedež občine na Visokem.¹³

V občini Voglje je bil po prvi svetovni vojni do njene ukinitve oziroma priključitve k občini Trboje župan Franc Molj, po domače Sekne, kmet in gostilničar z Vogelj, pred njim, v avstroogrski monarhiji, pa je bil župan njegov oče Janez, prav tako kmet in gostilničar z Vogelj. Oba sta bila župana na listi liberalcev oziroma pozneje Samostojne kmečke stranke.¹⁴

VSE DELAVSKO IN NAPREDNO ZUNAJ ZAKONA

Nastop in uspešen začetek delovanja Komunistične stranke Jugoslavije na čelu naprednih in revolucionarnih sil v novi državi Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je bil kratkotrajen. V strahu pred vse večjim revolucionarnim razpoloženjem ljudskih množic je buržoazna in vse bolj reakcionarna vlada Jugoslovanske demokratske stranke in Narodno radikalne stranke odločno nastopila proti delavskemu razredu in njegovim organizacijam. Že konec leta 1920 je vlada objavila odredbo, Obznano, ki je prepovedala delovanje Komunistične stranke, sindikatov in Skoja ter jih postavila zunaj zakona. Po sprejetju vidovdanske ustave, s katero so uzakonili monarhijo z dinastijo Karađordjevičev in centralistično ureditev ter zagotovili hegemonijo velikosrbske buržoazije, so avgusta 1921 izdali še zloglasni zakon o zaščiti države, ki je za vsako komunistično dejavnost določal najstrožjo, celo smrtno kazen. Prepovedan je bil ves napreden delavski tisk, posamezne komuniste in voditelje delavskega razreda so začeli preganjati, zapirati in celo ubijati. Za takšno državno ureditev in ukrepe proti komunistom in delavskemu razredu so v ustavodajni skupščini glasovali tudi

slovenski predstavniki Jugoslovanske demokratske stranke in Samostojne kmečke stranke.

V takih razmerah so morali komunisti preiti k ilegalnemu organiziranemu delovanju, navzven pa delovati v oblikah, ki so jim bile najbližje in jih oblast ni neposredno prepovedala. O tem obdobju je Janez Mlakar v svojih spominih zapisal:

»Ko smo komaj dobro začeli z našo dejavnostjo tudi po vaseh, smo že v samem začetku dobili težke udarce. Z zloglasno Obznano in zakonom o zaščiti države smo bili postavljeni izven zakona. Komunistična stranka je bila prepovedana. Tam, kjer je bilo več industrijskih delavcev in smo imeli več kadrov ter izkušenj, smo se umaknili v ilegalo in so najbolj zavedni tovariši ustanovili tajne strankine celice. Začelo se je preganjanje komunistov, sledile so preiskave, aretacije, zapori. To je bila voda na mlin vsem meščanskim strankam. Ker je bila komunistična literatura prepovedana, smo se posluževali pač tiste, ki nam je bila po vsebini najbližja. Bolje nekaj kot nič...«¹⁵

Janez Mlakar se ni odpovedal svojim idejam in revolucionarnemu delovanju, čeprav je vedel, da pot nadaljnega boja komunistov ne bo lahka, da bo zahtevala veliko naporov in osebnega odpovedovanja.

Vztrajal je, čeprav je v Šenčurju in okolici dolgo vrsto let bil sam in edini organizirani član ilegalne Komunistične stranke Jugoslavije. Celo desetletje v vasi ni mogel ustanoviti organizacijskega jedra stranke. To je bilo podeželje, kjer je stoletja prevladovala konservativna kmečka in religiozna miselnost, da je vsaka oblast dana samo od boga, kjer so

¹⁰ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

¹¹ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Dr. Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji, 1965, str. 193.

* Poslanec okraja Kranj na listi SLS je postal Janez Brodar iz Hrastja pri Šenčurju. Kot okrajni poslanec SLS je bil izvoljen tudi na naslednjih volitvah leta 1925 in 1927.

¹² Slovenski narod, števil. 274, z dne 30. 11. 1920.

Dr. Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji, 1965, str. 195, 221.

Slovenec, letnik 1925, št. 33, in letnik 1927, števil. 205a.

¹³ Jaka Bitenc, Visoko, ustna izjava, 4. 4. 1981.

¹⁴ Janez Kopač: Upravna razdelitev Gorenjske v letih 1849/50, Snovanja, števil. 6 z dne 21. 12. 1976 (priloga Glasa), Kranj.

Franc Sekne, Kranj, Pod skalco, ustna izjava, 5. 4. 1981.

¹⁵ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

se že dolgo let kresala kopja ozkih interesov prevladujočih meščanskih strank in kjer so dotedanji dninarji, hlapci in dekle šele začeli obračati svoje poglede na meznega delavca v novonastajajoči industriji bližnjega Kranja. Prav zato je Mlakar v svojem domačem kraju lahko vplival na miselnost in dejanja svojih sodelavcev in somišljenikov z živo in tiskano besedo proletarca, pa tudi s svojim osebnim zgledom, z neupogljivostjo pred razrednim sovražnikom in brezkompromisnostjo svojih nazorov. Od njegovega jasno začrtanega boja za pravice delovnega človeka ga nista odvrnila niti krvava šestojanuarska diktatura niti čas, ko je bil zaradi policijskih vdorov in razbitja strankinih vrst na Jesenicah organizacijsko nepovezan.

PIONIRSKO VZTRAJANJE KLJUB TERORJU

V novih razmerah je Janez Mlakar zlasti iskal možnosti, kako čimprej priti do tiska, ki bi ga legalno ali ilegalno razširjal med svojimi somišljeniki v Šenčurju in okolici. Najprej si je priskrbel več izvodov Delavskih novic, legalnega časopisa ilegalne Komunistične stranke Jugoslavije v Sloveniji, ki je začel izhajati oktobra 1921. V letih 1922 in 1923 je dobival tednik Delo, glasilo socialistične stranke v Julijski krajini oz. Komunistične stranke Italije, ki je izhajalo v Trstu. Delo si je zagotovil z neposrednim obiskom pri uredniku Ivanu Regentu v Trstu in v tiskani Il Lavoratore. Razširjal ga je v Šenčurju in okolici, Kranju in večidel na Jesenicah. Zaradi tega glasila so ga žandarji junija 1923 aretirali v Šenčurju, malo pozneje pa tudi na Jesenicah. Na zaslišanju se je zagovarjal, da časopis vendar ne more biti prepovedan, saj ga dobiva po pošti, vendar to ni pomagalo. Šenčurski žandar mu je odgovoril: »Ali vi mislite, da stikamo po paketih tu na naši pošti, mi smo bili obveščeni od drugod, pošiljke pa bodo v bodoče zaplenjene že v Ljubljani.« Kljub temu je Mlakar Delo dobil po pošti še večkrat in tudi po več izvodov.¹⁶

Marca 1922, ko je vodstvo Neodvisnih sindikatov Jugoslavije v svojem glasilu Organizirani delavec, ki ga je urejal publi-

cist in komunist Moša Pijade, pozvalo delavski razred, naj pomaga lačnim v Sovjetski zvezi, je Mlakar organiziral zbiranje denarja v Šenčurju. Hodil je od hiše do hiše in nabral 600 din.¹⁷

Dne 2. septembra 1923 se je Janez Mlakar kot delegat Jesenic in Šenčurja udeležil okrožne konference gorenjskih predstavnikov Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, ki je bila v Kranju v gostilni Pri Felnerju. Na konferenci so med drugim razpravljali tudi o požitviti strankine dejavnosti v Kranju in okoliškem podeželju, saj na območju Cerkelj in Preddvora na primer niso imeli še nobenih sodelavcev.¹⁸

To leto je jeseniška podružnica Neodvisne delavske stranke Jugoslavije v delavskem domu na Jesenicah priredila proslavo v počastitev obletnice Oktobrske revolucije. Na proslavi je o njenem pomenu govoril Janez Mlakar. Na koncu so zapeli tudi Internacionalo. To je bila, kot navaja Mlakar, njihova prva in zadnja takšna proslava Oktobra v predvojni Jugoslaviji.¹⁹

Janez Mlakar je 24. julija 1924 sodeloval na posvetovanju predstavnikov Neodvisne delavske stranke Jugoslavije za Gorenjsko pri kmetu Jožetu Koširju v Gozdu nad Golnikom. Posvetovanje je vodil Jaka Žorga, član širšega vodstva Neodvisne delavske stranke Jugoslavije. Razpravljali so o prepovedi Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, o krepitvi ilegalnega dela stranke, vedno hujšem terorju proti delavskim in drugim naprednim organizacijam in voditeljem, boju proti Orjuni, ki je dobivala vse značilnosti italijanskega fašizma, o kritičnem stanju po skupščinskih volitvah v minulem letu, ko je vse bolj upadalo število glasov delavskih oziroma naprednih strank (v Šenčurju so dobili polovico manj glasov kot leta 1920), pa o nujnosti večje aktivnosti in povezanosti stranke s podeželjem itd.²⁰

Divjanja profašističnih orjunašev, ki so po krvavem spopadu in požigu delavskega doma v Trbovljah junija 1924 hoteli terorizirati tudi Jesenice in druge kraje na Gorenjskem, Šenčur posebej ni občutil. V vaški gostilni, last orjunaškega tihega privrženca, se je neko nedeljo sicer prika-

zala manjša skupina orjunašev iz Kranja, toda Mlakar in njegovi sodelavci so jih z odločnim nastopom takoj razkrinkali in pognali iz gostilne.²¹

Krvave spopade v Trbovljah in vse večji odpor naprednih delavskih množic zoper profašistične izgrede orjunašev in reakcionarni režim sploh je vlada izkoristila za nove udarce proti delavskemu razredu. Že julija 1924 je izdala odredbo o prepovedi Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, Neodvisnih sindikatov in Zveze delavske mladine Jugoslavije, torej vseh delavskih organizacij, ki so bile pod neposrednim vplivom Komunistične stranke Jugoslavije. Premoženje teh organizacij so zaplenili, vrsto njihovih vidnih in aktivnih delavcev in voditeljev pa zaprli in obsodili. Tudi v stanovanju Janeza Mlakarja na Jesenicah in doma v Šenčurju so žandarji opravili hišno preiskavo. Iskali so ilegalno gradivo. O stanju v tistem času Janez Mlakar piše: »Po teh in drugih ukrepih oblasti smo imeli zelo težko situacijo. Mlada napredna generacija je bila pregnana, ostali smo brez legalne politične in sindikalne organizacije. Če smo hoteli med množico, smo se morali ponovno vključiti v Zvezo kovinarskih delavcev Jugoslavije, ki pa je bila v rokah socialdemokratov in oportunistov.

Vrste članov ilegalne Komunistične stranke na Jesenicah so se strahotno skrčile...« In na drugem mestu: »Prepoved delavskih organizacij, aretacije in teror so vplivali toliko, da smo na volitvah

v narodno skupščino 8. februarja 1925 kljub močni agitaciji občutno nazadovali. V glasovih za naše kandidate smo zaradi vse večjega terorja oblasti nazadovali tako pri nas kakor tudi drugod v kranjskem okraju... (v občini Šenčur je lista Delavsko-kmečkega republikanskega bloka z Ivanom Makucem dobila samo 16 glasov, najmanj v vsem obdobju med obema vojnama). Zaradi orjunaških izgrede režimski stranki v Šenčurju nista napredovali, glasove pa so pobrali klerikalci... Obdobje Obznane se je močno poznalo, mnogo naših tovarišev je bilo obsojenih na dolgotrajno robijo ali so emigrirali, osebne svobode ni bilo. Pri vsem tem so razni delavski voditelji reformisti pomagali režimu cepiti delavske vrste, za plačilo pa dobivali službe v delavskih zbornicah, bolniških blagajnah ipd.«²²

Januarja 1927 je bilo v Ljubljani v gostilni Vitez posvetovanje gorenjskih komunistov. V predsedstvu je bil kot delegat z Jesenic tudi Janez Mlakar, tedaj edini strankin predstavnik, doma iz Kranja in okolice. Na posvetovanju so obravnavali v glavnem nastop delavskih strank in neposredne naloge v zvezi z volitvami v oblastno skupščino, 23. januarja 1927. Posebej so poudarili, da morajo na kandidatne liste postaviti svoje ljudi, na volišča pa zanesljive čuvarje skrinjic. Zlasti naj bi to veljalo za podeželje. Opozorili so tudi na budnost in odločen nastop proti morebitnim agitatorjem meščanskih strank, ki bodo dejavni predvsem na podeželju in bodo v svoje propagandne na-

¹⁶ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

¹⁷ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

¹⁸ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Ivka Križnar: *Revolucionarno gibanje med obema vojnama v Kranju in okolici*, Kranjski zbornik, 1980, str. 14.

¹⁹ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Franc Škulj: *Razvoj in delo v delavsko kulturnih in telovadnih društvih*, Jeklo in ljudje, 1964, Jeseniški zbornik, str. 147.

²⁰ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Ivka Križnar: *Revolucionarno gibanje med obema vojnama v Kranju in okolici*, Kranjski zbornik, 1980, str. 14–15.

²¹ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

²² Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Slovenec, števil. 32a, z dne 9. 2. 1925.

Dr. Metod Mikuž: *Slovenci v stari Jugoslaviji*, 1965, str. 308–311.

mene še naprej izkoriščali nenehno upadanje vpliva in glasov delavskih strank ipd.²³

Na volilnih zborovanjih v kranskem okraju je nastopal kot nosilec liste Slovenske ljudske stranke znani klerikalni voditelj dr. Jože Basaj, ravnatelj zadružne zveze v Ljubljani, nekdanji oficir belogardistične Wranglove armade v Sovjetski zvezi. (Kandidat na tej listi je bil tudi kmet Anton Umnik iz Šenčurja.) Na zborovanjih je Basaj nastopal celo v uniformi Wranglovega oficirja, napadal je in hujškal ljudi proti Sovjetski zvezi in naprednim delavskim strankam pri nas, poveljeval klerikalno stranko in njene voditelje ipd. Janez Mlakar, ki ga je skušal razkrinkati na predvolilnem zborovanju v Šenčurju 9. januarja 1927, je bil obsojen na teden dni zapora.²⁴

Komunisti niso imeli svoje legalne delavske stranke, okrog katere bi lahko mobilizirali množice, in tudi niso mogli nastopiti na volitvah v oblastno skupščino. Delavske vrste so bile v istem času nasploh razdvojene, neenotne. Zato so se komunisti pri vseh delavskih strankah in skupinah še posebej zavzemali za ustvarjanje najširše enotnosti delovnega ljudstva, za skupno združeno listo delavcev in kmetov. Tako so se v skupno volilno akcijo – Zvezo delavskih strank – združili dekalisti (komunisti, ki so se v javnosti imenovali tako po svojem legalnem glasilu Delavsko-kmečki list, ki je izhajal od aprila 1924 do aprila 1926), delavsko-kmečka skupina Zedinjenje (del dekalistov disidentov) in Socialistična stranka. Socialdemokrati so sodelovanje v skupni akciji odklonili. Novo legalno glasilo komunistov delavsko-kmečki tednik Enotnost, ki je izhajala od avgusta 1926, je o tej akciji zapisala, da je prišlo do združitve delavskih strank in skupin v blok delavcev, kmetov in nameščencev in postavitve enotne volilne liste proti fronti kapitala s pogojem, da programi združenih strank ostanejo samostojni in da stopijo v akcijo na podlagi popolne enakopravnosti, svobodne agitacije in propagande. Na koncu je Enotnost takole pozvala delovne ljudi: »Delavci, kmetje in nameščenci, ustvarjajte enotnost delovnega ljudstva in gla-

sujte za listo združenih delavcev in kmetov!«²⁵

Komunisti so na podlagi skupnega programa organizirali Združeno listo delavcev in kmetov tudi v kranskem okraju. Na listi so bili kandidati Ivan Kosmač, delavec iz Tržiča, Ignac Mlinar iz Bistrice, Ivan Košir, delavec iz Šenčurja, Janez Mlakar, delavec iz Šenčurja, in Franc Štefe, tekstilni delavec z Mlake pri Kokrici, njihovi namestniki pa Jože Svetelj, ključavničarski delavec iz Šenčurja, Prokop Kryštofek, delavec iz Bistrice, Lovro Cvirn, delavec iz Podljubelja, Janko Mežek, čevljar iz Tržiča, in Josip Kopač, uradnik iz Ljubljane. Nosilec liste je bil Ivan Kosmač, njegov namestnik pa Janez Mlakar.²⁶

Volilna zborovanja združene liste delavcev in kmetov so pripravili v številnih krajih, tudi v Šenčurju, kakor je 20. januarja 1927 zapisala Enotnost, kjer je bilo »kmečko zborovanje naše liste ravno tako dobro obiskano, celo boljše od zborovanja v industrijskem Kranju«.²⁷

Na volitvah v občini Šenčur je Združena lista delavcev in kmetov dobila 33 glasov, druge stranke pa: SLS – 353, SKS – 155 in SDS – 12.²⁸

V oceni volitev je Enotnost med drugim zapisala: »... V splošnem blok delavskih strank in skupin ni uspel... Razredna fronta proletariata je še slabotna, njeno levičarsko krilo še prešibko, zveze s kmeti še primanjkuje... Kljub vsemu pa znotraj delavskega gibanja zaznamujemo konsolidacijo, preokret na levo.«²⁹

Neenotnost delavskega gibanja se je ponovno pokazala na volitvah v narodno skupščino, 11. septembra 1927. Tedaj so se skupnemu nastopu delavskih strank in skupin pod vodstvom komunistov v okviru Delavsko-kmečkega republikanskega bloka poleg socialdemokratov odpovedali tudi socialisti. Stanje je na predvolilnem zborovanju Delavsko-kmečkega republikanskega bloka v Tržiču in Kranju osvetlil govornik Dušan Kermavner, član pokrajinskega komiteja Komunistične stranke za Slovenijo, ko je dejal, da so dekalisti (komunisti) vse svoje delo v zadnjih letih postavili na temelj enotnosti delavskega razreda in enotnosti boja delavcev in kmetov, vendar je socialdemo-

kratsko vodstvo strokovno (sindikalno) gibanje v Sloveniji privedlo na rob propada, ob teh volitvah pa je udarilo v hrbet enotne fronte delavstva.³⁰

Na volitvah v narodno skupščino, 11. septembra 1927, je v občini Šenčur delavsko-kmečki republikanski blok dosegel malo večji uspeh v združevanju delavcev in kmetov, dobil je 42 glasov. Druge stranke so se odrezale takole: SLS – 384, SKS – 91, SDS – 16 (vidno je vse večje upadanje glasov SKS in SDS kot režimskih strank) in socialistična stranka – 5 glasov.³¹

O volitvah v oblastno skupščino, 23. januarja 1927, in volitvah v narodno skupščino, 11. septembra 1927, je Janez Mlakar zapisal: »Ob volitvah v oblastno skupščino smo v naši občini Šenčur kljub vsemu nekoliko napredovali, saj smo od 16 glasov na volitvah v letu 1925, sedaj dobili 33 glasov. Po volitvah je zopet nastopilo zatišje. To splošno mrtvilo je nato zopet razgibala volilna agitacija za volitve v narodno skupščino.

Toda kljub temu, da je naše glasilo 'Enotnost' neprestano opozarjalo na pomen teh volitev, je bila agitacija nasploh slaba. Manjkalo je kadrov, ki bi šli z živo besedo med ljudi. Nekateri so se zanašali na uspehe volitev v začetku leta, vendar so se ušteli. Namesto napredka smo v

jeseniškem kot kranjskem okraju celo nazadovali. Izjema je bil Šenčur, kjer smo namesto 33 glasov v začetku leta dobili 42 in poleg industrijskega Tržiča zavzeli prvo mesto v okraju.«³²

Med volitvami sta bila za listo Delavsko-kmečkega republikanskega bloka najbolj aktivna Janez Mlakar in njegov dolgoletni sodelavec Franc Bajt, izdelovalec copat iz Srednje vasi, bila sta tudi čuvarja skrinjice. Prav zaradi te dejavnosti je ljubljanska policija 25. oktobra 1927 vnesla Bajta v svojo evidenco politično sumljivih oseb in ga pričela nadzirati. Kot vzrok za vpis v evidenco in nadzor so navedli: »Je komunističnega mišljenja in navaja delavstvo h komunizmu, druží se z Janezom Mlakarjem.« Da ne bi pozabili česa iz njegove preteklosti, so na evidenčnem listu pripisali celo to, da je bil zaradi političnih izgrediv zoper oblast kaznovan že leta 1916, (Avstro-Ogrska), 1920 in 1923 vsakokrat po 48 ur zapora. Poleg Bajta so bili na volitvah aktivni tudi dolgoletni Mlakarjevi sodelavci in somišljeniki Luka Svetelj, kajžar, Jože Svetelj, po domače Andrejev, ključavničar v tovarni Semperit v Kranju, Janez Zupan, delavec, vsi trije iz Šenčurja, Franc Zupanc, tesarski delavec, in Jaka Pušavec, delavec, oba z Vogelj, ter nekateri drugi.³³

O stanju v partiji in delavskem gibanju

²³ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Ivka Križnar: Razvoj revolucionarnega gibanja med obema vojnoma v Kranju in okolici, Kranjski zbornik, 1980, str. 15.

²⁴ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Slovenec, letnik 1927, šte. 14 in 18a.

²⁵ Dr. Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji, 1965, str. 343–349.

Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979, str. 647–649.

Enotnost, šte. 2, z dne 13. 1. 1927.

²⁶ Enotnost, šte. 1, z dne 6. 1. 1927.

²⁷ Enotnost, šte. 3, z dne 20. 1. 1927.

²⁸ Slovenec, šte. 18a, z dne 24. 1. 1927.

²⁹ Enotnost, šte. 4, z dne 27. 1. 1927.

³⁰ Enotnost, šte. 33, z dne 2. 9. 1927.

Dr. Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji, 1965, str. 360–363. Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979, str. 650–651.

³¹ Slovenec, šte. 205a, z dne 12. 9. 1927.

Dr. Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji, 1965, str. 364.

* Na volitvah v ljubljansko oblastno skupščino (druga je bila mariborska) je zmagala SLS. Predsednik skupščine je postal dr. Marko Natlačen, namestnik voditelja slovenskih klerikalcev dr. Korošca, član skupščine pa kot poslanec kranjskega okraja kmet Anton Umnik iz Šenčurja.

³² Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Gorenjec, Kranj, letnik 1937, šte. 3.

v tem času je Janez Mlakar še zapisal: »Tudi ilegalno delo ni uspevalo. V komunistični stranki je bilo ducat starejših članov, dotoka mladih ni bilo. Primanjkovalo je kadrov, ki bi šli med delavsko množico in jo razgibali. Upadalo je celo delo v naši sindikalno-strokovni organizaciji Zvezi kovinarskih delavcev na Jesenicah. Kljub tako težavnim razmeram v delavskih centrih pa vseeno nismo smeli povsem pozabiti na naše vezi s podeželjem. Priredili smo nekaj javnih delavsko-kmečkih zborovanj v Bohinju, Gorjah in drugod. Ker pa so v tem času s podobno aktivnostjo v kranjski okolici pričeli tudi socialdemokrati iz Kranja, smo eno takšnih zborovanj na pobudo osrednjega strankinega vodstva iz Ljubljane, 23. junija 1928, organizirali tudi v Šenčurju v gostilni Gašperlin, glavni govornik pa je bil Dušan Kermavner, član pokrajinskega komiteja Komunistične stranke za Slovenijo. Zborovanje je bilo dobro obiskano, tudi od naših somišljenikov iz sosednjih vasi, prišlo pa je tudi nekaj klerikalnih izzivačev. Slednjim smo že takoj na začetku jasno povedali, da na tem zborovanju ne bodo uveljavljali Basajevih in Brodarjevih metod. Ker žandarji na zborovanju niso bili prisotni, je govornik lahko nemoteno govoril o političnem položaju doma in v svetu, v razpravi pa smo se zopet enkrat lahko pošteno pogovorili. Na zborovanju smo pridobili tudi več novih naročnikov našega časopisa 'Enotnost', med drugim tudi iz Vogelj.

Teden dni za nami so zborovanje v Šenčurju sklicali tudi socialdemokrati, udeležila pa sta se ga dva govornika, eden iz Ljubljane, drugi iz Kranja. Ker sem govornika poznal, zlasti ljubljanskega, in vedel, da bosta na zborovanju hotela predvsem razbijati delavske vrste tudi v naši vasi, sem jima to takoj povedal, prisotnim pa razkril, kakšno vlogo socialdemokrati in še posebej onadva igrata med delavstvom. Ker sta takoj za tem govornika odšla, se zborovanje ni niti pričelo. Pri razbijaškem delu že itak razredčenih delavskih vrst v tem in poznejšem obdobju v Kranju in okolici, nam je zelo mnogo škode napravil tudi dolgoletni predsednik 'Rdečega' sindikata – splošne delavsko-strokovne zveze v Kranju, Kranjčan Franc

Krč, eden najbolj zagrizenih desnih oportunistov in socialdemokratov. Krču, ki je bil spočetka z nami, smo skušali na vse načine dopovedati, da njegova pot ni prava, vendar zastoj. Ker je imel še od prej velik vpliv med delavci, nam je pozneje toliko bolj škodoval.³⁴

Državni udar kralja Aleksandra ali tako imenovana šestojanuarska diktatura leta 1929 generala Petra Živkovića, odprava ustave, razpust narodne skupščine, oblastnih in občinskih odborov, prepoved političnih strank, uvedba cenzure tiska itd. so za napredno delavsko gibanje pomenili nov udarec. Teror se je krepil, vrsto komunistov in drugih delavskih voditeljev so zaprli in obsodili, veliko jih je emigriralo. V vladi generala Živkovića, ki jo je kralj Aleksander imenoval ob uvedbi šestojanuarske diktature, so kot ministri sodelovali predstavniki skoraj vseh dotedanjih režimskih strank, med drugimi tudi predstavniki liberalne Jugoslovanske demokratske stranke in Samostojne demokratske stranke, nekaj časa celo dr. Korošec kot voditelj Slovenske ljudske stranke. O strogem policijskem režimu, ki so ga uvedli po diktaturi, priča tudi dvoje navodil notranjega ministrstva Živkovićeve vlade, poslanih vsem banskim upravam, upravnikom policije in okrajnim načelnikom. V prvem je ministrstvo naročalo, da morajo posebno pozornost posvetiti odnosu in zadržanju vseh državnih, banovinskih in občinskih uslužbencev do državne ureditve in režima. Če kdo ni za to ureditev in režim ter deluje v nasprotju z duhom kraljevske vlade, morajo ministrstvu takoj poslati posebno poročilo s predlogom za ukrepanje. V drugem navodilu pa je ministrstvo naročalo, da morajo biti pozorni na vse politične dogodke in pojave, na zadržanje, delovanje in gibanje vseh pri narodu vplivnih in uglednih osebnosti kakor tudi vseh sedanjih in bivših političnih strank. Sledile so preiskave, zaslišanja in vrsta drugih šikaniranj naprednih borcev. O tem Janez Mlakar piše: »Sredi novembra 1930 so hišno preiskavo opravili tudi pri meni doma v Šenčurju. Ko sem vprašal žandarja, zakaj mi premetavajo po hiši, je odgovoril, da imam v hiši večje število komunistične literature ter da me je nekdo videl, ko sem jo pred

tednom dni nesel domov. Res sem šel prejšno nedeljo dopoldne v Šenčurju na pošto in tam dvignil 44 knjig Cankarjeve založbe in te nato razdelil naročnikom po vaseh.«³⁵

Osmega novembra 1931 je diktatorski režim uvedel volitve. Nov volilni zakon je vpeljal javne volitve in državno volilno listo. Nosilec državne liste je moral v vsakem okraju zbrati najmanj 60 podpisov, kar je praktično lahko storil le državni funkcionar, minister. Zakon je med drugim določal, da dobi državna lista, ki bo na volitvah dobila relativno večino glasov, dve tretjini poslanskih mest itd. Zato je na volitvah lahko nastopila samo Živkovičeva uradna lista, izvoljeni pa so bili avtomatično vsi kandidati iz nje. V Živkovičevi vladi sta v tem času že sedela kot ministra tudi predstavnika slovenskih liberalcev iz vrst nekdanje Jugoslovanske demokratske stranke oziroma Samostojne demokratske stranke Albert Kramer in nekdanje Samostojne kmečke stranke Ivan Pucelj. Oba sta se v Sloveniji aktivno vključila v volilno dejavnost režimske državne liste in imela vrsto volilnih zborovanj. Zborovanja za režimsko listo na Gorenjskem oziroma kranjskem okraju sta imela prav minister Ivan Pucelj in njihov kandidat za okrajnega poslanca župnik Janko Barle iz Šentjakoba pri Ljubljani. O tej predvolilni dejavnosti je Janez Mlakar zapisal: »1. novembra 1931 so naši tovariši prinesli iz Kranja veliko število letakov, v katerih se poziva prebivalstvo, naj ne voli liste krvavega Aleksandra in morilca Živkoviča. V naših vaseh so bili ti letaki nato raztrošeni na cestah Kranj–Britof–Visoko–Šenčur–Kranj. Jasno je, da so ti letaki do skrajnosti razburili policijo. Iskali so storilce, v prvi vrsti zopet pri meni in sovaščanu Jožetu Svetelju.«^{35a}

Zoper take volitve so bili tudi voditelji Slovenske ljudske stranke. Ker niso mogli

razviti lastne volilne dejavnosti, so bojkotirali volitve. Med svojimi privrženci so razširjali letake, pisma in ustno propagando s pozivi k bojkotu. Iz poročil žandarmerijskih postaj v kranjskem okraju je razvidna tudi posebna dejavnost obeh domačih voditeljev Slovenske ljudske stranke, bivšega narodnega poslanca Janeza Brodarja iz Hrastja in bivšega poslanca oblastne skupščine Antona Umnika iz Šenčurja. Po teh poročilih sta se na nedeljo, 25. oktobra 1931, ob 6.30 z osebnim avtomobilom pripeljala v Goriče in tam kljub prepovedi nameravala imeti volilno zborovanje. Ko ju je žandarmerijska patrulja opozorila na posledice zakona, sta odšla proti zbrani skupini okrog 30 vaščanov in Brodar jim je zakričal: »Zborovanje ni dovoljeno, bomo pa drugič govorili!« In odpeljala sta se proti Trsteniku. Na Trsteniku in v okolici je Lojze Perne iz Povelj ponoči na skrivaj razobesil vabila na zborovanje. Toda žandarji so preprečili tudi to zborovanje, tako da je Brodar zbranim domačinom zaklical le: »Hotela sva vam povedati, da je zborovanje prepovedano, da osmega ne gremo volit, sile ne delamo!« Nato sta se odpeljala proti Preddvoru. V Preddvoru, Velešovem, Cerkljah, Mavčičah in drugod se je vse spet ponovilo. Na poti sta obiskovala tudi župnišča in kaplanije. Po poročilu žandarmerijske postaje Šenčur je bilo v Šenčurju, na Visokem, Lužah in v Volklem razobešenih več lepakov proti volitvam, slišati je bilo govorice, češ, kaj bomo volili, saj bo tako čez šest mesecev republika itd., pristaši Slovenske ljudske stranke so v prostore šenčurske Hranilnice in posojilnice klicali nekatere vplivne okoliške kmete, za katere so predvidevali, da bodo šli na volišče, in jih s podpisom na dolžniškem pismu spomnili na dolgove, Umnika so domači žandarji ustno izrecno opozorili na prepoved protivolilne dejavnosti itd.

³³ Policijski evidenčni list ljubljanske policije iz leta 1927, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

Spomini J. Mlakarja, prav tam.

³⁴ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

³⁵ Arhiv srezkega načelstva Kranj (volitve 1931), Arhiv SRS.

Spomini J. Mlakarja, prav tam.

^{35a} Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Žandarmerijske postaje, ki so budno spremljale volilno dejavnost, so poročale, da je zanimanje volivcev za volitve slabo, da je pričakovati slabe rezultate in da se bodo volitev udeležili le pristaši bivših režimskih strank, Samostojne kmečke stranke, Jugoslovanske demokratske stranke in Slovenske demokratske stranke. Srezki načelnik v Kranju je teden dni pred volitvami v posebnem poročilu banu poslal oceno oddanih glasov za režimsko listo. Za občino Šenčur je predvideval, da bo za režimsko listo glasovalo 360 od 735 volilnih upravičencev ali še enkrat več, kot so jih na zadnjih državnih volitvah leta 1927 dobile vse stranke razen Slovenske ljudske stranke. Zanimivo je tudi njegovo poročilo banu o poteku in rezultatih volitev: »v splošnem je šel narod z navdušenjem na volitve, mesto Kranj je bilo že vnaprej v zastavah, temu so se pridružili, ko se je pokazala 50 % udeležba, tudi kraji Šenčur, Škofja Loka, Tržič itd... Za red na voliščih so skrbeli gasilci, pa tudi Sokoli so pridno opravili svojo službo. Uspeh ni izostal in je časten. V okraju je volilo skoro 50 % volilnih upravičencev, dasi so nekateri naši ljudje napovedovali le 30 do 35% udeležbo...«

O teh volitvah in drugih razmerah pa je Janez Mlakar zapisal: »V nedeljo, 8. novembra 1931, so bile volitve. Nekako polovico volilcev je režim spravil na volišče, druga polovica pa je ostala doma. Seveda so režimsko zmago zlasti težko prenesli klerikalci, to je pristaši Slovenske ljudske stranke, ki so imeli v rokah gospodarsko moč, hranilnice, posojilnice, mlekarne itd. Na vse načine so poskušali, kako bi se čimprej dokopali do oblasti. Ko je njihov vodja dr. Anton Korošec kmalu zatem praznoval 60-letnico, so to načrtno izkoristili. Prirejati so pričeli manifestacije v Ljubljani, kamniškem okraju in drugod. Po gorenjskih vaseh so kot na povelje pričeli hujskati ljudi in razbijati zborovanja režimskih poslancev. Vodstvo Slovenske ljudske stranke je dobro vedelo, da njihova stranka potrebuje injekcije za poživitev, pa tudi mučnikov, vedoč, da bo vse to učinkovalo in jim pripravilo hitrejšo pot do oblasti. Poznejši dogodki so to tudi potrdili. Z izzivanjem in pretepi po vaseh so mučenike tudi našli, pomaga-

čev pa so v teh vaseh itak imeli dovolj.«³⁶

Na osrednji proslavi 60. obletnice dr. Antona Korošca, 8. maja 1932, v ljubljanski unionski dvorani, je poleg drugih govoril tudi Korošec. Dejal je, da »smo ohranili pogum in vztrajnost, nismo imeli klečeplaštva in ne malodušnosti, današnji dan je dokaz, da še nismo skopneli. Narod kljubuje viharjem! Zmaga bo naša!«³⁷

ŠENČURSKI DOGODKI

Proslavo slovenskega klerikalnega voditelja, predsednika Slovenske ljudske stranke in duhovnika dr. Antona Korošca so klerikalci načrtno in organizirano izkoristili za svoje manifestacije in demonstrativen pohod prav na tisto podeželje, katero so šteli za svojo najmočnejšo pozicijo. Proslave, ki jih je kot predsednik pripravljalnega odbora vodil dr. Marko Natlačen, podpredsednik Slovenske ljudske stranke in poznejši ban, so se v velikem obsegu začele 8. maja v Ljubljani, 15. maja v Domžalah in Mengšu, 16. maja v Komendi, 22. maja pa so se nadaljevale na Primskovem, v Podbrezjah, Preddvoru in Šenčurju, nato pa tudi drugod. Višek naj bi proslava dosegla ob svojem sklepu v Kranju. Navzven so proslave načrtovali kot »kulturne« prireditve, ki naj bi jih množično pripravljala Katoliška prosvetna društva.

V okolici Kranja so za »proslavo« oziroma pohod moči in nasilja med drugim izkoristili zborovanja režimske stranke 22. maja 1932 dopoldne na Primskovem, v Podbrezjah in Preddvoru in že ogreti popoldne istega dne še na »generalki« v Šenčurju. Zato si pobleže oglejmo eno takšnih »prireditev«. V Šenčurju je, kot že rečeno, režimska stranka Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije 22. maja 1932 popoldne pripravila zborovanja na dvorišču svojega pristaša, gostilničarja Ivana Gašperlina. Vodil ga je strankin poslanec za kranjski okraj Janko Barle,* župnik iz Šentjakoba pri Ljubljani. Voditelji Slovenske ljudske stranke na Gorenjskem, ki so čutili, da postajajo tla vse bolj ugodna za povečanje njihovega vpliva, zlasti na podeželju, in za postopen prevzem oblasti, so hoteli z vsemi sredstvi razbiti zborovanje strankarskih nasprotnikov in ga izkoristiti za svoje politične

cilje. Z bučno propagando jim je uspelo spraviti v Šenčur več kot 3000 ljudi iz bližnje in daljne okolice Gorenjske. Kot razpoznavni znak so si zavezali zelene kravate. Množica se je zbrala v središču vasi pred cerkvijo, nasproti zborovalcev režimske stranke. Šele tik pred napovedanim zborovanjem režimske stranke so med množico prišli njeni organizatorji, klerikalni voditelji Janez Brodar, večji kmet iz Hrastja pri Šenčurju in bivši večkratni poslanec Slovenske ljudske stranke, Anton Umnik, kmet iz Šenčurja in bivši poslanec Slovenske ljudske stranke v ljubljanski oblastni skupščini, Matija Škerbec, župnik in duhovni svetnik ter poznejši dekan v Kranju, bratranca Jožko in Lojze Zabret, tovarnarja iz Britofa oziroma Bobovka pri Kranju, Jernej Vombergar, soboslikarski mojster iz Cerkelj, Lojze Mejač, veletrgovec iz Komende in drugi. Že pred zborovanjem, posebej pa potem, ko je začel govoriti Barle, je prišlo do hudih izgredov. Ker žandarji klerikalnim pristašem niso dovolili dostopa na dvorišče, kjer je bilo zborovanje režimske stranke, so ti začeli čez sosednje strehe metati na zborovalce kamenje, polena ipd. Okrepljeni žandarmerijski oddelki, na pomoč so jim priskočili s sosednjih postaj, niso mogli več vzdrževati reda. Zborovanje je bilo razbito. Ko se je govornik Barle pod zaščito žandarjev umikal v bližnje župnišče, ga je nahujskana množica napadla z nepopisnim rjoventjem in psovanjem. Na njegove pristaše in žandarje se je spet vsul plaz kamenja, kosov opeke in polen, najhujše s sosednjega dvorišča, kmeta Antona Umnika. »Napad« so s svo-

jim vedenjem in vpitjem vneto spodbujali omenjeni klerikalni voditelji. Ker žandarji položaja niso obvladali – tudi med množico so se namreč začeli prepiri in pretepi – so začeli streljati v zrak in z bajonetom so celo prebodli nekega udeleženca demonstracije. Skupina klerikalnih izzivačev je nekomu, ki se jim je postavil po robu, razbila kolo in ga pretepla. Žandarji so streljali nad glavami množice v zidove hiš, župnišča in cerkve. Večina ljudi se je v strahu razbežala, sedem najbolj vnetih razgrajavev in napadalcev pa so žandarji pretepli.³⁶

Eden od organizatorjev in glavnih ideologov teh politično demonstrativnih klerikalnih pohodov po Gorenjskem, župnik in poznejši kranjski dekan Matija Škerbec je o tem v svojih spominih zapisal: »Šenčurski dogodki so se pričeli ono nedeljo v Ljubljani, ko je slovenska javnost praznovala 60-letnico svojega voditelja in lahko rečemo tudi ustanovitelja Jugoslavije. Brez dr. Korošca ne bi bilo Jugoslavije, vsaj take ne, kakršna je nastala!... In zavihralo je po vsej deželi... Vihar navdušenja za Korošca je zavzel največje navdušenje po kamniškem okraju, od tam pa valoval proti Kranju in Gorenjski. Po vsej Gorenjski so priredili velika zborovanja, kjer naj bi dokazali, da imajo vsaj znaten del naroda za seboj. Iz Ljubljane so prišli nekateri naši prijatelji in zahtevali, da moramo tudi v Kranju prirediti proslavo dr. Korošca. Jaz sem se upiral, da ne bi prišlo do kakšnih incidentov in da nam ne bi kdo očital, da smo slavili Korošca, ki je bil v vladi do Šestojanuarskega režima 1929 (in tudi pod tem

³⁶ Arhiv srezkega načelstva Kranj (volitve 1931), Arhiv SRS.

Spomini J. Mlakarja, prav tam.

³⁷ Dr. Metod Mikuz: Slovinci v stari Jugoslaviji, 1965, str. 395–396.

* Župnik Janko Barle je bil sin kmeta iz Srednje vasi pri Šenčurju. Znan je bil kot velik pohlepnež po denarju. Med drugim je bil tudi v upravnem odboru Strojnih tovarn v Ljubljani in je tam nasprotoval povečanju oziroma je celo zagovarjal znižanje delavskih plač, samo da bi si v vodstvu lahko delili večji dobiček. Po šenčurskih dogodkih in vse večjem vplivu klerikalcev ga je škof Rožman prisilil (čeprav mu je pred volitvami dal dovoljenje za kandidaturo), da je odložil mandat.

³⁸ Gorenjec, Kranj, letnik 1936, šte. 23, 27 in 34, in letnik 1937, šte. 14.

Matija Škerbec: Šenčurski dogodki, Kranj, 1937 (knjiga).

Franc Bernik: Zgodovina fare Domžale, druga knjiga, 1939, str. 142–150.

Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Spomini pisca.

režimom, op. pis.)... Ker je bilo dopoldansko zborovanje na Primskovem, katerega sem se udeležil z akademikom Lojzetom Ilijo, Joškom Zabretom in drugimi, razbito, so že takrat nekateri klicali: »Gremo v Šenčur! Tudi v Preddvoru, kjer je enako zborovanje doživelo fiasko, so se tudi navdušili, da gredo popoldan v Šenčur. Tako je okolica Kranja do Trstenika, Preddvora in Predoselj popoldan tega dne odhitela v Šenčur. Med tem časom so se zbrali tudi v Cerkljah in okolici, Komendi, Vodica, hiteli so peš in z vozovi. Mi smo se s Primskovega odpeljali v Podbrezje (na podobno režimsko zborovanje, op. pis.), popoldan pa v Šenčur. Vozil nas je Lojze Zabret z avtomobilom. V Šenčurju sem med množico našel Brodarja in Umnika in jima stisnil roko. Kakor dva vojvoda sta stala, obdana z gručo mož.«³⁹

Med temi pohodi in demonstracijami v Šenčurju in okolici so pomembno vlogo organizatorjev in spodbujevalcev poleg duhovnika Matije Škerbca odigrali tudi številni drugi klerikalni duhovniki, tako kaplani Franc Vavpetič iz Šenčurja, Ivan Platiša iz Komende, Franc Jeraša iz Preddvora, Anton Pogačnik iz Predoselj, in pa Lojze Ilija iz Zgornjega Brnika, študent teologije, nato prava in poznejši novinar Slovenca v Ljubljani itd.⁴⁰

Kako so organizirali šenčurske dogodke v Šenčurju in okoliških vaseh in v katoliško-prosvetnih društvih, nam pove sta tudi naslednja dokumenta žandarmerijske postaje Šenčur in kraljevske banske uprave Ljubljana: »17. maja 1932 se je v društvenih prostorih Katoliškega prosvetnega društva v Hrastju pri Šenčurju vršil sestanek mož in fantov iz Hrastja, Prebačevega in Voklega, na katerem sta Janez Brodar iz Hrastja in pomožni cerkovnik iz Šenčurja pozivala navzoče, da 22. maja 1932 v Šenčurju razbijejo zborovanje poslanca Barleta, z naslednjimi besedami: V nedeljo pojdite vsi na zborovanje, kričite in nastopajte z vso silo, da se zborovanje prepreči, da s tem dokažemo svoj namen, da bo Slovenija zase, da bo Jugoslavija razdeljena na pet delov i.p., pokažimo moč Koroščevih pripadnikov, kričimo živijo Korošec, dol z Barletom, če pa bo žandarmerija proti nam, bomo nastopili s kamenjem in jo zapodili. Tem besedam

pomožnega cerkovnika je Janez Brodar dodal: Mečite kamenje čez streho na dvorišče zborovanja nasprotnikov. V Šenčur pride več 100 pristašev Slovenske ljudske stranke iz Komende, Cerklj, Predoselj in drugih krajev tako, da bo uspeh zanesljiv. Brodar je tudi kupil 20 zelenih kravat in jih razdelil mladeničem iz Hrastja in Prebačevega. Pomožni cerkovnik je v Šenčurju član katoliškega prosvetnega društva, predsednik Kolo kluba in Farne godbe, v katerih društvih so organizirani samo pripadniki Slovenske ljudske stranke in katera društva so organizirala priprave in sodelovala v demonstracijah in poskusu preobrata v državi. Pomožni cerkovnik je zaupnik Umnika in Brodarja, ki sta ga pri tej organizaciji uporabljala kot kurirja, je pa v tesnih stikih s kaplanom Francem Vavpetičem v Šenčurju, ki je prav tako v vseh teh društvih in poznan kot hud nasprotnik ter sodelavec Umnika.«

In drugi dokument: »Ugotovljeno je, da so predsednik Katoliškega prosvetnega društva v Hrastju in odbornik Janez Brodar ter drugi vodilni člani tega društva aktivno in vplivno sodelovali pri političnih manifestacijah in demonstracijah v maju 1932 v Šenčurju in okolici. Zaradi položaja, ki so ga zavzeli v društvu, in zaradi osebnega vpliva je nujno, da se je večina članov in tudi društvo zapletlo v politično borbo.«⁴¹

Tako so se na te dogodke pripravljali tudi v drugih katoliških prosvetnih in podobnih društvih, ki so bila v rokah politične duhovščine in klerikalnih voditeljev.

Oblast je ukrepala tako, da je nekaj neposrednih razgrajčev in napadalcev kaznovala z nekaj dnevno zaporno ali denarno kaznijo, organizatorje in klerikalne voditelje, med njimi Janeza Brodarja, Antona Umnika, Matijo Škerbca, brata Jožka in Lojzeta Zabreta, Jerneja Vombergerja, Lojzeta Ilijo in nekatere iz okolice Cerklj, Voklega, Mengša in drugod, pa so zaprli in v Beogradu pred državnim sodiščem obsodili od enega do 12 mesecev zapore. Več mesecev so bili zaprti tudi šenčurski kaplan Franc Vavpetič, pomožni cerkovnik iz Šenčurja, Janez Štucin iz Komende, večkratni poslanec Sloven-

ske ljudske stranke, kaplan Ivan Platiša iz Komende, kaplan Franc Jeraša iz Pred-dvora, duhovnik misijonske družbe lazari-stov in vodja njihove tiskarne v Grobljah pri Domžalah Jože Godina in drugi. Se-veda so nekateri prestajali zapor le v narekovaju in so pozneje dobili celo od-škodnino za čas, ko so bili »od doma«. Režim je prepovedal in razpustil devet katoliških prosvetnih društev, ki so orga-nizirano pripravljala ali sodelovala v po-hodih in na demonstracijah, od tega v občini Šenčur Katoliško prosvetno dru-štvo v Hrastju, Voklem, Olševku, v Šen-čurju pa poleg Katoliškega prosvetnega društva tudi klerikalno športno društvo Kolo klub. Ker so bili klerikalci tako onemogočeni v širši javni dejavnosti, so v Hrastju takoj zaprosili za ustanovitev no-vega društva s krajevnim imenom Zarica. Toda ker je okrajno načelstvo v Kranju ugotovilo, da so podpisniki in pobudniki novega društva člani razpuščenega Kato-liško prosvetnega društva, ki so sodelovali v demonstracijah v Šenčurju in okolici, jim za ustanovitev novega društva niso dali dovoljenja.⁴²

Klerikalni politiki so dobro vedeli, da jih za te dogodke ne bodo doletele hujše posledice. Podobne ukrepe so v svojem medstrankarskem spopadu in v vztrajnem pohlepu po oblasti že vnaprej preraču-nano izkoristili v svoj prid. Ves strankar-ski aparat, časopisje in cerkev so zagnali vik in krik zaradi »žrtev«, ki so jih dali za dobrobit ljudstva in krščanstva, zaradi zatiranja slovenskega naroda itd. Postali so mučeniki in dosegli uspeh, kakršnega niti sami niso pričakovali.

Janez Mlakar je kot priča dogodkov v Šenčurju zapisal:

»... Ko sem opazoval prizore spopada, sem si mislil: Če bi mi delavci na Jeseni-cah ali v Kranju delali takšne nereda, bi nas žandarji streljali kot zajce, enako kot so to storili v Ljubljani na Zaloški cesti... Klerikalni hujskači so že dopoldne tega dne ščuvali ljudi na razbitje zborovanja i. p., vendar šenčurski komandir žandar-merijske postaje tega ni slišal, ko pa je popoldne videl tudi mene na vasi, ni delal nič drugega, kot da je pazil na mene, misleč, da se bom tudi jaz pretepal za Korošca... Ker so imeli žandarji sedaj nekaj mesecev opravka s klerikalci, smo imeli mi nekaj miru pred njimi. Toda leta 1933 je bilo že zopet vse po starem. Ko je tega leta v Dalmaciji neka ženska ustrelila dva žandarja in pobegnila, so to žensko iskali tudi pri meni v Šenčurju. Sredi noči so mi prebrskali hišo, posebej še klet, na Jesenicah pa stanovanje.«⁴³

Pristaši vladajoče Jugoslovanske radi-kalne kmečke demokracije oziroma od leta 1933 naprej Jugoslovanske nacio-nalne stranke se z majskim porazom leta 1932 niso sprijaznili. Že oktobra istega leta so v Šenčurju organizirali novo zbo-rovanje, to pot na letnem telovadišču So-kola. Zborovanje je varovalo okrog 40 žandarjev, udeležilo pa se ga je blizu 650 ljudi, z vrsto vidnih strankarskih vodite-ljev, npr. ministrom Pucljem, senatorjem Hribarjem, župnikom Jankom Barletom, ki pa je medtem že odstopil od svojega poslanskega mandata, in drugimi. Govor-niki so med drugim hvalili stranko in oblast, zavednost Šenčurjanov in okoliča-nov, čes da s svojo prisotnostjo na zboro-vanju dajejo zadoščenje Barletu za zadnje dogodke v Šenčurju. Grozili so, da bodo proti nasprotnikom klerikalcem, če bo

³⁹ Gorenjec, Kranj, letnik 1936, šte. 8, 13, 17, 18, 44 in 92, ter letnik 1937, šte. 9.

⁴⁰ Gorenjec, Kranj, letnik 1936, šte. 16, 17, 24, 25, 26 in 35.

Spis kraljevske banske uprave, šte. II. 16276/1, z dne 22. 7. 1932, in ban. II. F-16-2-15076, leto 1937, Arhiv SRS.

⁴¹ Prijava žandarmerijske postaje Šenčur, šte. 681, z dne 27. 5. 1932, odločba kraljevske banske uprave II., šte. 16267, z dne 11. 10. 1932, dop. poročilo žandarmerijske postaje Šenčur, z dne 9. 9. 1932, vse ban. II.-F-16-2-15076, leto 1937, Arhiv SRS.

⁴² Gorenjec, Kranj, letnik 1937, šte. 20 in 22.

Slovenec, letnik 1936, šte. 101.

Ban. II.-F-4074, 4231 in 6183, ter F-16-2-15076, leto 1937, Arhiv SRS.

Spomini J. Mlakarja, prav tam.

⁴³ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

treba, uporabili tudi silo itd. Klerikalci se jim to pot niso zoperstavili.⁴⁴

Ob splošni komasaciji občin leta 1933 so bile med drugim ukinjene tudi tri sosednje občine. Občina Velesovo z vasmí Velesovo, Praprotna Polica, Trata in Adergas je bila priključena občini Šenčur, občina Voglje z vasema Voglje in Voklo občini Trboje, iz občine Hrastje sta bili priključeni občini Trboje vasi Hrastje in Prebačevo, vas Čirče pa je pripadla občini Kranj.^{44a}

Razmerje sil se je medtem vse bolj nagibalo na stran Slovenske ljudske stranke. Vse večja aktivnost njenih pristašev v vztrajnem boju za oblast in s podporo z do kraja spolitizirane duhovščine je stranki že naslednje leto prinesla poln uspeh. Zmagala je na naslednjih občinskih volitvah, 15. oktobra 1933, čeprav ji je to zmago Jugoslovanska nacionalna stranka priznala šele na ponovljenih volitvah, 3. junija 1934. Čuvarja kandidatne liste, njen nosilec je bil Anton Umnik, Umnik sam in Janko Celjar, sta namreč zatrjevala, da so jima na volišču v osnovni šoli v Šenčurju onemogočili nadzor nad glasovi njihove liste. Umnik je že sredi dneva odšel na okrajno načelstvo v Kranj in tam zapisniško izjavil, da volitve ne potekajo regularno, Celjar pa je naprej štel Umnikove glasove, tako da je za vsak oddan glas prenesel papirnato kroglico iz enega žepa v drug in tako naštel, da je za Umnikovo listo glasovalo 399 volilcev in ne 269, kolikor so jih uradno našteali v volilni komisiji. S poznejšo tožbo na sodišču v Celju jim je uspelo razveljaviti volitve in doseči razpis novih volitev. Tako je na ponovljenih volitvah, ki se jih je udeležilo 10 odstotkov volilcev manj kot prejšnjih, zmagal Anton Umnik,⁴⁵ eden najožjih sodelavcev dveh najvidnejših gorenjskih klerikalnih voditeljev Janeza Brodarja iz Hrastja in Matije Škerbca iz Kranja, in postal župan občine Šenčur. Z izvolitvijo Umnika za župana so sedež občine z Visokega takoj prenesli v Šenčur in začeli načrtovati svojo novo »veliko« občino, kakor so jo omenjali tudi v tisku. Umnik je krepko sedel na županovem stolu in s svojimi najožjimi sodelavci trdno držal v rokah vse vajeti strankine politike in oblasti prav do okupacije. Kot

župan je imel v svojih rokah poleg politične oblasti tudi pomembno finančno moč, saj je bil vrsto let predsednik Hranilnice in posojilnice v Šenčurju, uveljavljal pa se je tudi na drugih področjih politične in gospodarske moči. Nekdanji strankarski nasprotniki iz vrst liberalcev oziroma Jugoslovanske nacionalne stranke so hitro postali ubogljivi, ko so jim za dolgove začeli obračunavati obresti in jih privijati tudi drugače. Skupino nasprotnikov, pristašev Jugoslovanske nacionalne stranke, ki jih je po šenčurskih dogodkih obdolžila, da je Hranilnica in posojilnica v Šenčurju leta 1931 prodala hišo svojemu predsedniku za znatno nižjo ceno brez vednosti in v škodo članstva, da so v Hranilnici in posojilnici določali posameznikom obresti in dajali posojila po strankarskih zaslugah ter denarno podpirali svoja strankarska društva ipd., da so npr. gasilski godbi zavrnilo pomoč, za katero je prosila, in ustanovili svojo, Farno, strankino godbo itd., so tožili za »lažno« pričanje. Na sodni razpravi so nato »ugotovili«, da transakcij na škodo članstva ni bilo, nekdanji ovaditelji so obtožbe preklicali, tožitelji pa so tožbo širokosrčno umaknili.

In drug primer: novi župan je vložil tožbo zoper oškodovanca, kateremu je moral plačati odškodnino za kolo, razbito v šenčurskih demonstracijah. Rezultat: z novimi pričami so »ugotovili«, da je oškodovanec sam vrgel kolo v jarek in zbežal, za odškodnino pa zahteval previsok znesek, zaradi česar je moral tožitelju del denarja vrniti, nadaljnje obtožbe pa je bil oproščen, ker ni vedoma lažno pričal. Do kam vse je vodila goreča strankarska zagnanost celo med klerikalno duhovščino, nam povesta naslednja primera: Leta 1933 se je v Britofu pri tesarskem delu smrtno ponesrečil domačin Jože Pičman, ustanovitelj in predsednik Gasilskega društva v tem kraju. Na pogrebu naj bi sodelovala tudi najbližja gasilska godba iz Šenčurja. Tik pred pogrebom je župnik iz Predoselj godbenikom sporočil, da se morajo takoj odstraniti, drugače ne bo cerkvenega pokopa. In drug primer: šenčursko gasilsko godbo je vodil kapelnik, ki je vadil tudi nove godbenike v Vodichah pri Ljubljani. Da bi jih čimbolj navdušil, je v Vodice pripeljal šenčursko gasilsko

godbo. Nastopila naj bi na procesiji ob Rešnjem telesu. Toda še pred procesijo je h godbenikom prišel domači župnik v spremstvu dveh cerkvenih ključarjev in jim rekel: »Dokler se šenčurski komunisti ne odstranite s procesije, te ne bo.« Ta dogodka sta bila posledica navodila ljubljanskega škofa Rožmana, ki je na posredovanje z Gorenjske šenčurski godbi prepovedal nastopati pri cerkvenih obredih.⁴⁶

Do veljave je prišel tudi Janez Brodar iz Hrastja, najzvestejši Korošček sodelavec na Gorenjskem in od vseh najbolj željan oblasti. Brodar je bil po vrnitvi iz beograjskih zaporov pod vladavino Slovenske ljudske stranke najbolj nagrajen. Postal je predsednik Kmečke zveze Slovenije, ki je združevala agrarni del pristašev Slovenske ljudske stranke oziroma slovenskih pristašev Jugoslovanske radikalne zajednice. Kot njen idejni in organizacijski vodja je podpiral protikomunistično dejavnost in bil hud nasprotnik kmečko-delavskega oziroma ljudskofrontnega povezovanja. Deloval je tudi pri organizaciji mladinske Kmečke zveze Slovenije in bil član konzorcija Orača, glasila Kmečke zveze Slovenije. Postal je banski svetnik pri banu dr. Natlačenu, ponovno okrajni poslanec Jugoslovanske radikalne zajednice v Kranju, podpredsednik Jugoslovanske radikalne zajednice v občini Šenčur itd. Svojo kmetijo je »dvignil« kar na raven veleposestva – dveh gruntov, kot ga je zgledno prikazovalo režimsko časopisje. Njegova žena Marija, gospodinja in kmetica, je postala predsednica ženske Kmečke zveze Slovenije.⁴⁷

Pomembno vlogo v Šenčurju je prevzel tudi kaplan Franc Vavpetič, ki je takoj po

zmagi Slovenske ljudske stranke v občini napredoval v župnika. Na to mesto ga je v zadoščenje zaradi posledic šenčurskih dogodkov in za čimprejšnjo »ideološko« utrditev nove »velike« občine priporočil prav tako vnet pristaš klerikalizma in dolgoleten Rožmanov sodelavec, škofijski kancler dr. Jože Jagodic, doma z Visokega. K ustoličenju v Šenčur ga je pripeljal neposredno s sprejema pri škofu dr. Rožmanu in mu nato v Šenčurju posvetil tudi glavni nagovor. Ne brez pomena so ob tem za cerkvenega ključarja ustoličili tudi novega župana. Vavpetič je bil nadvse zagret za nov klerikalni režim. Prvi je ugotovil, da pravkar poraženi strankarski nasprotniki iz vrst Jugoslovanske nacionalne stranke niso več največja nevarnost za njihovo vladavino, marveč vse bolj številno in politično prebujajoče se delavstvo, zaposleno v kranjski industriji. Zato je Vavpetič skušal predvsem nje dobiti pod svoj klerikalni vpliv. Vabil jih je v župnišče in se pri tem oprl na tiste delavce, ki so bili v kranjski industriji organizirani v tedaj še povsem njihovi sindikalni organizaciji Jugoslovanski strokovni zvezi. Na njegovo pobudo so sklicali poseben sestanek delavcev domačinov ne glede na njihovo politično opredeljenost oziroma članstvo v sindikalni organizaciji. Na njem so skušali delavce pridobiti za strankin sindikat in izstop iz Splošne delavsko strokovne zveze, to je iz rdečih sindikatov. S tem namenom so v Šenčurju ustanovili tudi občinsko (teritorialno) organizacijo Jugoslovanske strokovne zveze.⁴⁸ V njej so nekaj časa imeli organizirano tudi dramsko dejavnost. Vendar je za to bilo že prepozno, saj so bile brazde že zaorane v drugo smer. Tako je župnik

⁴⁴ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

^{44a} Janez Kopač: Upravna razdelitev Gorenjske 1849/50–1941, Snovanja, z dne 21. 12. 1976, priloga Glasa, Kranj.

⁴⁵ Ban. II. F.-7-3-19204, leto 1933, podmapa 589, Arhiv SRS.

⁴⁶ Gorenjec, Kranj, letnik 1935, šte. 13, in letnik 1938, šte. 1.

Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Tonček Pičman, Britof, ustna izjava, 1975.

Franc Golob, Šenčur, Mlakarjeva 22, ustna izjava, 1975.

⁴⁷ Gorenjec, Kranj, letnik 1935, šte. 52, letnik 1936, šte. 8, letnik 1937, šte. 5, in letnik 1938, šte. 13 in 46.

Vavpetič vse bolj postajal osrednja idejna in politična osebnost in je dajal vsebino in ton klerikalni in režimski politiki v občini. Kar je bil znani fanatični klerikalni politikant in ideolog dekan Matija Škerbec na širšem kranjskem in gorenjskem območju, je bil župnik Vavpetič v šenčurski občini.

Klerikalci so imeli v občini vrsto sodelavcev, še zlasti v Hrastju, Voklem, Prebačevem, na Visokem, v Olševku in tudi drugod. S politikantsko dejavnostjo, propagando, političnimi intrigami in pritiski ter z zavestnim izkoriščanjem verske dejavnosti za povsem politične in ozke strankarske interese so med preprosto kmečko in verno prebivalstvo vsadili globoke korenine političnega klerikalizma. Ta je na širšem ravninskem območju med Kranjem in Kamnikom zadnja leta pred vojno odseval v moči vladajočih oblastnikov in silovitem ter brezobzirnem zatiranju in preganjanju vsega naprednega, nadvse škodljive in tragične posledice pa je na tem območju povzročil med narodnoosvobodilnim bojem.

NASTANEK PARTIJSKE ORGANIZACIJE V ŠENČURJU

Napredna politična dejavnost v Šenčurju je doživela večji razmah šele po tem obdobju; šele po dolgoletnem vztrajnem in upornem pionirskem političnem delovanju Janeza Mlakarja in potem, ko so vse številnejši delavci in sinovi revnejših kmetov, ki so se zaposlovali v bližnji industriji, začeli spoznavati, da jim večne obljube, prepiri in celo krvavi medsebojni obračuni meščanskih strank ne prinašajo boljšega življenja. Še več, spoznali so, da gre pri vsem tem »boju« samo za ozke politične in strankarske interese in za oblast nad delovnim človekom. Predvsem pa, da si mora delovni človek sam priboriti pravico, ki mu pripada, in se osvoboditi nenehnega zatiranja in izkoriščanja.

Kaj pravi o tem prelomnem času v Šenčurju in okolici Janez Mlakar: »Leta 1933 je v Ljubljani pričela izhajati revija ,Književnost'. Od partijskega vodstva v Ljubljani smo bili opozorjeni, da bodo revijo pisali naši ljudje in da naj jo kar

najbolj razširjamo med delavce in kmete. Največ se je za njeno razširitev na Jesenicah zavzemal komunist in delavski pisatelj Tone Čufar, jaz pa sem v Šenčurju tudi dobil nekaj naročnikov. Ob tem mi je Čufar na Jesenicah govoril, da bi bilo zelo koristno na deželi, v vasi, kot je Šenčur, ustanoviti partijsko celico. Jaz sem to poskušal že prejšnja leta, pa ni šlo. Za razne akcije kot volitve in podobno smo sicer imeli sodelavce in simpatizerje, vendar pa za res organizirano in celo ilegalno delovanje ljudi ni bilo pridobiti. Šele sedaj je zadeva postala zrelejša...

Med našimi sodelavci sta bila tudi nekoliko mlajša vaščana, delavec Tone Štefe, rojen 7. julija 1902 v Šenčurju, in delavec Janez Pipan, rojen 26. decembra 1899 v Šenčurju, s katerima sem imel že mnogo političnih srečanj in razgovorov, vendar neposredno o organizaciji Partije dotedaj nismo govorili. Jaz sem se glede Partije strogo držal konspiracije in morda imel glede tega tudi nekoliko preoster kriterij. Seveda pa sta Štefe in Pipan že po naših medsebojnih pogovorih spoznavała, da sem organiziran, saj mi je Štefe ob neki priliki dejal: ,Janez, ne boš več sam v vasi, dobil boš pomoč.' Naši stiki so postajali vse pogostejši in dobivali smo se skoraj redno, ko sem ob koncu tedna prihajal z Jesenic v Šenčur. Vse bolj smo izmenjavali svoje politične poglede, pa tudi literaturo i. p. Neke novembrske nedelje 1933, ko smo se vsi trije sestali na mojem domu, mi je po daljšem razgovoru Pipan dejal: ,Janez, v takšnih razmerah kot sedaj ne more več iti naprej, treba se bo bolj energično upreti temu brezmejnemu izkoriščanju in strahovladi raznih strank. Jaz in Štefe sva pripravljena na vsako delo, tudi ilegalno.' Ob tem sem jima podrobneje govoril, kaj pomeni biti komunist, delovati ilegalno, da bo treba trdega političnega dela med ljudmi, tako javnega kot ilegalnega, in da morata biti pripravljena na vse. Izjavila sta, da se po svojem globokem prepričanju odločata za našo skupno pot in da se zavedata, da na poti ne bo šlo brez žrtev.

Kmalu zatem smo dobili še tretjega člana, čevljarskega pomočnika Janeza Markuna, rojenega 14. oktobra 1911 v Šenčurju, in leta 1934 smo ustanovili par-

tijsko celico. Ta ustanovni sestanek je bil v Šenčurju na stanovanju Toneta Štefeta, katerega družina je tedaj stanovala v Grajzarjevem gospodarskem poslopju (tam stoji zdaj Dom Kokrške čete, op. pis.). Novoustanovljeno celico smo zaradi konspiracije imenovali 'Lipa-potok'. Že nekaj tednov po ustanovitvi je na mojo pobudo v Šenčur prišel tudi Tone Čufar, predstavnik okrožnega komiteja KP Jesenice, ki je tovarišem ponovno in še podrobneje govoril o vlogi, pomenu in nalogah komunistov oz. Komunistične partije ter boju delavskega razreda itd.«⁴⁹

In kaj pravi o tem še edini udeleženec tega sestanka Janez Markun:

»Partijska organizacija v Šenčurju je bila ustanovljena novembra 1934. Jaz sem aprila tega leta (tedaj je postal kandidat partije, op. pis.) prišel iz vojske, kjer sem služil kadrovski rok. Tekom leta sem mnogo prihajal v stik s poznanim komunistom Janezom Mlakarjem. Nekega dne v novembru 1934 pa me je Tone Štefe obvestil, da pridem na njegovo stanovanje, kjer smo se nato zbrali Janez Mlakar, Janez Pipan, Tone Štefe in jaz. Mlakar je na sestanku povedal, da sem sprejet v Partijo in da se s tem dnem ustanavlja partijska celica v Šenčurju. V celico smo bili vključeni Štefe, Pipan in jaz; Mlakar, čeprav nas je sprejel v članstvo in v celico tudi povezal, ni bil član novoustanovljene organizacije v Šenčurju, temveč še naprej na Jesenicah, kjer je bil zaposlen. Kdaj sta bila v Partijo sprejeta Štefe in Pipan, točno ne vem, sklepam pa, da je bil Štefe, ki me je o sestanku obvestil, že član. Ob

ustanovitvi celice je bil sekretar Tone Štefe, ki je to funkcijo opravljal do jeseni 1935, nato pa sem bil sekretar jaz in ostal do svoje aretacije, to je do dneva priprav na oborožen upor v Šenčurju, 26. julija 1941. Od leta 1935 pa do julija 1941 sem bil ves čas tudi član mestnega komiteja KP Kranj.«⁵⁰

Ustanovitve partijske organizacije se spominja tudi Ivo Svetina iz Ljubljane, ki je decembra 1933 v pokrajinskem komiteju Komunistične partije za Slovenijo deloval kot član sektorja za Gorenjsko in Koroško:

»Na Gorenjskem sem spomladi 1934 deloval po nalogu Edvarda Kardelja. Nekako v tem času sem na Jesenicah prek Staneta Bokala dobil zvezo s Tonetom Čufarjem, Albinom Pibernikom in Jankom Nočem, prek teh pa z Janezom Mlakarjem, ki je bil zaposlen na Jesenicah, doma pa v Šenčurju. Tako sva se z Mlakarjem sestala maja ali junija 1934 v Kranju v nekem gostinskem lokalu. Tega razgovora z njim se prav dobro spominjam, ker sem imel težavo, kako se ob njegovi močni naglušnosti pogovarjati o ilegalnem delu. Odšla sva na prosto in Mlakar mi je v tem razgovoru povedal, da ima v Šenčurju neke ljudi (imen se ne spominjam) in da bo ustanovil partijsko celico. Z Mlakarjem sem se tedaj zaradi vprašanja partijskega dela v Šenčurju sestal dva- ali trikrat. Iz tega obdobja se v Kranju spominjam komunistov Ivana Tomince in Toneta Nartnika, v Sebenjah pri Tržiču pa Petra Uzarja. Ponovno sva se z Mlakarjem srečala jeseni 1941 v okviru

Slovenec, letnik 1938, šte. 286.

* Jugoslovanska strokovna zveza kot ena od sindikalnih organizacij delavcev in uslužbencev je bila organizirana v tovarnah in ustanovah, kjer so bili delavci in uslužbenci zaposleni. Šenčurski primer, ki so takšno izključno sindikalno organizacijo ustanovili tudi na vasi, kjer so živeli delavci in uslužbenci, vsekakor kaže na izjemen organizacijski in politični prijem, ki so ga domači klerikalni voditelji uporabili za združevanje delavcev pod klerikalno zastavo. Predsednik občinske organizacije Jugoslovanske strokovne zveze Šenčur je bil Rudolf Zorman, tekstilni delavec iz Šenčurja, podpredsednik pa Franc Žerovnik, zidarski mojster oziroma delovodja iz Vogelj.

⁴⁸ Gorenjec, Kranj, letnik 1935, šte. 1, letnik 1936, šte. 1, 3 in 10, in letnik 1938, šte. 50.

Dr. Jože Jagodic: Mojega življenja tek, Mohorjeva družba, 1974 Celovec, str. 24–25.

Spomini J. Mlakarja, prav tam.

⁴⁹ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

⁵⁰ Janez Markun, Kranj, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975, Gorenjski muzej Kranj. Zgodovinski arhiv CK ZKS, podatki o članstvu.

komisije okrožnega komiteja KP Ljubljana za naše tovariše, ki so se z Gorenjske umaknili v Ljubljano. Prek te komisije smo Mlakarja nato poslali tudi na Dolenjsko.«⁵¹

Ustanovitev partijske organizacije v Šenčurju omenja tudi Edvard Kardelj v svojem poročilu Komunistični internacionali v Moskvo, in to že decembra 1934. V njem navaja, da ima celica v Šenčurju tri člane in da je povezana z jeseniškim okrožjem...⁵² Celica je bila z jeseniškim okrožnim partijskim vodstvom povezana do avgusta 1935. Takrat je bilo v Kranju ustanovljeno prvo partijsko vodstvo za Kranj in okolico, mestni* komite Komunistične partije. Zvezo med novoustanovljeno partijsko organizacijo v Šenčurju in jeseniškim okrožnim partijskim vodstvom je vse do tedaj vzdrževal Janez Mlakar.

Mestni komite Komunistične partije Kranj je bil ustanovljen avgusta 1935 v gozdu pri Orehku. Za sekretarja komiteja so izvolili Ivana Tominca, tekstilnega delavca iz Jugočeške v Kranju, za člane pa Rudija Papeža, tekstilnega delavca iz Jugobruna v Kranju, Ludvika Viteza, gumarskega delavca iz tovarne Semperit v Kranju, in Janeza Markuna, čevlarskega pomočnika iz Šenčurja, predstavnika edine partijske organizacije s podeželja v okolici Kranja. Na sestanku se je zbralo okrog deset najvidnejših kranjskih in okoliških komunistov.

Na območju Kranja in okolice sta bili v novoustanovljeni mestni komite kot prvi povezani partijska terenska organizacija iz Šenčurja in tovarniška organizacija iz Semperita v Kranju. Ustanovljeni sta bili tudi med prvimi partijskimi organizacijami v Kranju in okolici sploh.^{52a}

Prvih stikov in poznejšega delovanja v Kranju se Janez Markun spominja takole:

»Leta 1935 smo prek Jesenic dobili zvezo s partijskim vodstvom v Kranju in se tam povezali s sekretarjem Ivanom Tomincem, tekstilnim delavcem, ki je stanoval v Stražišču. Domnevam, da je bila šele v tem času vzpostavljena zveza med partijskima centroma v Kranju in na Jesenicah in da so v tem času v Kranju delovali Ivan Tominc, Rudi Papež in Tine Teran iz Dupelj, vsaj teh komunistov kot vodilnih

se dobro spominjam z začetka mojega članstva. Partijsko zvezo in sestanke kranjskega komiteja pod vodstvom Ivana Tominca smo imeli do leta 1936. Takrat je Tominc zaradi vodstva tekstilne stavke in drugega političnega delovanja v Kranju postal že preveč kompromitiran za to nalogo. Zamenjal ga je Rudi Papež. Pod Papeževim vodstvom smo sestanke imeli pretežno v delavski tekstilni zadrugi v Otočah. V tem času so hodili na sestanke tudi Andrej Stegnar, Ludvik Vitez in Marija Mole (Koširjeva, op. pis.). Večkrat je bilo rečeno, da nas je v vodstvu KP za Kranj in okolico pet do sedem ali osem članov, zaradi pogostih sprememb, zlasti predstavnikov iz Tržiča, pa nas je bilo praktično le okrog pet. Zelo dobro se spominjam enega takšnih naših sestankov poleti 1937 ali 1938* v Očanovem Logu v severnem predmestju Kranja. Na sestanek smo se zbrali ob Kokri kot kopalci. Prišli smo Rudi Papež, Andrej Stegnar, jaz in Stane Toplak. Na sestanku smo obravnavali neko večjo akcijsko nalogo v Kranju. Ob tej priložnosti je bilo poročano, da imamo v Kranju in okolici (brez Tržiča) vsega samo 19 članov Partije. Za Papežem je vodstvo komiteja prevzel Franc Vodopivec. Vodopivca sem spoznal že kot sekretarja. Do spremembe je najbrž prišlo s posredovanjem sekretarja CK KPS Franca Leskoška, ki je tedaj prihajal k Mariji Peklenik v Kranj, kjer je Vodopivec delal kot čevlarski pomočnik. Že ko je bil Vodopivec sekretar, sem bil na enem od sestankov, ki jih je vodil Franc Leskošek. Sestankov našega komiteja so se kot člani pozneje udeleževali tudi dr. Julij Gabrovšek, dr. Jože Vilfan in Olga Filova, ki je bila tudi sekretarka mestnega komiteja SKOJ Kranj. Večkrat je bil navzoč tudi kdo iz Tržiča in meni neznana ženska. Pod vodstvom Vodopivca smo se med drugim pogosto sestajali tudi na Primskovem pri Ludviku Vitezu, v Otočah v pisarni tekstilne zadruge, mnogokrat pa tudi v naravi. V tem obdobju smo pričeli z rednimi študijskimi sestanki. Teh sestankov se nas je udeleževalo okrog deset, večinoma sekretarjev celic iz Kranja in okolice, saj je šlo predvsem za izobraževanje vodstvenega kadra po celicah, vodil pa jih je najprej dr. Jože Vilfan, za njim pa tudi

Stane Žagar st. Sestanke smo imeli najprej pri Francu Mraku na Kokrici, pozneje pri nekom, ki je bil zaposlen v tovarni Semperit v Kranju, stanoval pa je na Klancu za Kranjčevo ali kako drugo kmetijo (pri Janku Urbancu, po domače Vrabcu, op. pis.) nazadnje pa smo se zaradi večje varnosti preselili k Cirilu Dolencu na Orehek. Rdečo pomoč je vodila Marija Vilfan, prevzela jo je, kakor hitro je prišla v Kranj, v Šenčurju pa sem za to področje dela odgovarjal jaz.⁵³

Na območju Šenčurja in okolice so bivali ali pa bili v naslednjih letih sprejeti v partijsko organizacijo tile člani in kandidati:

Leta 1935 je bil v partijsko organizacijo v Šenčurju sprejet Peter Remic, rojen 19. oktobra 1909 v Šenčurju. Najprej je delal kot poljski delavec v Šenčurju, nato pa kot težak v Elektrarni Majdič v Kranju. Med tamkajšnjimi delavci je bil politično zelo aktiven. Tudi doma na vasi se je z velikim uspehom vključeval v politično dejavnost. Nameraval je celo oditi med prostovoljce v republikansko Španijo. Dne 28. maja 1938 se je smrtno ponesrečil (utonil) pri delu na savskem jezu nad Majdičevim Logom v Kranju.

Februarja 1940 je bila v partijsko organizacijo v Šenčurju sprejeta šivilja in gospodinja Angela Sepin, rojena Mlakar, 18. junija 1893 v Vogljah pri Šenčurju. Po večletnem bivanju v Trstu se je leta 1936 vrnila v Šenčur.

Konec 1940 je bil v partijsko organizacijo v Šenčurju sprejet delavec Andrej

Maček, rojen 8. septembra 1901 v Pra-protni Polici pri Velesovem, zaposlen v tekstilni tovarni Jugobruna Kranj. V Šenčur se je za stalno priselil leta 1938 in kmalu zatem postal kandidat za člana.

Osmega marca 1941 je bil v tekstilni tovarni Inteks v Kranju sprejet v partijo tekstilni delavec Pavel Svetelj iz Šenčurja, rojen 19. januarja 1914 v Šenčurju. Že pred sprejetjem je sodeloval s partijsko organizacijo v Šenčurju kot kandidat, aktivno pa je bil z njo povezan tudi po okupaciji. (Istega dne je bil v Inteksu med člane komunistične partije sprejet tudi tekstilni delavec Lojze Stružnik iz Srednje vasi pri Šenčurju, ki je zadnja leta pred vojno živel na Orehku pri Kranju.)

Tako je bilo v Šenčurju pred vojno osem članov partije, od teh jih je bilo v partijsko organizacijo v Šenčurju vključenih šest (Štefe, Pipan, Markun, Remic, Sepin, Maček), druga dva (Mlakar, Svetelj) pa sta bila vključena v partijsko organizacijo v tovarni, vendar pa sta prav tako delovala tudi v Šenčurju in okolici.

V partijski organizaciji v Šenčurju so pred vojno delovali tudi štirje kandidati za člana partije, in to tkalski mojster Jože Golob, rojen 12. marca 1907 na Homcu pri Kamniku, zaposlen v tovarni Jugobruna Kranj, v Šenčur se je priselil leta 1940 in že konec tega leta postal kandidat za člana partije, Lojze Sajovic, rojen 25. novembra 1908 v Velesovem, čevljarški pomočnik, nazadnje tekstilni delavec v tovarni Jugočeška v Kranju, stanoval je na Visokem, Lojze Kordež, delavec iz Go-

⁵¹ Ivo Svetina, Ljubljana, ustna izjava, 9. 7. 1977, in govor ob odkritju spominske plošče ob ustanovitvi partijske organizacije v Šenčurju, dne 12. 12. 1981, Gorenjski muzej Kranj.

⁵² Poročilo Edvarda Kardelja KI, z dne 2. 12. 1934, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

* Mestni komite pred vojno ni deloval samo na območju mesta, temveč je povezoval partijske organizacije in člane tudi v okoliških vaseh, kot npr. v Šenčurju, Primskovem, Kokrici, Naklem, Strahinju, Dupljah, Stražišču, Orehku, Trbojah itd.

^{52a} Ivka Križnar: Revolucionarno gibanje med boema vojnama v Kranju in okolici, Kranjski zbornik, 1980, str. 15–17 in 31–32.

* Ker se je Andrej Stegnar vrnil s petletne robije v Sremski Mitrovici šele oktobra 1937 in je postal član vodstva partijske organizacije v Kranju konec istega leta, je bil sestanek kranjskega vodstva partije v Očanovem Logu lahko šele v poletju 1938. Maja 1940 je Stegnar pred ponovno aretacijo pobegnil v ilegalo.

⁵³ Janez Markun, Kranj, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975.

renje Save v Kranju, in pa Franc Režek z Vogelj, rojen 17. aprila 1909 v Vogljah, čevljarški mojster.*

Partijska organizacija v Šenčurju je imela pred vojno v Šenčurju in Srednji vasi več sodelavcev in somišljenikov. Izmed njih omenimo zlasti Luko Svetelja, Jožeta Svetelja, Jožeta Stružnika, Antona Verbiča, Janeza Zupana, Aleša Markuna, Janeza Perdana, Alojzijo Pipan in Franca Bajta. Več jih je bilo tudi v Vogljah, Voklem, Visokem, zunaj občine pa v Britofu, Velesovem, Dvorjah, na Šenturški gori itd.

Zunaj te partijske organizacije, vendar v občini Šenčur, je kot član partije zadnja leta pred vojno deloval tudi Jakob Štucin, rojen 27. novembra 1915 v Poljanah pri Cerknem, nekaj časa je s starši stanoval v Hrastju, delal pa je kot krojaški pomočnik in nato kot krojaški mojster v Kranju. Štucin se je leta 1930 priselil na Gorenjsko in postal član partije leta 1938 v Kranju.

Poleg teh komunistov je na ravninskem območju od Kranja, v Trbojah, deloval Vinko Jenko, rojen 16. marca 1914 v Trbojah, krojaški pomočnik, nazadnje zaposlen v tekstilni tovarni Jugobruna v Kranju. Član partije je postal leta 1938, povezan pa je bil v organizacijo v Kranju.⁵⁴

VSE ŠIRŠE MED LJUDSTVO

Glede na tedanje politične razmere v Šenčurju je partijska organizacija že takoj na začetku razvila široko politično dejavnost z vztrajnim razkrinkavanjem vloge obeh dotedanjih režimskih in protiljudskih strank in z zavzemanjem za pravičnejši družbeni red. To dejavnost je razvijala zlasti med delavci in revnejšim kmečkim prebivalstvom. Poleg drobnega individualnega dela s posamezniki je partijska organizacija iskala tudi širšo podlago svojega delovanja na deželi. Tako je svojo dejavnost usmerila zlasti v šenčursko gasilsko društvo, ki je štelo več kot 70 članov in v katerem je imela režimska klerikalna stranka najmanj vpliva, in v Društvo kmečkih fantov in deklet v Vogljah, ki je v tej vasi združevalo večino fantov in deklet. Med gasilci v Šenčurju sta bila najbolj delavna Janez Pipan in

Tone Štefe. Nekaj časa sta bila tudi člana društva. Med člani Društva kmečkih fantov in deklet v Vogljah pa je bil zlasti dejaven Janez Markun, ki je hodil več let na delo k čevljarškemu mojstru Francu Režku v Voglje.

Mladi šenčurski partijski organizaciji so pri uveljavljanju in iskanju najprimernejše oblike delovanja na deželi pomagali partijski delavci iz raznih krajev Gorenjske. Tako je bilo konec junija 1935 v hiši Janeza Mlakarja v Šenčurju posvetovanje, na katerem so podrobneje razpravljali o razmerah na podeželju in o širšem povezovanju in združevanju delavcev iz industrijskih središč s podeželjem. Posvetovanja so se udeležili Tone Čufar, Albin Pibernik, Polde Stražišar in Vencelj Perko z Jesenic, dr. Jože Vilfan in njegova žena Marija iz Kranja, Jože Jan z Gorij pri Bledu, Peter Uzar iz Sebenj pri Tržišču, iz Šenčurja pa Janez Mlakar, Janez Pipan in Tone Štefe. Pobudo za posvetovanje je dal Tone Čufar, ki se je živo zanimal za tedanje politične in socialne razmere na vasi in jih želel spoznati tudi v praksi in ki se je zavzemal za večjo povezanost delavca in kmeta, pa tudi zato, ker je partija vse bolj iskala nove in širše oblike dela med podeželskim prebivalstvom.⁵⁵

Podobno posvetovanje je bilo tudi 1. septembra 1935 v hiši Franca Režka v Vogljah, udeležili pa so se ga člani komunistične partije Albin Pibernik in Franjo Federla z Jesenic, Janez Mlakar, Janez Pipan in Janez Markun iz Šenčurja, od ožjih simpatizerjev partije pa Franc Režek, Janez Rogelj in Lojze Bukovnik iz Vogelj ter Anton Verbič iz Šenčurja. Zadnji trije so izhajali iz kmečkih vrst. Na posvetovanju so obravnavali konkretne kmečke razmere v Vogljah in neposredni okolici ter možnosti in potrebo po političnem delovanju v Društvu kmečkih fantov in deklet v Vogljah, ki je združevalo veliko večino kmečke mladine. V zvezi s tem je bila izražena tudi posebna želja, da bi se za društvo nabavljala napredna literatura, kot npr. knjige Cankarjeve založbe, nekatere revije in časopisi ipd. Očitno je bila partija zelo zainteresirana za iskanje oblik dela in uspešnejši prodor na podeželje med kmečko prebivalstvo. Posvet v Vogljah je opazil vaščan sosednje vasi in

ga prijavil. Zato so žandarji že po nekaj dneh privedli na žandarmerijsko postajo v Šenčur vse udeležence z Vogelj in iz Šenčurja, vendar jim niso mogli nič dokazati, saj so se enotno zagovarjali, da so se sestali samo zaradi družabnosti.⁵⁶

To leto je partijska organizacija pridobila 22 naročnikov Ljudske Pravice, od tega 16 v Šenčurju, šest pa v Vogljah in Srednji vasi. Razširjala je tudi drug napreden tisk in literaturo.⁵⁷

NA ZLET SVOBOD V CELJE

Izredno široko dejavnost je partijska organizacija razvila ob zletu delavsko-kulturnih društev Svobod 7. julija 1935 v Celju. To veliko delavsko zborovanje, organizirano v počastitev 15-letnice Svobod, so komunisti širom po Sloveniji hoteli preusmeriti v mogočno delavsko politično manifestacijo, in to jim je tudi uspelo. Zato je tudi partijska organizacija v Šenčurju storila vse, da bi bila udeležba na zletu čim večja. Komunisti v Šenčurju so se še posebej zavedali, da bo udeležba na takšni manifestaciji imela tudi izredno velik odmev v zavesti podeželskega prebivalstva v Šenčurju in okolici. Za zlet ji je uspelo pridobiti okrog 50 domačinov Šenčurja in Srednje vasi, udeležila pa se ga je tudi godba na pihala Gasilskega društva v Šenčurju. Prevoz udeležencev na železniško postajo v Kranj so organizirali

s kmečkimi vozovi. Na železniški postaji v Kranju jih je čakal poseben vlak, pripravljen za okrog 500 udeležencev iz Kranja in okolice. Medtem ko so vlak krasili z zelenjem in cvetjem, je godba na peronu neprekinjeno igrala. Začetno navdušenje je doseglo višek, ko je vlak z udeleženci z Jesenic zapeljal skozi železniško postajo mimo čakajočih. Po prihodu v Celje so se udeleženci iz Šenčurja z godbo na čelu udeležili velikega pohoda po celjskih ulicah in med mogočnim zborovanjem skupaj z domačimi komunisti vzklikali: Dol za diktaturo in monarhijo! Živela republika! Živela Sovjetska zveza! Itd. Vneto so ploskali govoru delavskega voditelja Franca Leskoška. Navdušenje med udeleženci je bilo neverjetno. Pretežno vsi so prvič sodelovali na tako mogočni in množični delavski manifestaciji.

Zleta Svobod se je udeležilo tudi več delavcev z Vogelj, Visokega in drugih okoliških vasi, vendar skupaj z delavci kranjskih tovarn, v katerih so bili zaposleni.⁵⁸

Takoj po zletu v Celju so tudi v Šenčurju poskusali ustanoviti podobno društvo. Ker pa so oblasti društva Svobod prepovedale že teden dni po zletu, so se odločili za društvo Vzajemnost. Zbrali so več kot 50 članov in dvakrat zapored izročili okrajnemu načelstvu v Kranju ustrezno prijavo za ustanovitev društva, vendar je bila vloga obakrat zavrnjena.⁵⁹

* Jože Golob je postal član KP julija 1941, Lojze Sajovic in Lojze Kordež leta 1943, Franc Režek pa pozneje ni postal član KP.

⁵⁴ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Janez Markun, Kranj, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975.

Angela Sepin, Šenčur, ustna izjava, 1977, in podatki o članstvu KP, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

Jože Golob, Kranj, ustna izjava, 1977, in podatki o članstvu KP, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

Podatki o Jakobu Štucinu, zbrani v letih 1975–1978, Gorenjski muzej Kranj.

Spomini pisca

(J. Mlakar v svojih spominih omenja, da je bil Jože Stružnik član šenčurske partijske organizacije že pred vojno, vendar drugi viri pod op. 54 tega ne potrjujejo. Očitno ga je kot tedanjega sodelavca zamenjal za člana KP.)

⁵⁵ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

⁵⁶ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

⁵⁷ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

⁵⁸ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Šenčurjani na zletu Svobod, brošura ob 40-letnici Svobode, Delavska enotnost, Ljubljana, 1975.

Janko Oselj: Delavsko-kmečko gibanje v Vogljah pred drugo svetovno vojno, revija Borec 7–8, 1989, Ljubljana.

Vinko Žibert, Visoko, ustna izjava, 21. 3. 1981.

⁵⁹ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

»VELIKA« OBČINA

V tem času sta se klerikalna stranka in oblast v občini vse bolj utrjevali in večali svoje pozicije. Slovenska ljudska stranka je svoje pozicije naglo utrjevala tudi širše. Vodja stranke dr. Anton Korošec je po petomajskih volitvah 1935 postal notranji minister, v vladi dr. Milana Stojadinovića, v Sloveniji pa je postal novi ban Korošecov namestnik dr. Marko Natlačen. Ko se je Slovenska ljudska stranka istega leta združila s srbskimi radikali in Jugoslovansko muslimansko organizacijo v vsedrjavno Jugoslovansko radikalno zajednico, je oblast prevzela tudi v državnem obsegu.

To leto so obnovili prosvetna društva v Šenčurju, Hrastju, Voklem, Olševku in drugod, ki so bila razpuščena po šenčurskih dogodkih. V Šenčurju so septembra 1935 ustanovili tudi občinsko organizacijo Jugoslovanske radikalne zajednice. Ustanovnega sestanka se je udeležilo 100 zaupnikov iz vrst bivše Slovenske ljudske stranke v občini. Izvolili so 20-članski odbor. Predsednik občinske organizacije Jugoslovanske radikalne zajednice je postal župan Anton Umnik, podpredsednik Janez Brodar iz Hrastja (predsednik Jugoslovanske radikalne zajednice v okraju Kranj je bil kranjski odvetnik dr. Anton Megušar). Naslednje leto, tik pred občinskimi volitvami, so v občini ustanovili tudi Kmečko zvezo, stanovsko organizacijo kmetov in najmočnejšo oporo Jugoslovanske radikalne zajednice, njen predsednik pa je bil Anton Umnik. (Kmečko zvezo v okraju Kranj sta vodila znana klerikalna veljaka, predsednik je bil kmet Janez Ovsenik iz Predoselj, podpredsednik pa kmet Lojze Perne iz Povelj.) Jugoslovanska radikalna zajednica je utrjevala svoje pozicije tudi na gospodarskih področjih. Tako je šenčurski župan postal član vodstva okrajnega cestnega sklada, član vodstva okrajne kmetijske zadruge in poleg šenčurske tudi gorenjske združne mlekarne itd.⁶⁰

Svojo moč so tedaj z vso ostrino začeli kazati tudi proti najbolj naprednim delavcem, zlasti komunistom. Da bi jih uklonili in strli v njihovom boju za pravice delovnih ljudi, so jih brezobzirno zapostavljali in preganjali. Tako npr. so takoj po voli-

tvah ukrepali proti članu partije Janezu Pipanu iz Šenčurja, žagarskemu delavcu, ki je bil zaposlen pri njihovem pristašu Jožku Zabretu, lastniku žage in tovarne olja v Britofu pri Kranju, in tudi proti napredno usmerjenemu delavcu, Francu Pavliču z Visokega, prav tako zaposlenemu pri Zabretu. Slednji je namreč takoj po volitvah oba poklical k sebi in ju vprašal, zakaj nista volila za Jugoslovansko radikalno zajednico. Ko sta odgovorila, da te stranke ne moreta voliti, jima je Zabret rekel: »Potem pa pri nas nimata kaj iskati!« in ju na mestu odpustil. Druga člena partije Toneta Štefeta, tudi iz Šenčurja, so odpustili z dela v tekstilni tovarni Jugobruna v Kranju, čeprav je bil zaposlen le kot zunanji delavec težak. Pri odpustu so mu v delavsko knjižico vpisali posebno skrivno oznako politično nezaželenega delavca. Ko je pozneje s podporo sodelavcev sicer dobil zaposlitev v sosednji tovarni Južočeski, jo je zaradi te oznake izgubil že po nekaj dneh.⁶¹ Njim in številnim drugim naprednim borcem so bila zaprta vrata vseh tovarn, v katerih so imeli vpliv klerikalci. Zaposlovali so se lahko le še priložnostno, sezonsko.

Uresničevati so začeli tudi svoj načrt o novi »veliki« občini, ki naj bi zaobsegala velikost šenčurske župnije. Dokončno so ga uresnili 8. februarja 1936, ko so spodnje vasi Hrastje, Prebačevo, Voklo in Voglje izločili iz občine Trboje in jih priključili občini Šenčur. Tega dne so v Šenčur pripeljali tudi vse arhive. Slovesen dogodek so med drugim počastili s streljanjem iz topičev. Na naslednjih majskih volitvah so mesto podžupana dodelili predstavniku priključenih vasi, Ivanu Goloreju, po domače Šparovcu z Voklega.⁶² O tem je znani Škerbčev list Gorenjec* v začetku januarja 1936 zapisal:

»Bivša občina Voglje in vasi Hrastje ter Prebačevo iz bivše občine Hrastje so se z odlokom notranjega ministrstva združili v veliko občino Šenčur. Vsi prizadeti so z združevanjem zelo zadovoljni in za ta akt naklonjenosti notranjemu ministru dr. Korošču iz srca hvaležni. Po priključitvi se občina Šenčur poveča za 1500 prebivalcev. Združitev občine bo brez dvoma ugodno vplivala tudi na razvoj družabnega in prosvetnega življenja ter gospo-

darskega napredka zlasti, ker spadajo priključene vasi k šenčurski fari. Zaradi tega je povdariti važnost komasacije...»

Cilji, nakazani v članku, so dokaj jasni, dopolnjuje pa jih tudi zapis iz Gorenjca leto dni pozneje: »... S hranilnico je gospod Umnik dobil tudi odločilen vpliv na vse gospodarske ustanove v Šenčurju... Bil je vedno zvest somišljenik in vnet sodelavec bivše Slovenske ljudske stranke. Dolgo vrsto let je neumorno zbiral, organiziral in vzgajal može in fante, da bi politično zavzeli občino Šenčur, ki je veljala za eno najtrdnjših takozvanih naprednih trdnjav. Zato je bil glavni cilj gospoda Umnika in njegovih pristašev: Šenčurska občina mora postati naša...«⁶³

Oglejmo si to »veliko« občino tako, kot jo je v začetku leta 1936 dvakrat opisal šenčurski režimski kronist v Gorenjcu: »Občina Šenčur postaja vedno bolj delavska. Okrog 350 delavcev in delavk vsako jutro hiti v tovarne služiti svoji vsakdanji kruh. Ni čudno, da med njimi tudi Jugoslovanska strokovna zveza zelo dobro deluje.« In nekaj dni pozneje: »Ozemlje povečane občine Šenčur meri približno 8.000 ha, prebivalstvo je večinoma poljedelsko, zadnje čase pa je tudi mnogo zaposlenih v industrijskih obratih, ki pa so izven občine. Poleg dobro uspevajoče zadružne mlekarne, ki je zaenkrat edinstven večji obrat v Šenčurju, prav dobro

uspeva mizarška, čevljarška, krojaška in pa zelo razširjena copatarska in coklarska obrt. Za izobrazbo skrbe štiri šole, cerkva imamo 15... Šenčur se ponaša z izredno popularnim zavodom Hranilnico in posojilnico. V njem je nastanjena žandarmerijska postaja in pošta z modernim telefonom (s tremi ali štirimi telefonskimi naročniki, op. pis.). Kmetijsko društvo z lastnim strojnim domom in raznimi kmetijskimi stroji, mlatilnicami in slamoreznicami skrbi za obdelovanje poljskih površin in za opravljanje kmečkih del, razpolaga pa tudi s štirimi kotli za žganjekuho (v naslednji številki Gorenjca je izšel popravek bralca, da je le en kotel last kmetijskega društva, ostali trije pa so zasebni, op. pis.). Od organizacij in društev živahno delujejo: Bojevniki, Jugoslovanska strokovna zveza, gasilska četa, strelska družina, Prosvetno društvo, Rdeči križ, podružnici Sadjarskega in Vrtnarskega društva in še komaj gibajoče Sokolsko društvo. Ob slovesnostih nas navdušujeta gasilska in farna godba (slednja je kmalu razpadla, saj ni imela dovolj godbenikov, gasilska pa je obstojala še po vojni, op. pis.).«⁶⁴

Zaradi večletnih želja vaščanov Tupalič in Možjance (bližina Preddvora) sta se vasi sredi leta 1936 odcepili od dotedanje šenčurske občine in se priključili občini Preddvor.⁶⁵

⁶⁰ Ban. II. F-16-2-15076, leto 1937 (dopis okrajnega načelstva Kranj, z dne 17. 8. 1935), in F-16-2-spis 18816, leto 1937, Arhiv SRS.

Gorenjec, Kranj, letnik 1935, šte. 31, 39, 40 in 44.

Gorenjec, Kranj, letnik 1936, šte. 37 in 47.

Gorenjec, Kranj, letnik 1937, šte. 3, 5 in 10.

Gorenjec, Kranj, letnik 1938, šte. 43.

⁶¹ Miha Štefe; Britof, ustna izjava, 1977, in Pavla Pavlič-Hafner, Visoko, 1985. Spomini pisca.

⁶² Službene novine, šte. 25, z dne 8. 1. 1936, in dopis občine Šenčur, šte. 443, z dne 14. 2. 1936, leto 1936, arhiv okrajnega načelstva Kranj, Arhiv SRS.

Gorenjec, Kranj, letnik 1936, šte. 7 in 17.

* Gorenjec se je od leta 1934, ko so ga prevzeli v svoje roke klerikalci, uradno sicer imenoval list za gospodarstvo, socialno politiko in prosveto, dejansko pa je bil njihov najbolj izrazit politični strankarski časopis. Vodil ga je neposredno kranjski dekan Matija Škerbec, navzven pa je bil za uredništvo in izdajateljstvo uradno odgovoren njegov cerkovnik Karel Eržen.

⁶³ Gorenjec, Kranj, letnik 1936, šte. 1, in letnik 1937, šte. 3.

⁶⁴ Gorenjec, Kranj, letnik 1936, šte. 1 in 2.

⁶⁵ Službene novine, šte. 139, z dne 20. 6. 1936, Arhiv SRS.

Nova šenčurska občina s 15 vasmí (brez Tupalič in Možjance) je po popisu prebivalstva iz leta 1931 štela 3873 prebivalcev, od tega 1773 moških in 2100 žensk. Sestavljale so jo vasi Šenčur, Hrastje, Prebačevo, Voklo, Voglje, Srednja vas, Milje, Visoko, Hotemaže, Olševak, Luže, Velesovo, Trata, Adergas in Praprotna Polica. Občina Šenčur je bila sedaj po številu prebivalstva za Kranjem največja v okraju, večja kot Tržič.⁶⁶

DELAVSKO-KMEČKA LISTA

Partijska organizacija v Šenčurju je razvila razgibano dejavnost za občinske volitve 3. maja 1936. Na partijskem sestanku so po podrobnejši proučitvi političnih razmer v občini sklenili, da gredo na volitve s svojo kandidatno delavsko-kmečko listo. Zbrali so 24 kandidatov in prav toliko namestnikov ter 20 predlagateljev, za nosilca liste pa izbrali napredno usmerjenega malega kmeta in simpatizerja partije Antona Verbiča iz Šenčurja. Listo so poslali na okrajno načelstvo v Kranju. Tu so listo prvič vrnili v »popravek«, drugič pa so jo sprejeli. Da bi dosegli uspeh, so se lotili izredno široke politične agitacije in izdali tudi poseben volilni letak.

Letak je ohranjen. Je rdeče barve v velikosti 32×24 cm, poudarjeno besedilo je v mastnejšem tisku. Vsebinsko letaka so zasnovali v Šenčurju, v sodelovanju z Janezom Mlakarjem pa dokončno oblikovali na Jesenicah. Letak je natisnila tiskarna Kolektor v Stražišču pri Kranju.⁶⁷

Janez Markun iz Šenčurja je o teh volitvah povedal: »Kandidatno listo za občinske volitve leta 1936 v Šenčurju je organizirala celica KP Šenčur. Partijska organizacija je hotela za te volitve na skupni listi delavcev, kmetov in obrtnikov zlasti izven okrilja dotedanjih legalnih strank zbrati vse napredno prebivalstvo in nasprotnike režimske stranke. Za kandidatno listo smo zbrali 24 kandidatov in prav toliko namestnikov iz vseh vasi v občini, za nosilca liste pa postavili malega kmeta Antona Verbiča iz Šenčurja, našega simpatizerja. Izdelali smo tudi poseben volilni letak. V zvezi s to listo smo v Šenčurju v gostilni Martnek imeli pomembnejši skupni sestanek vseh naprednih

političnih skupin, od krščanskih socialistov do nacionalistov v občini, in se na našo pobudo dogovorili za skupen nastop na občinskih volitvah. Tudi sicer je partijska organizacija vodila celotno akcijo, saj liste drugače ne bi bilo. Končni uspeh liste bi bil lahko mnogo večji, vendar je režimska stranka storila vse, da bi naš poskus propadel. V ta namen so se posluževali vseh mogočih metod, vse do neposrednih zastraševanj in groženj. Tako so npr. zadolžene kmete zastraševali z novimi obrestmi, druge, da od domače hranilnice in posojilnice ne bodo dobili posojila, delavce pa, da bodo ob službo, i. p. Takšna zastraševanja in grožnje so šle tako daleč, da npr. nazadnje niti vsi kandidati niso volili naše liste.«⁶⁸

Prvi organiziran javni nastop novih delavsko-kmečkih političnih sil v občini pod vodstvom komunistov režima ni samo vznemiril, ampak tudi šokiral. Sprožili so plaz politične dejavnosti in propagande vse do gospodarskih in finančnih pritiskov, da bi odvrnili ljudi od zavzemanja za skupno listo. Pritiskali so na posamezne predlagatelje kandidatne liste, da bi svoj podpis na njej preklicali in s tem povzročili njeno neveljavnost. V teh akcijah se je še posebej angažiral ves režimski tisk. In kakor je tedaj zapisal klerikalni dnevnik Slovenec: »... je generalni štab (klerikalno vodstvo Šenčurja, op. pis.), ki je zboroval v Šenčurju, neprestano vodil delo agitatorjev po vaseh potom obveščevalnih in potujočih edinic...« Da bi nevaren požar zanesljivo zadušili, so 25. aprila 1936 v Šenčurju na hitro sklicali veliko zborovanje svojih pristašev, tudi iz daljne okolice. Zlasti veliko udeležencev zborovanja je prišlo iz Komende, Kamnika, Šmarce, Homca in Domžal. Na njem se je zbralo več kot 2000 ljudi, med njimi veliko zelo bojevitih razpoloženih in vrsta znanih klerikalnih voditeljev. Poleg šenčurskega župana in ponovnega kandidata Antona Umnika so se zborovanja udeležili tudi banski svetnik in predsednik Kmečke zveze Slovenije ter nekdanji poslanec Janez Brodar, dekan Matija Škerbec iz Kranja, veletrgovec Lojze Mejač iz Komende in tamkajšnji župan Janez Štrcin na čelu z ministrom brez listnice in enim najvplivnejših politikantov za dr. Koroščem, dr.

ZBIRAMO SE VSI, KI SMO ZA ENAKOPRAVNOST IN SVOBODO SLOVENSKEGA NARODA!

VOLILCI !

V nedeljo, dne 3. maja imamo v Šenčurju občinske volitve. Poskušali smo vse, da pri teh volitvah pozabimo na preteklost in postavimo skupno kandidatno listo, listo kmetov, delavcev, in obrtnikov, pristašev vseh bivših političnih strank. To se nam je tudi posrečilo. Vendar so še ljudje, **ki radi strankarske zagrizenosti to skupnost odklanjajo. Mi smo za skupnost** in nočemo medsebojnega prepira in sovraštva, ker je v korist le našim izžemalcem.

Vsi enako trpimo pod bičem kapitalistične krize, zato se moramo tudi skupno boriti, v cilju izboljšanja naših težkih ekonomskih in socialnih razmer.

POSTAVILI SMO LISTO, KI ODGOVARJA VSEM ZAHTEVAM NAŠE OBČINE.

Zastopani so vsi volilci, tako kmetje, delavci in obrtniki.

Listo smo postavili sami, kar je najboljša garancija, da ne delamo na komando od zgoraj, ampak po težnjah vseh občanov.

Za kandidate smo postavili samo one, ki so predlagani od volilcev po vaseh in jih razvrstili po željah večine.

NAŠA LISTA NAJ BO JAVNA MANIFESTACIJA SLOVENSKE SKUPNOSTI, ustvarjena od spodaj med neposredno prizadetimi, to je med kmeti, delavci in obrtniki.

Uvideli smo, da je **rešitev slovenskega naroda** kot celote in tudi borba za katerekoli njegove zahteve mogoča in uspešna **samo v trdni povezanosti**. Zato smo vsi si kmetje, delavci in obrtniki podali roke v obrambo skupnih interesov.

GLEDE PROGRAMA PA SLEDEČE:

1. Združili smo se v cilju zastopanja naših skupnih interesov v občini. K temu cilju bomo usmerili tudi naše bodoče delo.
2. Obljubam, kakor jih prinašajo naši nasprotniki, v oblikah raznih cest, mostov, železnic itd., ne smete nasedati – **to je prevara**. Vse, kar bomo zgradili, bomo morali tudi sami plačati in nam nihče ne bo ničesar podaril, kakor nam tudi doslej ni. Kdor govori drugače, ta laže.
3. Izjavljamo, da bomo zastavili **vse naše sile za splošni napredek cele občine**, – in da bomo delali na tem, da pride vsaj v občinski upravi do izraza ljudska volja.

Občani! Občinske volitve so zelo pomembne in odločilne v sedanjih nestalnih časih. Zavedajte se, da je vsak uspeh odvisen le od nas samih in da moramo **proti skupnemu nasprotniku tudi skupno korakati**.

KDOR JE ZA ENAKOPRAVNOST IN SVOBODO, GRE Z NAMI!

Kmetje, delavci in obrtniki – *volite vsi listo* VERBIČ ANTONA iz Šenčurja.

NAŠA LISTA JE LISTA ANTONA VERBIČA

Šenčur, dne 1. maja 1936

Predlagatelj skupne liste

Miho Krekom, ki je v Šenčur prihitel naravnost iz Beograda, ter vrsta drugih, da bi tako s skupnim nastopom odvrnili ljudi od komunistične nevarnosti. Glavna govornika, dr. Krek in Brodar, sta povzdigovala uspehe svoje stranke in poudarjala mučeništvo vseh tistih voditeljev, ki so bili v zvezi s šenčurskimi dogodki pred štirimi leti zaprti. Prve medklice, naperjene proti dr. Kreku, je množica preglasila, najbolj zagrizeni klerikalni privrženci pa so takoj pokazali očitno pripravljenost tudi na fizični obračun.

Za zborovanje so izdali tudi poseben letak, v katerem so poveljevali zasluge in uspehe župana Umnika za šenčursko občino, pomen govora dr. Kreka na zborovanju itd. Na koncu letaka so zapisali: »Volilci, mislite v nedeljo na našega voditelja dr. Korošca. Vsak glas, ki ga oddaste za gospoda Umnika, je močna opora dr. Korošcu v sedanji vladi Jugoslovanske radikalne zajednice. Njegov vpliv v Beogradu raste in pada, kakor raste in pada število glasov za Jugoslovansko radikalno zajednico pri občinskih volitvah. Ne pozabite besed dr. Kreka na zborovanju: Vsa država gleda na izid volitev v Šenčurju.«

Zborovanje se je končalo v župnišču pri njihovem gorečem in aktivnem politikanu Francu Vavpetiču. Tam je dr. Krek še naprej sprejemal razne delegacije in vodil pogovore o nadaljnjih akcijah.⁶⁹

Propagando in grožnjo volivcem so pristaši režima srdito stopnjevali iz dneva v dan. Stopnjevala pa se je tudi dejavnost organizatorjev napredne kandidatne liste, ki so v pogovorih in na ožjih sestankih po vaseh vztrajno pojasnjevali svoj program. V Vogljah je imel pogovore in sestanke Janez Markun, v Šenčurju, Srednji vasi in na Lužah Janez Pipan in Tone Štefe, na Visokem, Hotemažah in Tupaličah Janez Mlakar in nosilec liste Anton Verbič itd. Reakcija pristašev Jugoslovanske radikalne zajednice je bila tako silovita in ostra, da je veliko volivcev odstopilo od svoje namere, da oddajo svoj glas za napredno listo, med njimi celo nekateri kandidati oziroma predlagatelji. V takem ozračju so potekale tudi volitve. Umnikovi pristaši so prihajali na volišča hrupno, posamezne skupine celo v dvostopih in z vojaškim korakom.⁷⁰ Kljub nasilju režim-

ske klerikalne stranke in sovražnemu ozračju pa je kandidatna lista Antona Verbiča na volitvah v občini Šenčur dobila 76 glasov ali 9,8 %. Občina Šenčur je ob volitvah obsegala še 17 vasi, skupaj s Tupaličami in Možjanco, z več kot 4000 prebivalci. Volilnih upravičencev je bilo 1081, volitev pa se jih je udeležilo 770 ali 71,2 %.⁷¹

TEKSTILNA STAVKA V KRANJU

Pred veliko tekstilno stavko v avgustu in septembru 1936 je bila v Kranju in okolici že junija tega leta organizirana stavka gradbenih delavcev, v kateri je sodelovalo okrog 150 zaposlenih. Tone Štefe iz Šenčurja je sodeloval v tej skupni stavki gradbenih delavcev kot delavec beograjske firme, ki je na Brdu pri Kranju kopala vodovod in kanalizacijo, v njej pa so sodelovali tudi delavci stavbenika Viktorja Bidovca iz Kranja, ki so na Brdu opravljali zidarska dela pri obnovi gradu. Štefe je bil zaradi organiziranja stavke po končani stavki odpuščen in hkrati z njim tudi njegova sodelavca v firmi in stavki Polde Čimžar in Tone Pičman z Britofa pri Kranju.⁷²

Velika stavka tekstilnih delavcev v Kranju je imela izjemno velik odmev med prebivalstvom Šenčurja in okoliških vasi. Delavci so zahtevali podpis kolektivne pogodbe o povečanju mezd, plačevanju nadurnega dela, pravico do 8-urnega delavnika itd. Stavka je trajala od 20. avgusta do 16. septembra, v njej je sodelovalo tudi 120 delavcev iz šenčurske občine, zaposlenih v kranjski tekstilni industriji. Ker je bilo med stavkajočim delavstvom tudi veliko kmečkih sinov in hčera, je imela stavka velik odmev tudi med kmečkim prebivalstvom. Iz partijske organizacije v Šenčurju je v vodstvu stavke sodeloval Tone Štefe. Skrbel je v prvi vrsti za zbiranje hrane in denarja na podeželju. Zelo dejavno so se v akcijo kranjskih tekstilnih delavcev vključevali tudi drugi člani partijske organizacije in vrsta drugih delavcev iz Šenčurja, Srednje vasi, z Vogelj, Visokega, pa tudi iz drugih okoliških vasi. Številne žene delavke s tega območja so v stavki odločno vztrajale in zasedenih tovarn niso zapustile, vse dokler jih žandarmerija in policija nista

nasilno izgnali. Člani partijske organizacije v Šenčurju so se udeleževali sestankov v centru stavkovnega odbora, v gostilni Pri Joštarju v Kranju, in drugod, organizirali so posebne skupine za zbiranje hrane in denarja po vaseh, zlasti tistih, katerih vaščani so bili zaposleni v kranjskih tovarnah, pojasnjevali so ljudem pomen stavke in medsebojne pomoči delavcev in kmetov v skupnem boju za njihove pravice in boljše življenje itd. Pri zbiranju hrane in denarja so se izkazali v večini vasi, prav posebej pa člani Društva kmečkih fantov in deklet v Vogljah. Prav v tej akciji so ljudje s podeželja prvič izrazili široko in polno podporo in solidarnost s težavnim položajem delavcev in s tem v praksi potrjevali medsebojno povezanost delavca in kmeta. Med stavkajoče v Kranju je ob koncu tedna prihajal tudi Janez Mlakar, ko se je vračal z Jesenic. Zaradi teh stikov s stavkajočimi v Kranju so ga aretirali že med stavko. Tri tedne je bil zaprt na ljubljanski policiji. Po žandarmarijskem in policijskem napadu in razbitju stavke so v Kranju aretirali tudi več drugih komunistov, med njimi glavnega organizatorja stavke Ivana Tominca. Veliko najbolj aktivnih delavcev v stavki pa so

lastniki tovarn pozneje odpustili z dela.⁷³ Nobeno nasilje oblasti in podjetnikov pa ni moglo zlomiti volje delavcev v boju za njihove pravice. Stavka je močno preseгла okvir ekonomskega boja. Prerasla je v ostre demonstracije proti obstoječemu družbenemu redu, med delavci, ki so se dotlej vse preveč ločevali v nasprotnih sindikalnih organizacijah, je ustvarila možnosti za večjo delavsko akcijsko enotnost in ljudsko-frontno gibanje v sodelovanju s kmeti na vasi.*

Že pred razbitjem stavke so v Kranju zaprli okrog 20 delavcev, več organizatorjev stavke pa ob napadu na stavkajoče. Industrijalci v Kranju, Škofji Loki in Trzinu so po stavki od 3874 zaposlenih odpustili 273 delavcev, od tega tudi 28 delavskih zaupnikov. Franc Krč, predsednik podružnice Splošne delavske strokovne zveze za Kranj, je po stavki iz tega sindikata izključil okrog 20 stavkajočih delavcev.

Za razbitje stavke je ban dr. Natlačen 5. septembra 1936 izdal Uredbo o čuvanju javnega reda in miru ob stavkah in mezd-nih gibanjih in z njo legaliziral nasilno intervencijo oblasti. Dr. Korošec pa je dva dneva pred objavo uredbe v pogovoru s

⁶⁶ Splošen pregled dravske banovine, izdelan 1939, str. 8 in 123. (Število prebivalstva je v pregledu povzeto po popisu iz leta 1931, upravna razdelitev itd. pa po stanju iz leta 1939.)

⁶⁷ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Janez Markun, Kranj, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975.

Letak, izdan 1. 5. 1936. Shranil ga je Janez Markun, zdaj pa je v Gorenjskem muzeju Kranj.

⁶⁸ Janez Markun, Kranj, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975.

⁶⁹ Gorenjec, Kranj, letnik 1936, štev. 16, 17 in 18.

Slovenec, letnik 1936, štev. 101 in 103.

⁷⁰ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

⁷¹ Slovenec, letnik 1936, štev. 102.

⁷² Tone Pičman, Britof, ustna izjava, 1977.

⁷³ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Janez Markun, Kranj, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975, Gorenjski muzej Kranj.

Lojze Kordež, Kranj, Gorenjesavska pisna izjava, z dne 29. 1. 1977.

Janko Oselj: Delavsko-kmečko gibanje v Vogljah pred drugo svetovno vojno, revija Borec 7–8, 1989, Ljubljana.

Pavla Bevc: Delavsko-kmečko gibanje na Visokem pred drugo svetovno vojno na Visokem in okolici, revija Borec 7–8, 1989, Ljubljana.

Dr. Jože Žontar: Občine na Šenčurskem do leta 1941. Prispevek za zbornik.

Spomini pisca.

* Stavka tekstilnih delavcev leta 1936 v Kranju se je začela dan po množičnem zborovanju delavstva, ker industrijalci niso hoteli podpisati predloga o kolektivni pogodbi za tekstilno delavstvo v Sloveniji. V Kranju je vstopilo v stavko 2800 delavcev, pridružili so se jim tudi tekstilni delavci v Škofji Loki, Trzinu, Ljubljani in Mariboru, tako da je stavkalo skupaj 8500 tekstilnih delavcev ali več kot polovica vseh tekstilnih delavcev v Sloveniji.

slovenskimi industrijalci apeliral k ustanovitvi enotne fronte proti komunistom. Rekel je, da bi bilo žalostno, če bi se pustili terorizirati od komunistov. Nič manj razbijaško vlogo pri odvrčanju delavcev od stavke in njenem nasilnem razbitju je imel tudi kranjski dekan Matija Škerbec.⁷⁴

VSTAJA SLOVENSKE MLADINE

V dneh 15. in 16. avgusta 1936 je bila na Jesenicah velika proslava 30-letnice Zveze kovinarskih delavcev Jugoslavije. Proslave se je udeležilo več kot 5.000 ljudi, med njimi tudi komunisti iz Kranja in okolice, npr. Ivan Tominc, Rudi Papež, Rezka Dragar, Tine Teran in številni drugi, iz Šenčurja pa člani partijske organizacije in nekaj drugih delavcev. Prvič so s starši šli na tako veliko delavsko manifestacijo tudi sinovi Janeza Mlakarja Janko in Stanko, in Toneta Štefeta, Franc. Na Jesenicah so se, potem ko so izveneli takti marsejeze, veličastnega pohoda po mestnih ulicah s tisoči dvignjenih pesti v delavski pozdrav, stotinami zastav in transparentov udeležili tudi Janko in Stanko ter Franc. Ker pa so jim bili običajni vzkliki o delavski solidarnosti ipd. premalo borbeni, so se odločili za revolucionarnejša gesla: dol s fašizmom, proč z vojno, živila demokracija, živila Sovjetska zveza, živijo Lenin, proletarci vseh dežel – združite se itd. Vsa ta gesla so vzklikali kljub opozorilom rediteljev organizatorja, da jih ne smejo vzklikati, da ne bi prišlo do intervencije žandarjev in policajev, ki jih ta dan na Jesenicah ni bilo ravno malo. Po končanem pohodu so sodelovali tudi na velikem zaključnem zborovanju na vrtu delavskega doma Pri Jelenu na Jesenicah. Za trojico fantov, še pravih otrok, je bil to začetni korak v njihovem nadaljnjem političnem udejstvovanju.⁷⁵

Vse dotedanje pestro politično delovanje šenčurskih komunistov je močno vplivalo tudi na njihove otroke. Čeprav kot otroci seveda niso mogli biti vključeni v redno politično delo, so se ob svojih starših vendarle že politično opredeljevali in utrjevali svoje poglede na svet. Poslušali so politične pogovore svojih očetov in njihovih prijateljev, se navduševali nad

prvo deželo socializma, z zanimanjem spremljali potek španske državljanske vojne, pridno prebirali napredne knjige, časopise in drugo literaturo, kdaj pa kdaj tudi ilegalni tisk. Bili pa so tudi stražarji na cesti ali v bližini hiše, kadar so njihovi očetje imeli ilegalni sestanek.

Fantom se je zdelo, da se prepočasi vključujejo v dejavnost svojih staršev, zato so leta 1936 našli drugo rešitev. Mimo staršev so organizirali ilegalno mladinsko društvo, sestavili pravila in program, določili ime in znak društva. Društvena pravila so določala, da se morajo člani nenehno vzgajati in izobraževati v naprednem političnem in revolucionarnem duhu, da morajo pridobivati nove člane s političnim in drugim delom, organizirati izlete in druge oblike dela, se dostojno in zgledno vesti v vsakdanjem življenju in se v medsebojnih odnosih ravnati po načelu tovarištva s popolnim bojkotom vseh klerikalnih in režimskih prireditvev, se učiti mednarodnega jezika esperanto. Določili so tudi članarino itd. Da je društvo lahko pripravljalo krajša politična in revolucionarna besedila in gesla za obvezno berilo članov, so si nabavili malo sestavljenko tiskanih gumijastih črk. Izdelali so znak društva, v obliki žiga z upodobljeno knjigo s kladivom in inicialkami VSM. Društvu so dali revolucionarno ime *Vstaja slovenske mladine*.^{*} Ob nastanku je imelo društvo pet članov: 13-letni Janko Mlakar je bil predsednik, 12-letni Stanko Mlakar tajnik, 11-letni Franc Štefe blagajnik, 11-letni Tonček Zupan in 10-letni Janko Pipan pa člana.

Po večmesečnem uspešnem delovanju je bilo društvo razkrito. Županove dekle so na poti v gozd na cesti našle listek, vabilo na sestanek, označen z žigom društva. Vabilo je nesel Stanku Mlakarju v sosednjo vas Voklo njegov mlajši brat Lojze, vendar ga je med potjo izgubil. Najdeni listek so dekle izročile županu, ta pa žandarmerijski postaji v Šenčurju. Dne 28. januarja 1937 so pri Mlakarju in Štefetu opravili hišno preiskavo in našli skoraj ves inventar društva z zapisniki in blagajno. Polovili so otroke in jih odvedli na žandarmerijsko postajo. Tam so jih zasliševali, in ker niso izvedeli vsega, tudi oklofutali, obenem pa resno vznemirili

oblasti v Kranju in Ljubljani. V Kranju so takoj odredili posebno pripravljenost žandarmerije in izredno okrepitev na žandarmerijski postaji v Šenčurju in Kranju. Iz Ljubljane so se z avtomobili nemudoma pripeljali podnadzornik policijskih političnih agentov Anton Vrečar, za njim pa upravnik politične policije dr. Lovro Hacin v družbi z žandarmerijskim polkovnikom in majorjem.

Medtem so aretirali tudi Janeza Mlakarja in Toneta Štefeta. Otroke so zasliševali večkrat in temeljito – klofutam domačih žandarjev so sledile premetene in sladke besede ljubljanskih policistov. Zvedeti so hoteli zlasti, kaj se skriva za imenom društva, kdo so njegovi organizatorji ipd. Fantje so odgovarjali, da pomeni društvo glede na ime duhovno in ne protidržavno delovanje, da je knjiga simbol učenja, kladivo pa simbol dela itd. Še vztrajneje in dlje so zasliševali njihova očeta. Na žandarmerijski postaji v Šenčurju so jih zadržali dva dneva.

Pri tem je bila zanimiva izjava polkovnika Pavlovića iz Ljubljane, ki je po končanem zaslišanju pred šenčurskimi žandarji dejal, da on kot Srb občuduje otroke, ki so se tako neustrašno zagovarjali, da bodo to dobri vojaki, vse tiste vaše in druge klerikalne politike, ki so iz otroških dejanj napravili tak problem, pa je označil z besedami: »Stari so bedaki, mladi so junaki.« Ko je nekaj pozneje Janko Mlakar prišel na pošto (v isti stavbi je bila tudi žandarmerijska postaja) po paket knjig Cankarjeve založbe, je po njegovem odhodu komandir postaje, po rodu Črnogorec, dejal pismonoši: »Tale deček ima več v malem prstu kot vsi stari Šenčurjani v glavi.«

Ker šenčurski in kranjski klerikalni veljaki s pomočjo policije niso dosegli nobenega konkretnega ukrepa zoper otroke in njihove starše, so zahtevali ponovitev postopka v šoli. V Šenčur je prišel okrajni šolski nadzornik in skupaj z upraviteljem šole zaslišal otroke. Nato je od vodstva šole zahteval, da otroci, člani društva, pri pouku vsak dan oddajo pisno poročilo (raport) o svojem delu in gibanju prejšnjega dne. Toda starši so jim prepovedali pisanje takih poročil. Odšli so v šolo in odločno protestirali zoper takšno ravnanje z otroki.

Člane društva in njihove starše si je 6. februarja 1937 sposodil tudi goreč šenčurski dopisnik Gorenjca:

»Zadnje čase se širijo po Šenčurju in okolici govorice, da imamo v Šenčurju komuniste. Mi pa pravimo, da to niso komunisti ali marksisti, ker bi ne čakali doma, kdaj bomo delili tujo lastnino, ampak bi pobrali šila in kopita in jo odpetalitja, kjer se to dela, kajti pri nas tega ne bodo dočakali. Da ti ljudje sovražijo duhovnike in da ne hodijo v cerkev vemo, vemo pa tudi za njih gnezda, kjer se zbirajo in sanjajo o zlatih časih. Naj le sanjajo, samo pridni naj bodo, da jih ne bodo pobesili na Evharistični križ.«

Vendar je »samoiniciativnost« otrok povzročila tudi težave. Poslej so oblasti še skrbneje nadzirale njihove starše, pa tudi njih same. Zato je skojevsko in partijsko vodstvo v Kranju fante ustrezno poučilo, da se v naprednem mladinskem gibanju ne deluje na tak način, predvsem pa ne brez vednosti staršev, in da se morajo pri nadaljnjem političnem delu ravnati po preverjenih in ustaljenih izkušnjah ilegalnega delovanja.⁷⁶

⁷⁴ Dr. France Kresal: Tekstilna industrija v Sloveniji, 1976, str. 335–370.

⁷⁵ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Spomini pisca.

Jeseniški zbornik I., 1964, str. 199–201.

* Ime društva so povzeli po knjigi Vstaja avstrijskih delavcev, v kateri sta bila opisana upor avstrijskih delavcev leta 1934 in njegova zadušitev po Dolfusovem režimu.

⁷⁶ Spomini pisca.

Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Evidenčni list bivše jugoslovanske policije za Toneta Štefeta, na katerem je razviden datum hišne preiskave, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

Gorenjec, Kranj, letnik 1937, štev. 6.

LJUDSKOFRONTNO ZBOROVANJE V ŠENČURJU

Po vrsti množičnih in uspešnih ljudskofrontnih zletov spomladi 1937, imeli so značaj političnih zborovanj, je bil tak zlet oziroma zborovanje predvideno tudi v Kranju, in to za nedeljo, 13. junija 1937, v Struževem pri Kranju. Udeležili naj bi se ga številni delavci iz Kranja in drugih krajev Gorenjske. Toda oblast, ki je spregledala izrazito levičarski značaj teh izletov, jih je prav v tem času začela onemogočati. V posebni okrožnici z začetka junija 1937 je banska uprava ukazala vsem okrajnim načelstvom in policijskim upravam v Sloveniji, da morajo posvetiti izletom nezakonite Ljudske fronte posebno pozornost, »ker ni izključeno, da se bodo zlorabljali za propagando komunističnih idej«. Iz bojazni, da bo tudi izlet v Struževem podobnega značaja, ga je teden dni pred prijavljenim datumom enostavno prepovedala.⁷⁷

Ker je bil zlet oziroma zborovanje v Struževem načrtovano kot prva večja in res množična akcija Ljudske fronte na Gorenjskem, se mu vodstvo kranjskih komunistov nikakor ni želelo odreči. Namesto prepovedanega izleta v Struževem je okrožni komite Komunistične partije Kranj v sodelovanju s šenčursko partijsko organizacijo istega dne, to je 13. junija 1937,⁷⁸ pripravil ilegalno zborovanje na Planjavi pri Šenčurju (v gozdičku ob samotni kmetiji med Šenčurjem in Kranjem). Zborovanja se je udeležilo več kot 100 udeležencev, večinoma iz kranjskega in kamniškega okrožja, udeležili pa naj bi se ga tudi iz okolice Rašice. Iz Šenčurja se je zborovanja udeležilo več kot 25 domačinov, to je članov partije, sodelavcev in simpatizerjev. Na zborovanju je govorilo več udeležencev iz raznih krajev, med drugim tudi iz Kranja.

Zborovanja se tedanji sekretar šenčurske partijske organizacije spominja takole:

»Verjetno sem o zborovanju na Planjavi pri Šenčurju kaj več zvedel v Kranju. Spominjam se, da mi je bilo povedano, da bodo na zborovanje v Šenčur prišli udeleženci iz kranjskega in kamniškega okrožja in tudi udeleženci enakega zborovanja nekaj tednov prej v okolici Rašice

(verjetno nad Črnučami, op. pis.), vendar slednji v Šenčur niso prišli. Na zborovanje v okolico Rašice sem odšel tudi jaz, vendar kraja zborovanja nisem našel.

V zvezi z zborovanjem na Planjavi se zelo dobro spominjam razgovora s sorodnikom Lojzeta Colnarja iz Kranja, bil je mlajši in je študiral v Ljubljani, med vojno je padel ali pa so ga ustrelili Nemci (Colnarjev polbrat inž. Beno Anderwald, ki je kot partizan padel v veštrskem mlinu pri Škofji Loki 8. februarja 1944, op. pis.). Z njim, ki je tudi pripravljaval to zborovanje, sva se menila o jabolčniku, ki naj bi koristil kot zunanji vzrok zbiranja ljudi na Planjavi, če bi žandarji odkrili zborovanje. Povedal mi je, da je v ta namen kupil sod jabolčnika in kmetu naročil, da ga pripelje v Šenčur do mene, jaz pa sem prevzel odgovornost za nakup oziroma prodajo, če bo zborovanje odkrito. Tako je na dan zborovanja okoli 8. ure zjutraj prišel do mene v Šenčur neki voznik*, kmet starejših let, ki je moral biti tudi član partije, doma je bil iz vasi blizu požganega gradu Krumperk v bližini Lukovice pri Domžalah; odpeljala sva se na kraj zborovanja in sod odložila, obenem pa mi je še dejal, naj za popoldansko zborovanje, na katerega bodo ljudje prišli iz raznih krajev, organiziram tudi čimveč domačinov, nato pa se je odpeljal. Jaz sem za tem urejal še nekatera vprašanja v zvezi z organizacijo udeležbe v Šenčurju, nato pa odšel na dogovorjeno javko na cesti Šenčur–Kranj čakati udeležence iz okolice Rašice, da bi jih usmeril na kraj zborovanja. Drugi udeleženci so na kraj zborovanja prihajali po stranskih poteh in z vodiči. Ko sem s te javke, kjer nisem nikogar dočakal, odšel na kraj zborovanja na Planjavo, sem nekoliko vstran pod lipo vrta osamljene hiše našel le še nekaj udeležencev, predvsem domačinov, medtem ko so se drugi zaradi prihoda žandarjev že razšli na vse strani. Vse nas pod lipo okrog jabolčnika so nato žandarji razgnali. Kaj več od povpraševanja in razganjanja pa žandarji tedaj tudi niso poskušali ukreniti.

Zborovanje je bilo izdano. Poznan domačin iz Šenčurja je namreč na Planjavi opazil večjo skupino ljudi, ki so se mu zdeli sumljivi, to povedal županu, ta pa

žandarjem, ki so z vso naglico odhiteli na kraj zborovanja.

Naslednji dan po zborovanju so žandarji devet domačinov Šenčurja poiskali na domovih in privedli na žandarmerijsko postajo. Pri zaslišanju so hoteli zvedeti vzrok zbiranja ljudi na Planjavi. Ker tega od privedenih niso zvedeli, razen da je šlo za veselo družbo ob jabolčniku in v prirodi, so vse razen mene izpustili. Od mene so hoteli zvedeti, kdo je organizator zborovanja in druge podrobnosti, ker so predvidevali, da organizacija izhaja iz Šenčurja od komunistov. Trdil sem le to, kar sva se pred zborovanjem dogovorila s Colnarjevim sorodnikom, in sicer, da sem jabolčnik odkupil za našo družbo od neznanega prodajalca na Planjavi, to je tam, kjer so ga žandarji tudi zasegli, kolikor ga je seveda še ostalo. Ker pa so sumili, da je jabolčnik na Planjavo pripeljal nekdo iz okolice Domžal, so me odpeljali v domžalske zapore in tam soočili z nekim oskrbnikom gradu Krumperk, če sem jaz tisti, ki sem kupil jabolčnik. Ker me oskrbnik ni mogel poznati, niso ugotovili, kako je jabolčnik prišel v Šenčur. Iz Domžal so me nato spustili domov, vendar pa prijavili okrajnemu načelstvu v Kranju in

nato kaznovali s šestimi dnevi zapora zaradi nedovoljenega zbiranja oz. nedovoljene prodaje jabolčnika.«⁷⁹

Zborovanja se spominja tudi udeleženec Janez Mlakar:

»Šenčurjani smo na to zborovanje pripeljali večje število vaščanov in tudi mladine. Na zborovanju so nastopili razni govorniki in nemoteno podajali referate. Večina navzočih, zlasti iz Šenčurja, je prvikrat videla takšno zborovanje, naravnost uživala pa je mladina, ko je videla toliko zbranih ljudi. Žandarji so na kraj zborovanja prišli že potem, ko je bilo to praktično končano in ko smo bili tam predvsem samo še domačini, zbrani okrog jabolčnika. Nekdo je prijavil, da je na Planjavi veliko ljudi, in žandarji iz Šenčurja so pobrali kar bližnja kolesa vaščanov ter z njimi odhiteli v komaj dva kilometra oddaljeno Planjavo. Na Planjavi so se žandarji najbolj lotili stanovalca Jožeta Luskovca, češ, zakaj zbiranja ljudi ni prijavil in podobno, ta pa jim je odgovoril, da se za politiko ne zanima in da ne ve, zakaj ljudje popivajo in pojejo prav pod to lipo. Zaplenjen sod so pozneje prodali občinskemu tajniku v Šenčurju za 100 din.«⁸⁰

⁷⁷ Alenka Nedog: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, Založba Borec, Ljubljana, 1978, str. 82. Ivka Križnar: Revolucionarno gibanje med obema vojnama v Kranju in okolici, Kranjski zbornik, 1980, str. 23.

* Več udeležencev ljudskofrontnega zborovanja na Planjavi pri Šenčurju, med drugimi tudi Janez Mlakar, Janez Markun in Lojze Kordež, v spominih navaja, da je bilo zborovanje junija 1938. Toda ko sem ponovno pisal ta prispevek, sem v Zgodovinskem arhivu CK ZKS našel evidenčne policijske liste nekaterih komunistov in njihovih sodelavcev iz Šenčurja, ki so jih v stari Jugoslaviji imeli pod policijskim nadzorom. Na evidenčnem listu Toneta Štefeta je v rubriki: Posebna opazovanja – opis komunističnega delovanja, navedeno: »13. junija 1937 je sodeloval na ilegalnem zborovanju komunistične ljudske fronte v Planjavi pri Šenčurju...« Ker je bil Tone Štefe udeleženec zborovanja na Planjavi, dan po zborovanju pa je bil aretiran in zaslišan na šenčurski žandarmerijski postaji, in ker je oblast vodila obsežno preiskavo o tem zborovanju, lahko z zanesljivostjo trdimo, da je bilo zborovanje na Planjavi pri Šenčurju 13. junija 1937 in ne leto dni pozneje, kot so doslej navajali.

⁷⁸ Evidenčni list bivše jugoslovanske policije za Toneta Štefeta, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

* Pri nadaljnjem poizvedovanju sem odkril vrsto okoliščin, ki kažejo na to, da je jabolčnik pripeljal znani komunist Polde Miš, 52-letni kmet iz Gorjuš pri Domžalah. Maja 1937 je na znanem ljudskofrontnem zborovanju v Ihanu govoril kot predstavnik kmetov. Nastopal pa je tudi na drugih podobnih zborovanjih. Leta 1939 je bil tudi podpisnik znanega razglasa Zveze delovnega ljudstva Slovenije. Leta 1941 se je takoj vključil v Osvobodilno fronto. Nemci so ga kmalu aretirali in 16. oktobra 1941 ustrelili v Mošnjah med skupino 20 talcev.

⁷⁹ Janez Markun, Kranj, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975, Gorenjski muzej Kranj.

⁸⁰ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

DRUŠTVO KMEČKIH FANTOV IN DEKLET V VOGLJAH

V Vogljah je od 3. februarja 1935⁸¹ naprej delovalo zelo napredno usmerjeno Društvo kmečkih fantov in deklet.* Štelo je več kot 50 članov, kmečkih in delavskih sinov, ki so bili razen dveh ali treh vsi iz Vogelj. Društvo je prirejalo tekmovanja koscev, žanjic in oračev, povezana z zborovanji in povorkami udeležencev, prirejalo izlete, predavanja in igre, imelo pa je tudi svojo knjižnico ipd., člani društva so se udeleževali tekmovanj v bližnjem Šinkovem turnu in Skaručni, na Beričevem, v Šentvidu nad Ljubljano in celo v Bohinj, kjer je v društvu deloval znani revolucionar Tomaž Godec, ter drugod.

Na društvo v Vogljah je skušala partijska organizacija v Šenčurju vplivati in delovati v njem že od vsega začetka. To nalogo je opravljal zlasti njen sekretar in član mestnega komiteja Komunistične partije Kranj Janez Markun, ki je bil več let zaposlen v Vogljah pri čevljarju Francu Režku in bil tudi sam član društva. Precej je na društvo vplival in deloval v njem tudi Režek kot sodelavec in pozneje kandidat Komunistične partije. Komunisti so bili v stalnih stikih s člani, prirejali so izlete, zlasti ob tekmovanjih društev, vplivali na naročanje naprednih knjig za knjižnico, razširjali med člani napredno literaturo in nasploh delovali za njihovo napredno usmerjenost. Nekaj teh članov, delavcev v kranjskih tovarnah, se je udeležilo tudi zleta Svobod v Celju, zelo aktivno vlogo pa so člani društva, tako delavski kot kmečki sinovi, odigrali zlasti med stavko kranjskih tekstilnih delavcev leta 1936 s podporo upravičenim zahtevam stavkajočih, širjenjem medsebojne solidarnosti in organizacije ter zbiranjem hrane in denarja. Zlasti so bili aktivni na zadnjih skupščinskih volitvah, 11. decembra 1938. Za volitve so z Janezom Markunom in drugimi predstavniki naprednih sil združene opozicije imeli vrsto pogovorov v Kranju v shrambi koles pri Jahaču in drugod. Govorili so o tem, kako bi svojo napredno usmerjenost in zavest pokazali tudi javno in pred režimom. Na volitve v Šenčur je prišlo skupaj več kot 60 članov društva in drugih vaščanov Vogelj in drug za drugim so oddali glas za kandidata

Tomaža Križnarja na listi naprednih sil združene opozicije. Poudariti kaže, da je imela partijska organizacija Šenčur v tem društvu velik vpliv zlasti na mlajše člane in da bi ne bilo treba prav veliko časa, pa bi vrsto fantov pridobili za še tesnejše politično sodelovanje, nekatere morda tudi za sprejem v partijo. Prav gotovo tudi ni naključje, da je v Vogljah že zgodaj leta 1941 nastala Osvobodilna fronta in da je že prvo leto vstaje odšlo v partizane 12 vaščanov, večidel članov tega društva, da je v poznejših letih v partizane odšlo še veliko drugih, da so vaščani bili vsa leta okupacije trdno povezani z narodnoosvobodilnim bojem in da v vasi niso poznali izdajalcev oziroma domobrancev.⁸²

KOLEKTIVNI IZSTOP IZ ČLANSTVA GASILSKEGA DRUŠTVA V ŠENČURJU

Gasilsko društvo Šenčur, ki je bilo ustanovljeno leta 1898 in so ga sestavljali vaščani Šenčurja, je leta 1938 štelo 73 članov. Članstvo tega društva je bilo vse-skozi zelo napredno in po ustanovitvi partijske organizacije v Šenčurju tudi pod močnim vplivom komunistov, ki so prav v tem društvu videli najširšo možnost vpliva na politična dogajanja in razmerje sil v vasi. Zato so bili člani partije tesno povezani s številnimi člani društva, udeleževali so se njihovih prireditev, dva od njih, Janez Pipan in Tone Štefe, ki sta bila dalj časa tudi člana društva, pa sta v partijski organizaciji skrbela za to področje dela na vasi (podobno je v Društvu kmečkih fantov in deklet v Vogljah deloval Janez Markun). Vsekakor je bila npr. množična udeležba vaščanov oziroma prav članov gasilskega društva z godbo na čelu na celjskem zletu Svobod leta 1935 eno prvih najvidnejših sadov takšnega delovanja in množično politično zelo učinkovita akcija društva. Prav zaradi napredne usmerjenosti članstva in društva kot celote je bilo to že vrsto let pod udarom klerikalnih voditeljev in režima v občini in tudi daleč zunaj nje. Tako so godbi gasilskega društva najprej prepovedali nastopati pri verskih obredih ne samo v domači vasi, kjer je takšno politiko klerikalizma vedno bolj krojil župnik Franc Vavpetič, temveč tudi drugod, in

večina okoliških politikantskih župnikov jo je tudi dosledno izvajala. O tem najbolj nazorno govorita omenjena primera iz Britofa in Vodice.

Da bi voditelji Slovenske ljudske stranke gasilski godbi onemogočilo vsako delovanje na vasi in da bi zaustavili njen vpliv zlasti med mladimi, so še pred prihodom na oblast v vasi ustanovili svojo godbo. Imenovali so jo Farna godba, sestavljali pa so jo godbeniki vseh vasi župnije, saj v Šenčurju niso našli zadostnega števila godbenikov. Godbo je uradno vodil sin cerkvenega organista, dejansko pa župnik Vavpetič, ki je godbenike pretežno tudi vadi. Godba je obstajala do začetka vojne, čeprav vrsto let zaradi pomanjkanja godbenikov ni več nastopala.

Kljub vsemu pa vpliva gasilskega društva in v njem prevladujočega vpliva komunistov na politična dogajanja in razmerje sil na vasi niso mogli preprečiti. Moč in vpliv, ki so jo v vasi vztrajno uveljavljali s prosvetnim društvom in številnimi drugimi organizacijami, se jim je zdel preslaboten. Zato jim je prišlo na misel, da je za vsako ceno treba zamenjati društveno vodstvo in gasilsko društvo na ta način podrediti klerikalnim in režimskim ciljem. Ker društvenega vodstva niso mogli zamenjati kar tako, so prek okrajne gasilske župe v Kranju, kjer so na podoben način že ustoličili svoje vodstvo, poleti 1938 opravili izredni nadzorni pregled poslovanja društva. Čeprav ob pregledu niso našli nepravilnosti, sploh pa ne nobenih kršitev v poslovanju, je društvo že čez teden dni dobilo iz Kranja odločbo, da je zaradi ugotovljene malomarnosti v poslovanju odstavljen upravni odbor društva, na njegovo mesto pa imenovan nov, začas-

ni odbor. Ker pa je moralo po društvenih pravilih vodstvo društva izvoliti oziroma potrditi članstvo, so morali sklicati izredni občni zbor članov društva. Tega se je med drugimi udeležil tudi župan Anton Umnik. S svojo politično in oblastveno avtoriteto naj bi izpeljal zastavljeni načrt. Razumljivo, da se je na izredni občni zbor temeljito pripravljala tudi druga, ogrožena stran s partijsko organizacijo na čelu, saj je šlo za odločilen politični spopad v vasi. Občnega zbora se je udeležilo okrog 70 članov, to je skoraj vsi. Na njem je članstvo postavilo enotno in odločno zahtevo, da se odločba o odstavitvi dotedanjega upravnega odbora društva, v katerem je bil dolgoletni predsednik mali kmet Martin Sušnik, poveljnik pa Anton Verbič, nekdanji kandidat delavsko-kmečke liste, takoj razveljavi, drugače bodo vsi člani soglasno izstopili iz društva. Ker zahtevek članstva predstavniki oblasti niso sprejeli, so na zboru izglasovali enoten, že prej dogovorjen sklep o izstopu vsega članstva iz gasilskega društva. Tako gasilskega društva v Šenčurju ni bilo več, čeprav so si režimski voditelji tudi pozneje zelo prizadevali, da bi društvo le obnovili pod njihovim vodstvom. Ko je v tem času v Šenčurju prišlo do požara, Šenčurjani tudi v tem primeru niso klonili pred režimom. O prenehanju obstoja gasilskega društva je pisal tudi šenčurski dopisnik Gorenjca, z dne 22. oktobra 1938, vendar je pri tem vzrok prenehanja sramežljivo zamolčal. Takole je zapisal: »Gasilska četa se je pred parimi meseci po sklepu izrednega občnega zbora razšla. Smo brez gasilcev. Prosimo oblast, da ustanovi novo četo ali pa imenuje nekaj mož za ev. gašenje požara.«⁸³

⁸¹ Gruda, glasilo DKFID Slovenije, letnik 1935, štev. 1–2, str. 29.

* Društva kmečkih fantov in deklet (DKFID) so začela nastajati po ustanovitvi stare Jugoslavije kot pomladek – mladinska organizacija Samostojne kmečke stranke. Širši razmah, zlasti na Gorenjskem, so doživela šele nekaj let pred vojno. Tedaj so delovala v Vogljah, Bohinjski Češnjici, Dupljah, Skaručni, Šinkovem turnu, Mostah pri Komendi, Pirničah, Tacnu, Šentvidu nad Ljubljano, Gameljnah, Beričevem, Moravčah in drugod.

⁸² Janez Markun, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975, Gorenjski muzej Kranj. Janko Oselj, Voglje 15, ustna izjava, 6. 11. 1976.

Spomini pisca.

⁸³ Spomini pisca.

Franc Golob, Šenčur, Mlakarjeva 22, ustna izjava, 14. 11. 1975.

Kronika GD Šenčur.

Gorenjec, Kranj, letnik 1938, štev. 43.

SKUPŠČINSKE VOLITVE 11. DECEMBRA 1938

Nove skupščinske volitve, 11. decembra 1938, so potekale v še bolj zaostrenih političnih razmerah v državi pa tudi v Šenčurju. V zunanji politiki se je režim Jugoslovanske radikalne zajednice vse močneje nagibal k fašistični osi Rim–Berlin, doma pa k vse hujšemu preganjanju vsega naprednega, posebej še komunistov kot najodločnejših borcev za osnovne pravice delovnih in zatiranih ljudi in za pravičnejše in bolj demokratične družbene odnose. Poglejmo le nekaj primerov takšne že povsem klerofašistične usmeritve tedanjega režima Jugoslovanske radikalne zajednice.

Ko je predsednik vlade in sočasno predsednik Jugoslovanske radikalne zajednice dr. Milan Stojadinović v začetku leta 1938 pohitel v Berlin, ga je slovenski klerikalni dnevnik Slovenec pospremil z naslednjimi besedami: »Zgodovinsko delo, ki ga je vodja Reicha in državni kancler izvršil z duhovno preureditvijo Nemčije, je deležno tudi pri nas občudovanja in priznanja.« Ob priključitvi Avstrije Hitlerjevi Nemčiji je Slovenec zapisal, da je bilo to, kar se je zgodilo v noči od 11. na 12. marec 1938, »čisto naravno in neizogibno ter zdravi pameti ustrezajoča resnica«. Ko je Mussolini septembra 1938 prišel na Planino pri Postojni, ga je tam pozdravil ban dravske banovine dr. Marko Natlačen z besedami, da je ves jugoslovanski narod vesel tega obiska, češ da je stopil Mussolini na jugoslovanska tla kot prijatelj itd. Tudi ljubljanski škof dr. Rožman je vse bolj pozival h križarskemu pohodu proti »komunistični nevarnosti«. To leto je v posebni poslanici vernikom zapisal: »Komunizem je nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni reči ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanska kultura. Če bi se dali nekateri v zмотo zavesti in bi v svojem kraju komunizmu pomagali, da bi se utrdil, jih bo za to zмотo prva zadela kazen.«⁸⁴

V Šenčurju in okoliških vaseh so medtem že leto dni »paradirali« uniformirani klerofašistični »Slovenski fantje«, oblečeni v sive polvojaške obleke, prepasani z

rdečim pasom, s krivčki za klobukom ipd. V odseku šenčurskega prosvetnega društva sta jih vodila domači kaplan Alojz Žitko, nekdanji drugi škofijski tajnik, ki je hotel oditi v jezuitski red, a ga je Rožmanov prvi tajnik dr. Jože Jagodić pregovoril, da je odšel v domačo, šenčursko faro na pomoč župniku Francu Vavpetiču, in županov starejši sin Tone. V ta odsek so bili vključeni tudi člani iz Voklega, z Visokega in iz nekaterih drugih vasi. V Hrastju, kjer je tudi obstajalo enako društvo oziroma odsek, je »fante« vodil Brodarjev starejši sin Ivan. Šenčurski župan Anton Umnik je tedaj postal tudi predsednik okrajne organizacije Jugoslovanske radikalne zajednice Kranj, njegov starejši sin pa član okrajne mladinske organizacije Jugoslovanske radikalne zajednice Kranj, ene prvih v Sloveniji. Najvidnejši voditelj Jugoslovanske radikalne zajednice Janez Brodar iz Hrastja, nekdanji poslanec in banski svetnik pa je ponovno postal kandidat za okrajnega poslanca Jugoslovanske radikalne zajednice Kranj.⁸⁵

Oglejmo si nekoliko поблиže tudi podobo nekaterih teh veljakov. V arhivu okrožnega odbora Osvobodilne fronte Kranj iz zadnjega obdobja narodnoosvobodilnega boja obstaja zanimiva ocena Brodarjeve preteklosti, toliko bolj, ker jo je očitno podal tedanji član odbora, nekdanji urednik Škerbčevega klerikalnega časopisa Gorenjec in cerkovnik Karel Eržen iz Kranja: »Janez Brodar se je takoj po prvi svetovni vojni priključil Slovenski ljudski stranki, kjer se je pričel uveljavljati kot zastopnik kmečkega stanu. Nekaj let zatem, ko je prišlo do razkola v vodstvu te stranke, je bil izbran za poslanca v okraju Kranj. Ob neki tedanji priliki, ko so bili v Ljubljani zbrani politiki na čelu z dr. Korošcem, je ta o Brodarju dejal, da si ga lahko pridobi vsak, če bo imel (Brodar, op. pis.) od tega osebno korist. Korošec ga je tedaj imel za nezanesljivega in veternjaka, vendar je vseeno dosegel, da so ga vrsto let izbirali za poslanca. Znano je, da je znal pred Korošcem nastopati tako vsiljivo, da mu je ta raje vsako stvar obljubil, samo da je imel mir pred njim.

V času svojega poslanskega mandata

ni storil za obči blagor okraja ničesar vidnega, nasprotno pa si je sijajno uredil svojo domačijo. S pomočjo raznih fondov, državnih in banovinskih, si je dal zgraditi moderna in vzorna gospodarska poslopja in si dokupil številne parcele...

V znanih 'šenčurskih dogodkih' leta 1932 je hotel veljati kot narodni mučenik. Znano pa je, da ni pretrpel nobene materialne škode, ampak mu je 'zapor' prinesel celo dobiček. S prihodom Stojadinovića na vlado je dobil za svoje mučeništvo visoko denarno odškodnino (menda okrog 150.000 din).

Pod Stojadinovićem je zopet zavzel vidno mesto v režimski stranki Jugoslovanska radikalna zajednica, posebno leta 1938, ko so ga izbrali za poslanskega kandidata za okraj Kranj. Takrat je Brodar napel vse sile, da je vodstvo postavilo njega za kandidata. Šel je k dr. Korošču in vso zadevo naslikal tako, da je bilo takoj jasno, da bo on kandidat. Vodstvo je čez nekaj dni 'predlagalo' Brodarja za kandidata. Pri volitvah je seveda Brodar zmagal. Ker pa se je čutil premalo sposobnega za politično delo, je hotel navezati tesnejše stike s pripadniki tako imenovane krila kranjske Jugoslovanske radikalne zajednice, ki so tvorili skupino okrog Škerbca in Megušarja. Pojavila sta se dva tabora, in sicer Brodar-Umnik in Kmečka zveza ter kranjska gospoda Škerbec-Megušar. Oba tabora sta se borila za čimvečji vpliv v okraju. Vodstvo v Ljubljani se ni hotelo vmešavati v spor, ki se je pričel med obema taboroma. Do večjega spopada je prišlo tedaj, ko je Brodar postal senator. Vsi so si prizadevali in se trudili za to mesto, vendar si je znal Brodar pridobiti dr. Korošca, da je zopet

on dobil mandat. Ko je bil Korošec opozorjen na ta svoj ukrep, je izjavil, da je bil Brodar pri njemu in mu govoril o bodočih senatorskih volitvah. Na koncu pa je omenil, da je bil Brodar tako vsiljiv, da se ga ni bilo mogoče otestiti.

Razkroj v stranki Jugoslovanske radikalne zajednice za okraj Kranj je poleg drugega povzročil tudi nastop Brodarja v podeljevanju državljanstva nemškimi državljanom. Znano je, da je zahajal k Brodarju poznani tovarnar iz Kranja Horak. Med Brodarjevo in Horakovo družino je nastalo veliko prijateljstvo. Horak je veljal takrat za Poljaka, ob okupaciji 1941 pa je čez noč postal Nemec. Horak se je začel z Brodarjem pogovarjati o jugoslovanskem državljanstvu za sebe, izposloval pa naj bi ga tudi znanemu dr. Markgrafu, poznejšemu prvemu nemškemu komisarju v Kranju, nadalje ravnatelju Horvitzu in drugim petokolonašem v Kranju. Brodar je obljubil, da bo s svojim vplivom zadevo ugodno rešil. Ko je kranjski občinski odbor na svoji seji leta 1940 odklonil predlog, da se dr. Markgrafu podeli sprejem v domovinsko zvezo (domovinska pravica, pridobljena po desetih letih bivanja v občini, op. pis.), kar je bilo pred sprejemom potrebno, je Brodar uvidel, da mu nasprotuje Megušarjeva skupina. Zato je pridobil župane podeželskih občin, ki so bili njegovi pristaši. Horak je z denarjem podkupil Brodarja, ta pa je podkupil Umnika v Šenčurju s 40.000 dinarji z motivacijo, da se bo s tem denarjem zgradila šola v Šenčurju. Na seji je šenčurski občinski odbor sprejel v domovinsko zvezo med drugimi tudi Horaka. Podobno se je zgodilo v občini Besnica, Predvdoru, torej povsod tam, kjer so bili župani Brodarjevi pristaši...⁸⁶

⁸⁴ Dr. Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji, 1965, str. 459, 466 in 469.

⁸⁵ Ban. II.-F-16-2-19407, Arhiv SRS.

Gorenjec, Kranj, letnik 1938, šte. 46.

Dr. Jože Jagodic: Mojega življenja tek, Mohorjeva družba, Celovec, 1974, str. 221 in 222.

Ban. II.-F-11081, Arhiv SRS.

Slovenec, letnik 1938, šte. 280.

Gorenjec, Kranj, letnik 1938, šte. 28, 47 in 48.

⁸⁶ Arhiv OO OF Kranj, M-3/22, Gorenjski muzej Kranj.

V že tako zaostrenih političnih razmerah v državi in tudi v Šenčurju je končno prišel čas decembrskih skupščinskih volitev. V volilnem spopadu so sodelovali vsi režimski politiki. Tako so zadnji teden pred volitvami tudi v Šenčurju sklicali volilno zborovanje, na katerem sta nastopila kot govornika Brodarjev namestnik, član okrajnega vodstva Jugoslovanske radikalne zajednice Kranj in tržiški župan Ivan Majeršič in član slovenskega osrednjega vodstva Jugoslovanske radikalne zajednice inž. Pengov iz Ljubljane. V Kranju je na takšnem zborovanju nastopil vodja slovenskih klerikalcev dr. Korošec, Brodar kot kandidat za okrajnega poslanca pa na zborovanjih v okoliških vaseh itd.⁸⁷

Proti režimski stranki Jugoslovanska radikalna zajednica je to pot na volitvah nastopila lista združene opozicije, to je skoraj vse legalne opozicijske meščanske stranke (HSS, SDS, NRS, JDS in JNS). Nosilec te enotne jugoslovanske opozicijske liste je bil voditelj Hrvatske seljačke stranke dr. Vladimir Maček. V Sloveniji so listo združene opozicije podprle tudi delavske in druge stranke oziroma skupine (socialisti, krščanski socialisti itd.). Ker komunisti niso mogli nastopiti javno s svojo listo, kandidata uradne združene opozicije pod vodstvom prav tako reakcionarnega voditelja dr. Mačka pa tudi niso podprli, so prišli na izvirno zamisel. Poleg uradnega kandidata Mačkove opozicije v okraju Kranj dr. Jakoba Mohoriča, odvetnika iz Ljubljane, so postavili še enega, naprednega kmeta in kandidata partije Tomaža Križnarja z Okroglega pri Naklem. Pod njegovim imenom in v okviru združene opozicije so zbrali resnično opozicijo naprednih sil.

Komunisti so to volilno akcijo še posebej izkoristili za široko legalno politično dejavnost s ciljem dejanskega združevanja vseh naprednih sil na listi Ljudske fronte. Za to je tudi partijska organizacija v Šenčurju storila vse, da bi na območju občine in tudi zunaj nje, v Britofu, Primskovem, Preddvoru in Cerkljah, razgibala kar največ prebivalstva, ga pridobila za program Ljudske fronte in zoper protiljudski ter klerofašistični režim. Komunisti so s svojimi sodelavci imeli številne

pogovore s posamezniki in skupinami tudi iz vrst uradnih opozicijskih strank in s krščanskimi socialisti, da bi skupaj in enotno nastopili na listi s kandidatom Križnarjem. Imeli so vrsto volilnih sestankov, izvedli napisne in druge propagandne akcije in razkrinkavali politiko Stojadinovičevega in Koroščevega režima.

Janez Markun iz Šenčurja se teh volitev spominja takole: »Pri volitvah v narodno skupščino leta 1938 je naša partijska organizacija v Šenčurju zbrala vse napredne sile okrog okrajnega kandidata, našega simpatizerja Tomaža Križnarja. Iz teh razlogov je tudi v glavnem vsa ta volilna dejavnost slonela na naši organizaciji. Med drugim se spominjam, da sem tedaj v zvezi s to volilno dejavnostjo hodil celo na Šentursko goro pod Krvavec, kjer je bil neki kmet, ki je kazal zanimanje za naš nastop, in da smo z njim v sosednji občini Cerklje na voliču postavili vsaj svojega čuvarja liste, sicer pa v Cerkljah in okolici nismo imeli podpore.«⁸⁸

Ob zbiranju vseh naprednih sil okrog kandidata Križnarja je v Šenčurju prvič prišlo tudi do širšega sodelovanja med komunisti in krščanskimi socialisti. Ti so se že nekaj časa vse bolj oddaljevali od uradne in klerikalne politike Slovenske ljudske stranke oziroma Jugoslovanske radikalne zajednice in se vse bolj vključevali v skupno napredno delavsko gibanje. Tako je poleg tesnega sodelovanja s člani bivšega gasilskega društva v Šenčurju, Društva kmečkih fantov in deklet v Vogljah in s številnimi posamezniki in skupinami iz vrst uradnih opozicijskih strank prišlo tudi do tesnega sodelovanja s člani in predsednikom občinske organizacije Jugoslovanske strokovne zveze in predsednikom obratnih zaupnikov Jugoslovanske strokovne zveze v okraju Kranj, tekstilnim delavcem domačinom Rudolfom Zormanom ter s člani te organizacije na Visokem, kjer je med njimi imel več sodelavcev in somišljenikov tudi predsednik Jugoslovanske strokovne zveze v Kranju Jože Tomažič*, doma iz te vasi. Vsi ti so se po skupnem dogovoru z organizatorji volilnih priprav, to je komunisti, zelo aktivno vključili v volilno dejavnost in skupen, enoten nastop vseh naprednih sil, zbranih okrog kandidata Križnarja.⁸⁹

Zbliževanja krščanskih socialistov* z drugimi naprednimi silami pod vodstvom komunistov pa vodstvo režimske klerikalne Jugoslovanske radikalne zajednice v Šenčurju ni moglo prenesti. Nevarnost, da bi zgled krščanskih socialistov posnemali tudi drugi njihovi pristaši in somišljeniki in da bi kdorkoli podvomil o moči in neranljivosti njihovih vrst, je bila prevelika. Že 20. novembra 1938 je Gorenjec ves presenečen kar javno napadel pred-

sednika občinske organizacije Jugoslovanske strokovne zveze v Šenčurju, češ da je najbolj agilen pri zbiranju podpisov za kandidata opozicijske liste in da pri tem celo »pozabavlja« čez njihovega narodnega voditelja (dr. Korošča, op. pis.). Ker pa ta javni napad očitno ni zalegel, so Zormanu »obdelovali« tudi na druge načine in ga zadnji trenutek prisilili k preklicu sodelovanja na strani opozicije. Kakšen pomen in strah pred izgubo glasov

⁸⁷ Gorenjec, Kranj, letnik 1938, štev. 48, 49, 50. Slovenec, letnik 1938, štev. 280.

⁸⁸ Janez Markun, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975, Gorenjski muzej Kranj.

* Jože Tomažič, rojen 6. 1. 1900 na Visokem pri Šenčurju, se je na začetku tridesetih let z Visokega preselil v Kranj in se tam zaposlil kot delavec v pivovarni. Bil je predsednik organizacije Jugoslovanska strokovna zveza, Tone Fajfar, doma z Brnika, pa je bil njen tajnik. Organizacija se je pod njunim vodstvom vse bolj oddaljevala od vedno bolj reakcionarne in klerikalne politike JRZ in se zbliževala z drugimi naprednimi delavci v njihovem skupnem boju proti izkoriščanju in za večje pravice. Tomažič se je takoj po okupaciji leta 1941 vključil v Osvobodilno fronto. Leta 1944 je odšel v partizane. Prvega aprila 1945 je padel kot borec Vojkove brigade v Mrzli Rupi na Primorskem.

Gorenjec, Kranj, letnik 1935, štev. 7.

Pavla Sekne, Visoko, ustna izjava, 7. 3. 1982.

Stane Kovač: Na Štajerskem in Gorenjskem v maju 1941, revija Borec, 1982, 8–9, str. 464–465, Ljubljana.

Pomniki NOB v občini Kranj, 1975, str. 226.

⁸⁹ Janez Markun, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975, Gorenjski muzej, Kranj.

Spomini Janeza Mlakarja, prav tam.

Janko Oselj: Delavsko-kmečko gibanje v Vogljah pred drugo svetovno vojno, revija Borec 7–8, 1989, Ljubljana.

Pavla Bevc: Delavsko-kmečko gibanje na Visokem in v njegovi okolici pred drugo svetovno vojno, revija Borec 7–8, 1989, Ljubljana.

Spomini pisca.

* Jugoslovanska strokovna zveza je bila nekaj časa sindikalna organizacija Slovenske ljudske stranke. Ker se ni strinjala z vedno bolj klerikalno usmeritvijo vodstva SLS, je ubrala lastno, samostojno pot reševanja delavskih zahtev. Zavzemala se je za preobrazbo družbenega reda po krščanskih družbenih načelih in zastopala stališči, da krščanski svetovni nazor ne more biti ovira za enotno fronto delavstva in da je boj delavskega razreda možen le ob popolnem soglasju sindikalnega in političnega delavskega gibanja itd.

Prav zaradi takšne neodvisne politike in povezovanja v skupnem boju vsega zatiranega delavstva je v Jugoslovanski strokovni zvezi po letu 1935 prišlo do razcepa njenih vrst in vodstvo Slovenske ljudske stranke je ustanovilo novo klerikalno delavsko sindikalno organizacijo Zvezo združenih delavcev (ZZD), ki je kasneje postala slovenski del delavske sekcije JRZ – Jugorasa. Na občnem zboru novoustanovljene Zveze združenih delavcev leta 1937 so poudarili, da v svoje vrste vabijo člane, ki odklanjajo marksizem, njegov razredni boj in diktaturo proletariata, njen časopis pa je nekaj zatem že zapisal, da imajo za boj proti marksizmu in boljševizmu pripravljeno organizacijo in da lahko ustanove udarno četo, ki bo »pometla z boljševiško navlako iz našega življenja«. V Kranju so podružnico te izrazilo klerikalne sindikalne organizacije ZZD ustanovili leta 1938, njene člane pa pridobivali tudi po vaseh. V Šenčurju je npr. župan vsakomur, ki je prišel prosit za pomoč pri zaposlitvi, odvrnil: »Bomo pomagali, če boš vstopil v Zvezo združenih delavcev.«

Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, 1979, str. 669, 671, 681, 748–747.

Tone Fajfar: Odločitev, Založba Borec, Ljubljana 1981, str. 20.

Gorenjec, Kranj, letnik 1938, štev. 13.

Spomini pisca.

na volitvah so pripisovali »spreobrnitvi« nekdanjega njihovega pristaša, zdaj vidnega in vse bolj napredno mislečega predstavnika krščanskih socialistov, so pokazali tudi s hitro objavo v tisku. Gorenjec je dan pred volitvami, Slovenec pa na dan volitev objavil tole »njegovo« izjavo:

»Z ozirom na razne govorice, ki so nastale zaradi mojega zadržanja za predstoječe volitve 11. decembra t. l. si štejem v dolžnost, da dam sledečo izjavo:

Kot zaveden Slovenec bom šel na volitve 11. decembra z večino slovenskega naroda in bom glasoval za državno kandidatno listo dr. Stojadinović – dr. Korošec v prepričanju, da s tem glasujem za slovenski katoliški program in s tem dokazem, da sem ostal zvest pristaš dr. Korošca in zaveden član slovenske katoliške skupnosti. Tako bo ostalo prazno veselje in upanje vseh nasprotnikov slovenstva, ki so si že meli roke od samega veselja, ker so pač mislili, da me bodo pri teh volitvah lahko prišteli med svoje pristaše.

Tovariši delavci. Pridružimo se vsem slovenskim delovnim stanovom in tako podprimo našega narodnega voditelja dr. Korošca. Upam, da bodo koraku sledili še vsi ostali zavedni slovenski katoliški delavci, ki so dosedaj omahovali.

Rudolf Zorman*, predsednik obratnih zaupnikov JSZ za okraj Kranj in predsednik JSZ v Šenčurju.«⁹⁰

Dne 10. decembra 1938 je Gorenjec v zvezi z Zormanovo izjavo tudi zapisal: »Sanjali so, da bo ves narod drl za Jugoslovansko strokovno zvezo, če udarijo po slovenskem voditelju dr. Korošču. A so se bridko zmotili. Prišli so na Visoko agitirat za opozicijo. Shod je bil razbit. Na Lužah je bil shod končan v par minutah. Je prevelik strah. V Šenčurju se napovedan shod sploh ni vršil. Ljudje so čakali, pa ni bilo govornika. Udeležba na shodih je pičila.«⁹¹

Pritisk so izvajali tudi na druge člane Jugoslovanske strokovne zveze. Člane so obiskovali celo po domovih in jih pregovarjali, naj volijo listo Jugoslovanske radikalne zajednice in naj volitev ne bojkotirajo.

Dopisnik in Cerkelj je v Gorenjcu takole zagrozil opozicijskim volivcem:

»Imena vseh opozicijskih volilcev iz naše fare bo priobčil prihodnji .Gorenjec', da na izkoreninjence slovenskega naroda potomci ne pozabijo.«⁹²

Podobno so ravnali tudi z nekaterimi predstavniki opozicijske liste uradnega Mačkovega kandidata Mohoriča v sosednji preddvorski občini, opozicijskega agitatorja iz Cerkelj pa so v Gorenjcu navedli z imenom in pripisali, da bodo tako storili tudi z drugimi, ki bodo agitirali za opozicijo.^{93*}

S takimi in podobnimi nastopi so pristaši Jugoslovanske radikalne zajednice nadaljevali ves čas volilne kampanje. Uporabljali so vsa sredstva, da bi bilo število glasov na nasprotni strani čim manjše in da bi čimhitreje zatrli nevarno fronto vse močnejših naprednih sil pod vodstvom komunistov.

V tej izredno pestri in politično zaostreni volilni dejavnosti so se v Šenčurju odraslim na svoj način pridružili tudi sinovi komunistov in njihovi somišljeniki. Pod vodstvom najstarejšega mladince Janka Mlakarja so organizirali in na predvečer volitev izvedli množično akcijo. Z rdečim minijem so v Šenčurju premazali parole režimske stranke Jugoslovanske radikalne zajednice in potrgali njihove lepake, namesto njih pa stene hiš in plotov popisali s protirežimskimi in naprednimi gesli ter simboli. Sledovi te »pleskarske« akcije so bili vidni še več let po vojni.⁹⁴

Volitve so potekale v veliki napetosti. Volivci opozicije so prihajali na volišča zelo samozavestno, večidel v skupinah. Režimski agitatorji so namreč tudi na volišču ob javnem glasovanju skušali odvrniti volivce od namere, da volijo opozicijskega kandidata. Višek napetosti in preplah med pristaši Jugoslovanske radikalne zajednice pa so pripravili volivci iz Vogelj. Več kot 60 jih je organizirano prišlo na volišče v Šenčur in drug za drugim oddali svoj glas za kandidata Križnarja.⁹⁵

Na volitvah v občini Šenčur, ki je tedaj obsegala 15 vasi, je ob 79 % udeležbi napredni kandidat Tomaž Križnar kljub nepojmljivemu nasilju režimske stranke dobil 115 ali 14,6 % glasov. To je bil največji uspeh na vseh dotedanjih volitvah. Kandidat uradne Mačkove opozicije

je v občini Šenčur dobil samo pet glasov. Da število glasov, ki jih je dobil napredni kandidat v šenčurski občini, ni bilo ravno majhno, nam povedo tudi izidi volitev v sosednjih občinah. Križnar je dobil naslednje število glasov (v oklepaju je navedeno število glasov, ki jih je dobil kandidat uradne Mačkove opozicije): v Cerkljah 4 (nič), na Jezerskem 5 (2), v Predddvoru 9 (1), Predosljah 20 (nič), Smledniku 36 (3) itd.

(V okraju Kranj je zmagal kandidat režimske stranke Jugoslovanske radikalne zajednice Janez Brodar. Dobil je 6184 glasov, kandidat partije Tomaž Križnar 1419, lista uradne Mačkove opozicije s kandidatom Mohoričem pa samo 60 glasov. Skupno je opozicija doblila 1479 glasov.)⁹⁶

Izid volitev v Šenčurju je množica opozicijskih volivcev nestrpno pričakala. Ko so zvedeli za ugoden rezultat, so uprizorili pravo demonstracijo proti režimski stranki. Slišati je bilo glasne vzklike: Dol s Korošcem! Dol s črno reakcijo! Delu čast in oblast! ipd. Toda tudi režimovci niso mirovali, tako da je skoraj prišlo do vesplošnega fizičnega spopada. Posredovala je žandarmerija. Njihov tokrat sicer zelo pomirjevalni poseg je preprečil najhuje, vendar so pristaši opozicije zahtevali, da

se iz središča vasi najprej odstranijo režimovci, in tako je tudi bilo.⁹⁷

ZASLEDOVANJA IN PREGANJANJA KOMUNISTOV IN NJIHOVIH SODELAVCEV SE NADALJUJEJO

Skupščinske volitve leta 1938 so prinesle ponovno zmago Jugoslovanske radikalne zajednice. Obračun z nasprotniki se je stopnjeval. Preganjanja in zaničevanja komunistov in njihovih sodelavcev kot najbolj vztrajnih in nepomirljivih borcev za nov pravičnejši družbeni red so bila še ostrejša. Sumljiv je bil vsak medsebojni stik komunistov in druženje z njimi. Še naprej so se vrstila policijska zasledovanja, preiskave stanovanj in zasliševanja za vsako malenkost. V tisku in s prižnic so komuniste prikazovali kot najbolj nevarne ljudi. Člani partijske organizacije v Šenčurju, Janez Markun, Janez Pipan, Tone Štefe in drugi, niso mogli dobiti zaposlitve v nobenem podjetju, kjer je imela vpliv režimska stranka oziroma njihovi voditelji. Ko se je Tone Štefe na enem od številnih zaporednih zaslišanjih na okrajnem načelstvu v Kranju pritoževal, zakaj ga kar naprej kličejo, zaslišujejo in šikanirajo, za vsak korak in vsak obisk na njegovem stanovanju, mu je zasliševalec,

* Rudolf Zorman, rojen 12. 4. 1915 v Šenčurju, je po skupščinskih volitvah 1938, zlasti pa po letu 1940, ponovno navezal stike in pričel sodelovati s komunisti v Šenčurju. Po okupaciji leta 1941 se je takoj vključil v Osvobodilno fronto in postal član odbora Osvobodilno fronto v Šenčurju. Pozimi 1941 je sodeloval z borci Kokrške čete. Osmega marca 1942 je odšel v partizane in 27. marca padel v boju skupaj s 15 borci Selške čete in Stanetom Žagarjem v Rovtu nad Crngrobom pri Kranju.

⁹⁰ Gorenjec, Kranj, letnik 1938, šte. 47 in 50. Slovenec, letnik 1938, šte. 285.

⁹¹ Gorenjec, Kranj, letnik 1938, šte. 50.

⁹² Gorenjec, Kranj, letnik 1938, šte. 50 in 52.

⁹³ Gorenjec, Kranj, letnik 1938, šte. 48 in 50. Slovenec, letnik 1938, šte. 281.

* Gorenjec je vse štiri »izkoreninjence«, ki so se v občini Cerklje »pregrešili« in volili opozicijo (kandidata Križnarja), takoj poimensko navedel in objavil zasmehljiv zapis o njih: Za opozicijo so volili Jule Lapajne, sin šolskega upravitelja, Jože Robas, Jože Hočevnar in Franc Anžič iz Šenturške gore. Za Anžiča, ki je bil na volišču v Cerkljah čuvar Križnarjeve liste, pa je pripisal, da je v hribih skrbnik opozicijskih volivcev.

⁹⁴ Spomini pisca.

⁹⁵ Spomini Janeza Mlakarja, prav tam.

Janko Oselj: Delavsko-kmečko gibanje v Vogljah pred drugo svetovno vojno, revija Borec 7–8, 1989, Ljubljana.

⁹⁶ Gorenjec, Kranj, letnik 1938, šte. 51.

⁹⁷ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

okrajni podnačelnik Leon Lojk odvrnil, da končno tudi njemu ni vseeno, da mora tako postopati, da pa naj se za vse to zahvali domačemu županu, ki ga nekdo iz vasi (župnik Vavpetič, op. pis.) kar naprej in za vsako malenkost pošilja prijavljat na okrajno načelstvo v Kranj.⁹⁸

Poseben nadzor nad komunisti je bil zlasti ob delavskih praznikih ali dogodkih, ko je režim pričakoval njihovo praznovanje ali kako drugo obliko dejavnosti. Tako so npr. ukrepali tudi za 1. maj 1939. Da bi preprečili odhod komunistov od doma in jim s tem onemogočili praznovanje so žandarji na predvečer praznika njihova stanovanja preprosto zastražili. Z okrepitevami, ki jih je dobila šenčurska žandarmerijska postaja, so zastražili stanovanje Janeza Markuna, Janeza Pipana, Toneta Štefeta in drugih, središče vasi in nekatere javne zgradbe v vasi. Ker odrasli niso mogli iz stanovanja, da bi zakurili kres so to namesto njih naredili sinovi. Že pred nočjo so se zbrali zunaj vasi in na polju, jugozahodno od vasi zakurili prvomajski kres. Iz bližnjega gozda so nanosili vejevja in drv, prinesli slamo, polili grmado s petrolejem in prižgali kres. Kres je gorel in videlo se ga je daleč naokrog. Žandarji pa so zaman ugotavljali, kdo v vasi kljub nadzoru praznuje 1. maj.⁹⁹

Iz ohranjenih policijskih dokumentov v Ljubljani in okrajnega načelstva v Kranju je razvidno, da so v okraju Kranj leta 1940 vodili posebno policijsko evidenco in nadzor nad 17 komunisti in njihovimi sodelavci.

V Šenčurju so poleg Franca Bajta nadzorovali tudi Janeza Mlakarja in Toneta Štefeta. Janeza Mlakarja so policijsko nadzirali z utemeljitvijo, da je izrazil simpatiziraj komunizma, da razširja komunistične brošure in da je bil za to leta 1938 v preiskavi in od okrožnega sodišča v Ljubljani po zakonu o zaščiti države kaznovan na 300 din denarne kazni. Toneta Štefeta pa so nadzorovali z utemeljitvijo, da je septembra 1936 s sinom in drugimi vaščani, med njimi z Janezom Mlakarjem, sodeloval na socialističnem zborovanju na Jesenicah, da so 28. januarja 1937 pri hišni preiskavi našli Komunistični manifest in prvomajski koledar iz leta 1926, da je 13. junija 1937 sodeloval na ilegalnem

komunističnem zborovanju na Planjavi pri Šenčurju, ki so ga organizirali pristaši prepovedane organizacije Ljudske fronte, da je bil že večkrat upravno-policijsko kaznovan in da se druži z gozdnimi delavci in Šenčurja in bližnje okolice. Poleg teh so imeli v policijski evidenci in pod nadzorom tudi delavca Janeza Jagodica*, po domače Šnekovega z Visokega pri Šenčurju, ki je kmalu po prvi svetovni vojni kot rudar sodeloval s komunisti v Trbovljah, pozneje pa tudi s komunisti v Šenčurju. O njem so v policijski evidenci navedli, da je več časa bival v Trbovljah, da je vnet pristaš komunizma, inteligen ten, dober govornik in da je širil komunistično propagando (v Trbovljah, op. pis.) ter bil za to kaznovan z osmimi meseci strogega zapora.¹⁰⁰

Njegov brat dr. Jože Jagodic, škofijski kancler pri škofu dr. Rožmanu, je o njem v svojih spominih zapisal: »... da je po vrnitvi iz avstroogrške vojske, kjer je bil narednik, odšel v Trbovlje za rudarja. Tam ga je okužil komunizem. Bil je izvrsten govornik, postal je delavski agitator in voditelj, se zapletel v protidržavne akcije in bil obsojen na večletno ječo. Ob poroki kralja Aleksandra je bil amnestiran in se nato v Trbovljah poročil. Iz Trbovelj je pozneje odšel v Bohinjsko Belo za gozdnega delavca v gozdove škofijskega cerkvenega sklada, zatem za gozdnega delavca v graščino ljubljanskega škofa v Gornji grad, od tam ponovno v Bohinjsko Belo za hlapca, potem pa je bil v Olševku, doma na Visokem, v Ljubljani in končno v Kranju. Z očetom sta si bila zaradi politike v sporu, toda vseeno so ga doma podpirali, živel je bedno. Držal je zvezo s komunisti naprej. Ob prihodu Nemcev je bil organiziran v Osvobodilno fronto in nekaj časa tajnik na občini v Šenčurju, nato pa tajnik na občini v Trbovljah. Tam so ga Nemci aretirali in ustrelili kot talca...«

Jože Jagodic se je izredno zavzemal, da bi spreobrn timer brata, da ne bi kratil »ugleda« njemu in družini na Visokem. Pomagal mu je, da je prej prišel iz zapora, dobil službo na škofijskih posestvih, ga pregovarjal itd., vendar zaman.

Srezko načelstvo v Kranju je leto dni pred drugo svetovno vojno v seznamu

nadzorovanih komunistov in njihovih sodelavcev na podlagi poročila žandarmerijske postaje Šenčur, št. 105, z dne 9. 2. 1940, v opombi navedlo »se je poboljšal«, toda Janez se svoji napredni delavski miselnosti ni nikdar odrekel. Tudi po okupaciji je ostal zaveden in se je med prvimi vključil v Osvobodilno fronto. Ker pa je bil pri delu izdan, so ga Nemci aretirali in 3. januarja 1942 v Begunjah ustrelili.

V hiši Janeza Mlakarja v Šenčurju sta 4. oktobra 1940 šenčurska žandarja, narednik Franc Ocvirk in podnarednik Jože Borčnik, opravila hišno preiskavo v prisotnosti občinskega odbornika. Brez uspeha. To je bila le ena od številnih preiskav.¹⁰¹

Ker klerofašistični režim kljub neprestanemu zasledovanju in preganjanju ni mogel preprečiti vztrajnega in revolucionarnega boja komunistov na čelu delavskega in naprednega gibanja, so uvedli koncentracijska taborišča. Leta 1940 so takšno taborišče za komuniste iz vse države uvedli v Bileci, zadnje leto pred vojno pa še vojaško koncentracijsko taborišče v Medjurečju pri Ivanjici v Srbiji. V to vojaško taborišče so 23. januarja 1941 pod pretvezo vpoklica na vojaške vaje internirali tudi Toneta Štefeta in Šenčurja. Pod takšno pretvezo je režim tedaj samo v Sloveniji interniral okrog 300 komunistov in njihovih sodelavcev. Zoper to preganjanje komunistov so bile na žele-

zniški postaji v Kranju in drugod po Sloveniji organizirane večje demonstracije. Iz taborišča se je Štefe vrnil po državnem udaru generala Simovića, nekaj dni pred nemškim napadom na Jugoslavijo.¹⁰²

RDEČA POMOČ

Ena od pomembnih dejavnosti za pomoč od oblasti preganjanim komunistom in njihovim družinam je bila organizacija Rdeče pomoči. V njenem okviru so komunisti med svojimi člani, sodelavci in simpatizerji zbirali denarne prispevke in organizirano skrbeli za pomoč članom, ki so prestajali daljše zaporne kazni v Glavnjači in drugih zaporih, ter tistim, ki so jih internirali ali ki so morali živeti v ilegali, oziroma njihovim družinam, ki niso imele sredstev za preživetje. Akcija Rdeče pomoči je bila stalna naloga članov in njihovih partijskih organizacij, vodili pa so jo v vseh njenih organizacijah za to določeni člani. V šenčurski organizaciji je za Rdečo pomoč dalj časa odgovarjal sekretar Janez Markun, v kranjskem partijskem vodstvu pa skoraj od svojega prihoda v Kranj Marija Vilfan, žena odvetnika dr. Vilfana. Akcija Rdeče pomoči ni bila samo materialna in moralna pomoč preganjanim in njihovim družinam, temveč tudi oblika drobnega političnega dela komunistov med ljudmi. Ob zbiranju te pomoči je bilo potrebno veliko preprečevanja, razlag in razkrinkavanja postop-

⁹⁸ Spomini pisca.

⁹⁹ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Spomini pisca.

* Janez Jagodic, rojen 8. 6. 1895 na Visokem pri Šenčurju, je izhajal iz najbolj klerikalne družine v vasi, vendar je bil od devetih sinov in hčera edini napredno usmerjen in sodelavec komunistov, zlasti po prvi svetovni vojni, ko je bil kot rudar zaposlen v Trbovljah. Nekaj let pred drugo vojno, ko je bival na Visokem in v njegovi okolici, je sodeloval tudi s šenčurskimi komunisti.

¹⁰⁰ Evidenčni listi bivše jugoslovanske policije za Janeza Mlakarja, Toneta Štefeta in Janeza Jagodica. Zgodovinski arhiv CK ZKS.

Seznam 17 komunistov in njihovih sodelavcev, ki so jih nadzorovali v okraju Kranj. Seznam je sestavilo okrajno načelstvo Kranj leta 1940. Zgodovinski arhiv CK ZKS.

¹⁰¹ Jože dr. Jagodic: Mojega življenja tek, Mohorjeva družba, Celovec 1974, str. 29, 40, 41, 42.

Poročilo žandarmerijske postaje Šenčur, št. 105, z dne 9. 2. 1940 (navedeno v seznamu nadzorovanih komunistov), okrajnega načelstva Kranj. Zgodovinski arhiv CK ZKS.

Spomini pisca.

Zapisnik žandarmerijske postaje Šenčur, z dne 4. 10. 1940, Gorenjski muzej Kranj.

¹⁰² Spomini pisca.

Ivka Križnar: Revolucionarno gibanje med obema vojnama v Kranju in okolici, Kranjski zbornik, 1980, str. 31.

kov in neznosnih razmer, ki so jih oblasti uvajale proti zaprtim komunistom. To je bila tudi prva oblika preverjanja in pridobivanja novih sodelavcev.¹⁰³

STAVKA KROJAŠKIH IN ČEVLJARSKIH POMOČNIKOV V KRANJU IN OKOLICI

Tretjega aprila 1939 so v Kranju začeli stavkati krojaški pomočniki, ker so jim delodajalci odtrgovali celo minimalne mezde, jim ne plačevali nadur itd. Stavko je organizirala partija, vodil pa jo je stavkovni odbor krojaških pomočnikov. V stavkovnem odboru je kot član sodeloval tudi Jakob Štucin, krojaški pomočnik in član partije, ki je stanoval v Hrastju pri Šenčurju (sedaj hišna št. 173), zaposlen pa je bil pri zasebnem obrtniku Benediku v Kranju. V stavki, ki je trajala 16 dni, so krojaški pomočniki dosegli samo malo ugodnejše mezde, niso pa jim ugodili vseh njihovih zahtev.¹⁰⁴

Zadnja stavka v Kranju in okolici pred okupacijo je bila stavka čevljarških pomočnikov. Začela se je 14. decembra 1940 in je trajala do konca januarja 1941. Stavkalo je okrog 150 čevljarških pomočnikov v Kranju, Naklem in na Visokem pri Šenčurju. Na Visokem jih je stavkalo okrog 40. Zaposleni so bili pri čevljarškem mojstru Martinu Vrtaču. V vodstvu stavke v Kranju je sodeloval tudi sekretar partijske organizacije v Šenčurju Janez Markun. Stavko je organizirala partija, vodil pa jo je stavkovni odbor čevljarških pomočnikov, katerega predsednik je bil Janez Poljanec iz Stražišča, tajnik Franc Vodopivec iz Kranja, člani pa Janez Markun iz Šenčurja, Tone Pičman iz Britofa in Šimenko. Od petih članov odbora so bili prvi trije člani partije. Sedež stavkovnega odbora je bil v čevljarški delavnici Marije Peklenik v Kranju, Savski breg 15 (sedaj Vodopivčeva ulica), kjer so od leta 1940 naprej kot čevljarški pomočniki delali komunisti Franc Vodopivec, Janez Poljanec in Janez Markun. Iz trimesečnega obrtno situacijskega poročila srezkega načelstva v Kranju, z dne 28. marca 1941, zvedo, da se je stavka končala s sporazumom z delodajalci in da so čevljarški pomočniki dosegli za 10 % višje mezde.¹⁰⁵

V zadnjih letih pred drugo svetovno

vojno je bila tudi v šenčurski občini vse večja brezposelnost. Iz poročila žandarmerijske postaje Šenčur o stanju obrtne in druge dejavnosti v prvem trimesečju 1941 zvedo, da je bilo v tem času na območju žandarmerijske postaje Šenčur (postajno območje je bilo enako območju občine Šenčur) nezaposlenih kar okrog 120 delavcev. Evidenco o tem sta vodili občina in borza dela v Kranju. Drugi delavci so bili še naprej v veliki večini zaposleni v kranjski industriji.¹⁰⁶

USTANOVITEV ORGANIZACIJE SKOJ V ŠENČURJU

Konec leta 1939 je bila v Šenčurju ustanovljena tudi organizacija Zveze (Savveza) komunistične mladine Jugoslavije (dalje SKOJ). Prvi član SKOJ v Šenčurju in okolici je v začetku leta 1939 postal najstarejši sin šenčurskih komunistov Janko Mlakar, rojen 31. januarja 1923 v Šenčurju, ključavničarski vajenec, zaposlen pri zasebnem ključavničarskem mojstru Ignacu Majniku v Kranju. Za njim sta bila konec istega leta v SKOJ sprejeta tudi Franc Štefe, rojen 1. decembra 1925 v Šenčurju, delavec pri gradbenem podjetju Slograd v Kranju, in Stanko Mlakar, rojen 15. oktobra 1924 v Šenčurju, mizarški vajenec, zaposlen pri mizarškem mojstru, sorodniku Francu Štefetu v Voklem. Za sekretarja organizacije je bil imenovan Janko Mlakar. Vse tri je v SKOJ sprejela partijska organizacija v Šenčurju, vendar slednja s posebno privolitvijo kranjskega partijskega vodstva. Franca Štefeta, ki še ni dopolnil 14 let, in Stanka Mlakarja, ki je dopolnil 15 let zaradi mladosti praviloma ne bi smeli sprejeti v SKOJ, toda ker sta bila tako kot Janko Mlakar že preverjena mladince in sinova komunistov, je partijsko vodstvo s to izjemo soglašalo. Odločitev je bila v tem konkretnem primeru pravilna, če so hoteli čimprej oblikovati tudi mladinsko jedro za bodoče organizirano revolucionarno delo med mladino.

Maja 1941, takoj po okupaciji, sta člana SKOJ postala tudi Janko Pipan, rojen 1. januarja 1926 v Šenčurju, sin Janeza Pipana, delavca in prav tako člana partijske organizacije, in Tonček Zupan, rojen 11. marca 1925 v Šenčurju, trgovski

vajenec, zaposlen pri Francu Rabiču v Šenčurju oziroma Kranju. Bila sta najožja sodelavca bratov Mlakarjev in Franca Štefeta. Kot leta 1936 v ilegalnem mladinskem društvu Vstaja slovenske mladine so se sedaj spet organizirali, to pot zrelejši in v bolj preverjeni in utrjeni organizaciji, v komunistični mladini Jugoslavije.

Člani skojevske organizacije so pol-drugo leto pred vojno kljub svoji mladosti aktivno delovali, zlasti politično. Številne mladince v vasi je bilo treba najprej odvrniti od vpliva vladajoče stranke oziroma samodejnega vpliva vasi in jih z vztrajnim individualnim prepričevanjem in zgledom navezati nase ter pridobiti za napredno usmeritev in dejavnost. Med njimi so širili napredno literaturo, najprej legalno, pa tudi polilegalno in ilegalno. Ker mladi niso bili vključeni v društveno življenje, so jih člani SKOJ privabljali v svojo družbo, organizirali so krajše izlete, nabavili so nogometno žogo, ob kateri so se zbirali zunaj vasi ipd. Izredno dejavni so bili člani SKOJ leta 1940 v akciji zbiranja podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Podpise so zbirali ne le med svojimi vrstniki, temveč tudi med odraslimi po domovih. Pojasnjevali in prepričevali so jih, zakaj je potrebna akcija. Nastopali so kot pravi politični in neugnani aktivisti. Številnim podpisni-

kom so pozneje prinašali tudi brošure, kot npr. Razgledi po Sovjetski zvezi ipd.

Skojevsko organizacijo je najprej neposredno vodila partijska organizacija v Šenčurju, od začetka 1940 naprej pa je bila vezana na mestni komite SKOJ Kranj. Sekretarka komiteja je bila Olga Filova, zaposlena v pisarni odvetnika dr. Jožeta Vilfana v Kranju, člana kranjskega partijskega vodstva. Zvezo s skojevskim vodstvom v Kranju nekaj mesecev v letu 1940 je vzdrževal Janko Mlakar, po tem ko se je vse bolj angažiral med kranjskimi vajenci, pa je to nalogo prevzel Franc Štefe.¹⁰⁷

Janko Mlakar se je kmalu potem, ko je postal član SKOJ v Šenčurju, zelo angažiral pri delu z vajenci v Kranju. Ker so tedaj vajenci težko našli zaposlitev, zlasti sinovi naprednih staršev, je bilo pravo naključje, da so se pri sicer dokaj zmernem zasebnem mojstru Ignacu Majniku v Kranju hkrati znašli kar trije člani SKOJ. Tako sta se pri njem poleg Janka Mlakarja učila ključavničarske stroke tudi Ivan Benedičič, rojen 12. aprila 1923 na Zgornji Dobravi pri Kropi, stanujoč prav tam, član SKOJ od leta 1939, vključen v skojevsko organizacijo na Dobravi, in Franc Rajgelj, rojen 2. aprila 1923 na Šutni pri Žabnici, stanujoč prav tam, št. 1, član SKOJ; najprej je dve leti hodil na kranj-

¹⁰³ Janez Markun, Kranj, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975, Gorenjski muzej.

¹⁰⁴ Obrtno situacijsko poročilo okrajnega načelstva Kranj za II. tromesečje 1939, števil. 5068/2, z dne 27. 6. 1939 (arhiv okraj. nač. Kranj). Arhiv SRS.

Ivka Križnar: Revolucionarno gibanje med obema vojnama v Kranju in okolici, Kranjski zbornik, 1980, str. 27–28.

Andrej Brovč, Kranj, pisna izjava z dne 6. 4. 1975. Podatki o Jakobu Štucinu, Gorenjski muzej Kranj.

Terezija Razpet, Podnart 5/a, pisna izjava z dne 15. 3. 1975. Podatki o Jakobu Štucinu, Gorenjski muzej Kranj.

¹⁰⁵ Poročilo okrajnega načelstva Kranj, števil. 4076/1, z dne 28. 3. 1941, F-1938 (arhiv okraj. nač. Kranj), Arhiv SRS.

Ivka Križnar: Revolucionarno gibanje med obema vojnama v Kranju in okolici, Kranjski zbornik, 1980, str. 30.

Marija Peklenik, Kranj, ustna izjava, z dne 5. 9. 1975.

Tone Pičman, Britof, ustna izjava, 1977.

¹⁰⁶ Poročilo žandarmerijske postaje Šenčur, števil. 343, z dne 18. 3. 1941, F-1938 (arhiv okrajnega načelstva Kranj). Arhiv SRS.

¹⁰⁷ Spomini pisca.

Janez Markun, Kranj, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975, Gorenjski muzej Kranj.

Spomini J. Mlakarja, prav tam. (J. Mlakar v svojih spominih peterico mladincev članov VSM omenja tudi kot predvojne člane SKOJ, vendar so bili pred vojno člani SKOJ samo trije, druga dva sta člana SKOJ postala leta 1941, takoj po okupaciji, op. pis.)

sko gimnazijo. Na obrtni vajeniški šoli v Kranju so se povezali s Tonetom Bertonc-ljem, rojenim 31. decembra 1922 na Zgor-nji Dobravi pri Kropi, ki se je učil za mizarja pri svojem očetu na Zgornji Do-bravi, v vajeniško šolo pa je hodil v Kranj, članom SKOJ od leta 1938; v skojevsko organizacijo je bil vključen na Dobravi. Vsi štirje skojevci, čeprav organizacijsko povezani vsak v svojem domačem kraju, so se na šoli povezali v skupino in težišče svojega dela prenesli med vajeniško mla-dino v Kranju.*

Ker so bili vajenci tedaj v najbolj brezpravnem položaju, od zasebnih delo-dajalcev najbolj izkoriščani in zatirani, je bila po mnenju teh skojevcev dana objek-tivna možnost tudi za širše akcijsko delo prav v okviru šole. Zato so pod vodstvom Janka Mlakarja in v sodelovanju z sekre-tarko mestnega komiteja SKOJ Kranj Olgo Filovo* razvili in organizirali med vajenci šole široko in vsestransko poli-tično akcijo za izboljšanje pravnih, delov-nih in življenjskih razmerah vajencev.¹⁰⁸

Po številnih pogovorih in razpravah med vajenci so aprila 1940 zahteve po izboljšanju svojih pravic oblikovali v 12. točkah oziroma v posebni resoluciji:

»1) Nedeljsko delo vajencev in vajenk je treba po vseh delavnicah odpraviti. Dopusčeno je samo izjemoma v nujnih in neodložljivih primerih, kadar pa morajo vajenci in vajenke opraviti nedeljsko delo, mora biti to plačano in sicer prvo leto učne dobe po din 4.- na uro, v drugem in tretjem letu po din 5.- na uro.

2) Odpraviti se mora za vajence in vajenke vse delo preko 8 ur na dan v delovnih dneh. Kolikor pa bi zaradi po-trebe dela vajenci delali preko te mere, pa morajo dobiti plačano in sicer za vsako uro v prvem letu učne dobe po din 2.-, za drugo in tretje leto pa po din 3.-.

3) V drugem in tretjem letu učne dobe morajo dobiti vajenci in vajenke nagrado tudi za redno delo in sicer v drugem letu učne dobe po 15.- din na dan, v tretjem letu pa po 20.- din na dan.

4) Tisti vajenci in vajenke, katerim dajejo mojstri hrano in stanovanje, dobijo plačane samo nadure, ne pa tudi rednega dela. Do nagrade za redno delo pa imajo pravico tudi vajenci in vajenke, če jim je

zaradi prejemanja hrane in stanovanja podaljšana učna doba na 4 leta.

5) Mojstri morajo plačevati šolnino.

6) Nihče ne sme siliti vajencev in va-jenk, da bi med delovnimi urami oprav-ljali hišna in hlapčevska dela (pašnja krav, varstvo otrok itd.). Tudi ne sme nihče siliti vajencev in vajenk, da bi ob nedeljah pred ali po delovnem času oprav-ljali razna hišna dela. Nedelje jim morajo pustiti proste za počitek.

7) Vajenci in vajenke morajo imeti opoldne eno uro počitka zato, da v miru pojedjo in da se oddahnejo od dela.

8) Mojstri morajo paziti na to, da ne bo nihče pretepal ali drugače zapostavljal vajencev ali vajenk.

9) Mojstri morajo paziti na to, da pošil-jajo svoje vajence in vajenke v šolo.

10) Vajenci in vajenke imajo pravico, da se zaradi pomenka o položaju sestanejo in da tudi sami skrbijo za to, da mojstri izvršujejo svoje doložnosti. Mojstri mo-rajo v tem oziru pustiti vajencem in vaje-nkam vso svobodo.

11) Mojstri nimajo pravice, da bi se vtikali v mišljenje in izvenslužbeno delo-vanje vajencev in vajenk.

12) Te zahteve odgovarjajo gotovo po-trebam vseh vajencev in vajenk, kar jih spada v Obrtno združenje v Kranju, ne glede na to dali obiskujejo obrtno šolo ali ne in je torej treba, da veljajo za vse.¹⁰⁹

Pri dokončnem oblikovanju teh zahtev je sodelovala tudi sekretarka Olga Filova in jih tudi prepisala na stroj.

O vseh 12 točkah zahtev so razpravljali na skupnem sestanku vajencev šole, izvo-lili posebno delegacijo in nato zahteve izročili okrajnemu načelstvu v Kranju.

Akcija vajencev je imela velik politični odmev, o njej se je veliko govorilo v Kranju in okolici. Seveda pa je akcija izzvala tudi ostro reakcijo zlasti nekaterih zasebnih mojstrov, ki so se nad pobudniki maščevali tudi tako, da so jim za nekaj dni prepovedali vstop v delavnico itd. Politično pa se je hotela oblast maščevati vajencem tudi z zaostritvijo razmer na šoli, zaradi česar so vajenci začeli celo bojkotirati pouk. Ko se je nekaj pozneje na šoli pojavil narisan simbol s kladivom in srpom, so iz šole izključili skojevca Ivana Benedičiča, Janka Mlakarja pa ka-

znovali z ukorom. Kljub vsemu je vajencem v večini njihovih zahtev bilo ugodeno.¹¹⁰

Janko Mlakar je za zbiranje podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze pridobil tudi vajenca in skojevca Franca Rajglja. Ta je nato podpise zbiral sam, deloma pa tudi z Mlakarjevo pomočjo, na Šutni, v Žabnici in okolici.¹¹¹

Ker je bil Janko Mlakar vse bolj zaposlen z delom z vajeniško in drugo mladino v Kranju in v zvezi s tem neposredno povezan tudi z mestnim komitejem SKOJ v Kranju, je delo med mladino v Šenčurju vodil Franc Štefe. Tako je poslej vzdrževal neposredno zvezo s sekretarko mestnega komiteja SKOJ Kranj Olgo Filovo in hodil na novouvedene redne sestanke skojevcev v Kranj in bližnjo okolico. Več takšnih sestankov je bilo pri gradbenemu delavcu Ivanu Vambergerju-Fajfarju, ki je stanoval v majhni sobici čebelnjaka Blaža Krmelja v Grobljah v Orehku pri Kranju, enkrat ali dvakrat pa tudi v Stražišču v kuhinji delavke Albine Troha, v Lodarjevi hiši št. 239. Sestankov, ki jih je vodila Olga Filova, so se poleg Franca Štefeta

udeleževali tudi Jože Bertoncelej-Marjan, doma iz Zgornje Dobrave pri Otočah, član SKOJ od leta 1939, zaposlen kot trgovski vajenec v trgovini Bata v Kranju, stanujoč v Čirčah, Vinko Hafner iz Stražišča, Janko Mlakar in drugi. Sestankov sta se običajno udeleževala tudi Ivan Vamberger, kandidat za člana partije, deloval je pri podobnih vprašanjih med gradbenimi delavci v Kranju, in Albina Troha, članica partije. Na sestankih so zlasti skrbno obravnavali poročila o delu med mladino po področjih, kjer so živeli posamezniki oziroma bili zaposleni. Bistvo vseh drugih nalog za delo pa je bilo v vse širšem povezovanju z mladino v raznih društvih in neformalnih skupinah, vse od organiziranja izletov v naravo, športa in drugih oblik združevanja mladine, da bi tako kar najbolj množično vplivali na njeno napredno politično usmeritev in dejavnost. V tem smislu so na vseh sestankih stalno poudarjali naloge, kako med mladino kar najuspešneje širiti literaturo. Na sestankih jo je razdeljevala Olga Filova, in to različne knjige Cankarjeve založbe, predvsem pa revije, kot npr. Razgledi po Sovjetski zvezi, itd.

* Ivana Benedičiča so leta 1941 Nemci aretirali in ga 3. 1. 1942 ustrelili kot talca v Dragi pri Begunjah, Franca Rajglja so Nemci aretirali 19. 2. 1942 in ga 1. 7. 1942 ustrelili kot talca v Mostah pri Žirovnici, Toneta Bertoncelja so Nemci aretirali leta 1941 in ga 4. 12. 1941 ustrelili kot talca v Dragi pri Begunjah.

Begunjska zaporniška knjiga, Gorenjski muzej Kranj. Pomniki NOB v občini Kranj, 1975, str. 221.

* Olga Filova, sekretarka MK SKOJ Kranj, je bila rojena 29. decembra 1919 v Čikečki vasi pri Murski Soboti. Od leta 1935 do 1937 je bila zaposlena kot tekstilna delavka v Kranju, potem je obiskovala administrativno ali podobno šolo v Ljubljani in bila od 1. 2. 1939 do 5. 5. 1941 zaposlena v pisarni odvetnika dr. Jožeta Vilfana v Kranju. Na dan napada na Sovjetsko zvezo, 22. junija 1941, so jo Nemci v Kranju aretirali. Odpeljali so jo v Begunje, od tam pa poslali v taborišče v Nemčijo. Spomladi 1943 je prišla iz taborišča in se nastanila v Prekmurju. Po vojni je živela v kraju Lajosmizse na Madžarskem, se tam poročila in tudi umrla.

Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, z dne 8. 8. 1941 (obvestilo političnemu komisarju v Kranju o interniranih), M-8/54, Gorenjski muzej Kranj.

Komunalni zavod za pokojninsko zavarovanje Kranj, št. 03-52-6082/64-65, z dne 8. 9. 1965.

¹⁰⁸ Spomini pisca.

Jože Bertoncelej-Marjan, Ljubljana, ustna izjava, 1954 in 1978.

Alojz Rajgelj, Šutna 1, ustna izjava, 19. 8. 1975.

¹⁰⁹ Resolucija vajencev obrtne šole Kranj. Zgodovinski arhiv CK ZKS.

¹¹⁰ Spomini pisca.

Jože Bertoncelej-Marjan, Ljubljana, ustna izjava, 1954 in 1978.

¹¹¹ Spomini pisca.

Spomini J. Mlakarja, prav tam.

To literaturo je bilo nato treba prodajati na vasi ali na delovnem mestu in zbirati stalne naročnike.¹¹²

Februarja 1941 je Franca Štefeta v poznih večernih urah po enem takšnih skojevskih sestankov pri Vambergerju v Orehku na povratku skozi Kranj na vrhu Jelenovega klanca prišla kranjska mestna policija. Ob aretaciji so pri njem našli zavitek revije Razgledi po Sovjetski zvezi in ilegalni časopis Komunistične partije Slovenije Ljudsko pravico. Ker policija kljub petkratnemu zaporednemu zaslišanju in pretepanju ni zvedela za izvor zasežene literature, so Štefeta kot mladoletnika po 24 urah zapora izpustili.* Toda ker je policija sumila, da literatura morda izhaja od njegovega, policiji tudi že znane priatelja Janka Mlakarja, so pred izpustom zaslišali še njega. Ko so prišli po Mlakarja v Majnikovo delavnico, je ta imel pri sebi Manifest komunistične mladine Jugoslavije, ki mu ga je malo prej vrnil eden od vajencev skojevcev. Mlakar se je hitro znašel in ob prihodu policije manifest skrivoma odvrzel. Ker niso imeli nobenih dokazov zoper njega; on pa seveda ni nič vedel o ilegalnem delovanju Štefeta, so ga morali že po prvem zaslišanju izpustiti.¹¹³

V Šenčurju so skojevci z vztrajnim delom pridobili več mladincev, ki so se vse bolj navzemali naprednih idej, nekateri pa so se tudi že aktivno vključevali v širšo dejavnost naprednega mladinskega gibanja. Kot smo že povedali, sta mladince Pipan in Zupan leta 1941, takoj po razpadu Jugoslavije, postala člana SKOJ, več drugih pa se je to leto vključilo v mladinsko organizacijo Osvobodilne fronte, ki jo je prav tako organiziral in vodil SKOJ v Šenčurju.

Poleti 1940 so se nekateri člani partijske organizacije in mladinci Šenčurja udeležili tudi večjega zborovanja na Bistriški planini nad Tržičem. Zborovanje je potekalo pod videzom izletniškega srečanja, s harmoniko in petjem, vmes pa so nastopali napredni delavski govorniki.¹¹⁴

Leta 1940 je bil v Križah pri Tržiču sestanek predstavnikov SKOJ tržiškega območja, Šenčurja in nekaterih drugih krajev. Sestanek je bil v Snakovem v prostorih gostilne Franca Zupana, vodil

pa ga je Jože Fink, sekretar mestnega komiteja SKOJ Tržič in delegat kranjskega okrožja na peti državni konferenci SKOJ na Mali planini nad Kamnikom leta 1939. V imenu šenčurske organizacije SKOJ se je sestanka udeležil Franc Štefe.¹¹⁵

ZBIRANJE PODPISOV ZA DRUŠTVO PRIJATELJEV SOVJETSKE ZVEZE

Ena večjih množičnih akcij, ki jih je partijska in skojevska organizacija izvedla v Šenčurju v prvi polovici 1940, je prav gotovo tudi zbiranje podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Do širokega gibanja za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze kot najbolj učinkovite oblike povezovanja vseh slovenskih patriotskih sil pod vodstvom komunistov v obrambi domovine pred grozečo fašistično nevarnostjo in za čim tesnejšo naslonitev na Sovjetsko zvezo je prišlo zlasti potem, ko je jugoslovanska vlada pod pritiskom javnega mnenja in drugih okoliščin sklenila s Sovjetsko zvezo trgovinski sporazum in vzpostavila diplomatske odnose. V tej akciji so člani partije in SKOJ v Šenčurju in bližnji okolici zbrali več kot 200 podpisov. Podpise so zbirali po hišah in pri posameznikih. Opravljena je bila pomembna politična akcija, saj je bilo treba v vsaki hiši, vsakemu posamezniku ali večini družinskih članov obširno pojasnjevati pomen društva, govoriti o grozeči nevarnosti nemškega in italijanskega fašizma, naklonjenosti uradne jugoslovanske politike tema državam in peti koloni, nujnosti obrambe domovine in najtesnejši naslonitvi na Sovjetsko zvezo kot edinem poroku za mir, o boju za demokratične pravice, ljudsko vlado ipd. To je bila priložnost, ki so jo člani partije in SKOJ izkoristili za res številne in tudi dolgotrajne razprave, ki so zahtevale vztrajno, a uspešno in drobno politično delo med ljudmi. Zbiranje podpisov pa vendarle ni smelo biti preveč javno, saj bi ga žandarji preprečili, pole z zbranimi podpisi pa zaplenili. Prav zaradi te nevarnosti so zbiralci podpisov zbirali samo z eno polo in ne več hkrati. Kljub temu so žandarji na prijavo domačina prišli Janeza Pipana, pri katerem pa

podpisov niso več našli. Po zaslišanju so ga ovdali okrajnemu načelstvu v Kranju, kjer so ga kaznovali z denarno kaznijo 500 din. Toda dr. Jožetu Vilfanu, kranjskemu odvetniku, članu partije in dolgoletnemu sodelavcu šenčurskih komunistov, je v zavzeti in argumentirani pritožbi uspelo, da so Pipanu kazen razveljavili in ga oprostili.¹¹⁶

Uspeh šenčurske partijske in skojevske organizacije pri zbiranju podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze in pogumno množično politično delo med ljudmi sta bila pohvaljena tudi na konferenci gorenjskih komunistov julija 1940 na Lancovem pri Radovljici. Na tej konferenci, ki se je je udeležil tudi Boris Kidrič, so posebej obravnavali prav množične oblike dela partije, zato je bila uspešna akcija zbiranja podpisov v Šenčurju kot podeželju še toliko vidnejša in pozorna posebne obravnave gorenjskih komunistov. Na konferenci je sodeloval tudi Janez Mlakar.¹¹⁷

Vse večja nevarnost pred fašizmom in prepričanje, da bo v boju za osvoboditev delavskega razreda in delovnih ljudi potreben tudi oborožen boj, pa sta povzročila, da so člani partijske in skojevske organizacije v Šenčurju že leta 1940 začeli zbirati orožje. Tako je Janez Mlakar na Jesenicah od divjih lovcev kupil tri avstrijske vojaške puške, predelane in zložljive,

da se jih je dalo nositi pod obleko. Puške je Mlakar prinesel v Šenčur, shranila pa sta jih Tone in Franc Štefe v stanovanju na kraju, kjer danes stoji dom Kokrške čete. Člani SKOJ oziroma mladinci so si priskrbeli tri pištole. Janko Mlakar je svoj priljubljeni fotoaparat v Kranju zamenjal za pištolo, Stanko Mlakar si je v Voklem, kjer se je učil za mizarja, priskrbel pištolo gasar, Janko Pipan pa je pištolo ukradel iz tovornega avtomobila zasebnega prevoznika moke, ki jo je pustil na sedezu avtomobila, parkiranega pred trgovino v Šenčurju. Seveda je do obsežnejšega zbiranja orožja prišlo šele naslednje leto po razpadu jugoslovanske vojske.¹¹⁸

ŠENČURSKI KOMUNISTI ZUNAJ DOMAČEGA KRAJA

Šenčurska partijska organizacija ni imela pomembne vloge samo na območju občine Šenčur in v okoliških vaseh, kot npr. na Primskovem, v Britofu, Tupaličah, Preddvoru, Dvorjah, Gradu, Cerkljah, na Šenturški gori, temveč tudi v delovanju komunistov in delavskega gibanja v Kranju in širše na Gorenjskem. Povedali smo že, da so člani partije iz Šenčurja leta 1935 z vplivnimi kranjskimi, jeseniškimi in drugimi gorenjskimi komunisti sodelovali na razširjenih posvetovanjih v Šenčurju in Vogljah, na zletu Svobod v Celju,

¹¹² Spomini pisca

Jože Bertonec-Marjan, Ljubljana, ustna izjava, 1954 in 1978.

Ivan Vamberger-Fajfar, Kranj, pisna izjava, z dne 13. 1. 1976. Gorenjski muzej Kranj.

Albina Troha, Idrija, pisna izjava, z dne 31. 8. 1981, Gorenjski muzej Kranj.

* Franc Štefe je na zaslišanju vztrajno trdil, da je Razglede po Sovjetski zvezi tistega večera dobil od neznanega razpečevalca, ko se je vračal s kinopredstave v Smartnem (Stražišču). V nadaljnjo prodajo jih je prevzel zato, ker se mu je ponudila možnost delnega zaslužka; oče je bil namreč v internaciji in družina brez zaposlitve. O Ljudski pravici, za katero je bilo največ zanimanja, pa je trdil, da mu jo je v domači vasi dal neki mimoidoči kolesar in da če bi vedel, da je časopis prepovedan, ga zanesljivo ne bi vzel in nosil pri sebi.

¹¹³ Spomini pisca.

¹¹⁴ Spomini pisca.

¹¹⁵ Spomini pisca.

¹¹⁶ Spomini pisca.

Spomini J. Mlakarja, prav tam.

¹¹⁷ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

¹¹⁸ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Spomini pisca.

se kot prva terenska organizacija vključili v novoustanovljeno vodstvo komunistov za Kranj in okolico, leta 1936 pa so sodelovali v vodstvu kranjske tekstilne stavke, leta 1937 na zborovanju Ljudske fronte v Šenčurju, leta 1940 na posvetovanju gorenjskih komunistov na Lancovem pri Radovljici itd. Zlasti Janez Markun kot dolgoletni član partijskega vodstva za Kranj in okolico, je v tej vlogi sodeloval tudi na številnih drugih sestankih in posvetovanjih v Kranju in drugod na Gorenjskem.

Navedimo še nekaj posvetovanj oziroma zborovanj, na katerih so sodelovali šenčurski komunisti, čeprav vseh danes ni več mogoče ugotoviti.

Julija 1936 je bila na Jelovici na Boštjanovčevem kopišču partijska konferenca za Gorenjsko. Na njej so obravnavali aktualne politične razmere doma in po svetu s posebnim poudarkom na nevarnosti fašizma v Nemčiji in v španski državljanski vojni. Naslednja partijska konferenca gorenjskih komunistov je bila jeseni istega leta, prav tako na Jelovici. Na njej so med drugim ustanovili okrožni komite Komunistične partije Kranj. (Okrožni komite je obsegal območje današnjih občin Kranj, Tržič in Škofja Loka, op. pis.) Na obeh konferencah sta sodelovala tudi delegata iz Šenčurja. Na prvi konferenci je kot delegat Šenčurja sodeloval Tone Štefe, za drugo pa ime delegata ni bilo ugotovljeno, po vsej verjetnosti pa je bil Janez Markun.¹¹⁹

Poleti 1937 je bilo na Jelovici širše posvetovanje gorenjskih komunistov in njihovih sodelavcev. Na njem so govorili o aktualnih političnih razmerah doma in po svetu ter o drugih vprašanjih, ki jih je obravnaval ustanovni kongres komunistične partije na Čebinah. Alojz Kordež iz Kranja se takole spominja poti in nekaterih udeležencev tega posvetovanja: »Na poletje 1937 me je Tone Štefe iz Šenčurja, s katerim sem v naprednem delavskem gibanju sodeloval že vrsto let, obvestil, da pridem v Podnart na železniško postajo. Tam sem se srečal s Šenčurjani, nato pa smo posamično odšli proti Kamni Gorici, pred vasjo pa po sledovih vejic gozdnega drevja v breg, kjer smo se našli že omenjeni Tone Štefe, Janez Mlakar, Janez Pipan in Janez Markun, vsi iz Šenčurja;

poleg teh pa še Ivan Tominc, Rudi Papež in drugi iz Kranja. Po eni uri hoje smo prišli na Jelovico v neko koč. Ker pa so bili v bližini ljudje, smo odšli v smeri Kroke oz. Vodiške planine v gozdarsko koč. Tu se nas je zbralo od 28 do 32 z vse Gorenjske, med njimi se spominjam Staneta Žagarja, Tomaža Godca, dveh bratov Gradišar itd. Posvetovanje je trajalo ves dan, vračali pa smo se na podoben način, kot smo prihajali.«

Alojz Kordež se spominja še enega, takrat neuspelega zborovanja pod Joštom nad Kranjem, na katerem so sodelovali tudi šenčurski komunisti: »Na jesen 1937 (po navedbah Ivke Križnar, Kranjski zbornik 1980, str. 25, naj bi to bilo jeseni 1938, ko je bilo pod Joštom veliko zborovanje delavsko-kmečkega gibanja) sem bil od Toneta Štefeta ponovno obveščen, da se dobimo ob studencu nad Zabukovjem pod Joštom. Tam smo se nato našli iz Šenčurja Tone Štefe in Janez Pipan ter več Kranjčanov. Rečeno nam je bilo, da bi moralo na to zborovanje priti še večje število drugih tovarišev, vendar do skupnega srečanja ni prišlo, ker so nekatere tovariše že na poti zasledovali žandarji in jih tudi aretirali. Kot se spominjam, bi morali na tem zborovanju razpravljati o širših delavskih vprašanjih, zlasti o Ljudski fronti.«¹²⁰

Po izjavi Janeza Markuna je bilo leta 1938 ali 1939 večje posvetovanje tudi na Vodiški planini na Jelovici. Zbranih je bilo 25 do 30 komunistov iz kranjskega in jeseniškega okrožja, to je vseh vodilnih članov obeh okrožij in po eden ali dva člana iz vsake partijske organizacije. Na posvetovanju so razpravljali predvsem o širši množičnosti partijskega dela na terenu, govorila pa sta v glavnem Stane Žagar in neki Jeseničan. Iz Šenčurja sta se posvetovanja udeležila Janez Markun in Tone Štefe.¹²¹

RAZŠIRJANJE LITERATURE

Velik pomen je partijska organizacija v Šenčurju, posebno pa še prvi član partije v tem kraju Janez Mlakar, dajala širjenju napredne in revolucionarne pisne besede. V tem pogledu so posebno skrbno širili ilegalne in polilegalne partijske razglase, letake, časopise, revije in knjige. To vrsto

literature so zaradi stroge konspiracije smeli širiti samo osebno iz rok v roke in s posebnim opozorilom, kako ravnati ob morebitnem odkritju pred oblastjo. Nekateri člani partije so imeli tudi sami več knjig znanih voditeljev in piscev komunističnega in delavskega gibanja in so jih tudi širili v svojem krogu; o njihovi vsebini so nato veliko razpravljali v medsebojnih pogovorih.

Člani partijske in skojevske organizacije so trošili tudi letake. Trosilnih akcij je bilo več, zlasti ob obletnicah oktobrske revolucije in drugih pomembnih dogodkih doma in po svetu. Letake so trosili po okoliških vaseh, manj pa v Šenčurju – zaradi nevarnosti kompromitiranja. Ker letakov običajno ni bilo veliko, in da jih žandarji niso prehitro dobili v roke, so jih polagali na cestne robove, na okna in tudi pred vhode hiš. Leta 1939 sta podobne letake v spodnjih vaseh občine Šenčur trosila tudi Janko in Stanko Mlakar.¹²²

Člani partije so dajali velik pomen tudi širjenju napredne legalne literature. To so bili zlasti časopisi in revije ter knjige, ki so jih neposredno ali posredno izdajale partija in razne delavske in druge napredne organizacije ali skupine. Seveda ves ta tisk ni bil vedno samo partijski. Takega tiska je bilo malo, bil je pod strogo cenzuro ali pa prepovedan; ta tisk je bilo treba osebno in vztrajno širiti, zbuhati zanimanje za branje in pridobivati naročnike, drugače ni prodril v širši krog tistih, ki jim je bil namenjen, po pošti pa se je tudi rad »izgubil«.

Janez Markun je med drugim o tem povedal: »Zelo veliko sem prejemal raznovrstne literature. Časopise sem običajno prejemal po pet izvodov. Te sem nato razprodajal ali pa tudi dajal zastoj in takšen izvod tudi sam plačal, kajti ljudje na deželi so težko odšteli denar za

tako branje. Veliko sem prejemal tudi raznih knjig, zlasti brošur ‚Male biblioteke‘. Vse to in podobno literaturo smo širili tudi izven občine v Britofu, Trbojah itd.«¹²³

Da bi vsaj nekoliko spoznali obseg in pomen tako imenovane legalne literature, ki so jo člani šenčurske partijske in skojevske organizacije, zlasti pa še Janez Mlakar, razširjali v Šenčurju, Vogljah, Voklem, Srednji vasi, na Visokem in drugod, objavljamo v prilogi poimenski seznam 27 časopisov in revij, ki so jih dobivali. Število izvodov ni merilo za to, koliko ljudi se je s tem tiskom seznanilo, saj ga je bilo treba po pravilu in tudi zaradi denarnih težav vedno širiti v čim večjem krogu. Kratek čas izhajanja posameznih časopisov in revij, ki so bili pod neposrednim ali posrednim vplivom komunistov, pa kaže, kako zelo je oblast preganjala in zatirala delavski in napredni tisk in kako vztrajno so komunisti vedno znova iskali nove in nove oblike za ponovno izdajanje itd.

Od knjig in brošur so največ širili knjige ENKE (Ekonomska knjiga, legalna založba Komunistične partije, ustanovljena leta 1933; izdala je knjige kot npr. Anti-Dühring, Lastnina in država, Nemška kmečka vojna itd.), knjige Cankarjeve družbe (ustanovljena je bila skupaj z delavsko kulturno organizacijo Svoboda in razrednimi strokovnimi organizacijami), brošuro Male biblioteke, dela domačih delavskih pisateljev Toneta Čufarja (Februarska noč, Polom), Mileta Klopčiča itd. Največ naročnikov v Šenčurju (14) je imela Cankarjeva družba, sedem na knjige Toneta Čufarja itd. Janez Mlakar, ki je bil dlje časa tudi poverjenik Cankarjeve družbe za občino Šenčur, je imel doma, na primer knjižnico z več kot 100 knjigami.¹²⁴

¹¹⁹ Ivka Križnar: Revolucionarno gibanje med obema vojnama v Kranju in okolici, Kranjski zbornik, 1980, str. 19, in dodatno ustna izjava, 1980.

¹²⁰ Alojz Kordež, Kranj, Gorenjesavska 53, pisna izjava, z dne 29. 1. 1977, Gorenjski muzej Kranj.

¹²¹ Janez Markun, Kranj, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975, Gorenjski muzej Kranj.

¹²² Janez Markun, Kranj, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975, Gorenjski muzej Kranj.

¹²³ Janez Markun, Kranj, pisna izjava, z dne 25. 12. 1975, Gorenjski muzej Kranj.

¹²⁴ Spomini J. Mlakarja, prav tam.

Spomini pisca (za literaturo in stanje po letu 1936).

Tabela 1: SEZNAM ČASOPISOV IN REVIJ

Ime časopisa, revije	Čas izhajanja	Pripadnost – usmeritev	Število
Delavec	1921–1941		3
Delavska politika	1926–1941		7
Delavske novice	1921–1923	legalno glasilo KP	3
Delavski list	1937	legalno glasilo KP	?
Delavski obzornik	1935–1936	legalno glasilo KP	11
Delo	1921–1926	legalno glasilo KP Italije	3
Edinost	1934–1936		?
Enotnost	1926–1929	legalno glasilo KP	3
Glas delavca	1937–1938	legalno glasilo KP	?
Glas svobode	1923–1924	legalno glasilo KP	4
Književnost	1932–1935	legalna levičarska revija	2
Ljudska pravica	1934–1936	legalno glasilo KP	20
	1941	ilegalno glasilo KP	
Ljudski glas	1935–1936		3
Mladina	1937 (Kranj)	legalno glasilo SKOJ	7
Mlada pota	1935–1936	legalno glasilo SKOJ	10
Naprej	1920		1
Neodvisnost	1936–1937		5
Proletarska mladina	1922–1923		1
Razgledi po SZ	1940–1941		50
Rdeči prapor	1920	legalno glasilo KP	2
Slovenska zemlja	1935 1936	glasilo kmečko-del. gibanja	2
Sobota	1937–1938	legalno glasilo komunistov in članov Akademskega kluba v Kranju	?
Sodobnost	1933–1941	neodvisna, levičarska, nazadnje dejansko legalna revija KP	1
Stara pravda	1936	legalno glasilo KP, urejal dr. Jože Vilfan	2
Svoboda	1929–1936		1
Zapiski del. kmeč. mat.	1925		1
Ženski list	1924–?	glasilo Zveze delavskih žena in deklet (do 1926 pod vplivom komunistov)*	12

* Drugi časopisi, ki niso bili pod neposrednim ali posrednim vplivom komunistov, so večinoma pripadali socialdemokratskim, socialističnim in drugim strankam.

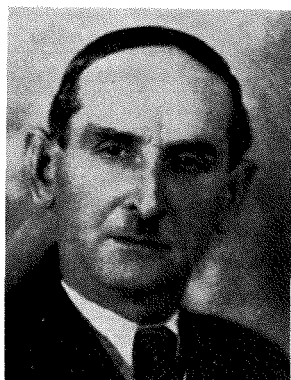
Janez Mlakar leta 1920, doma iz Šenčurja, jeseniški kovinar, pionir delavskega revolucionarnega gibanja v Šenčurju in okolici, član Komunistične partije Jugoslavije od leta 1920 in ustanovitelj partijske organizacije v Šenčurju leta 1934.

Matija Škerbec

Ivan Platiša

Janez Brodar

Anton Umnik

Organizatorji šenčurskih dogodkov leta 1932: Matija Škerbec, Ivan Platiša, Janez (Ivan) Brodar in Anton Umnik, kakor jih je predstavil kranjski dekan Matija Škerbec v svoji knjigi Šenčurski dogodki, ki je izšla v Kranju leta 1937, in znani klerikalni voditelji v Šenčurju in okolici, so tudi med okupacijo nadaljevali svoje protiljudsko delovanje. Tako je Matija Škerbec deloval v Ljubljani v osrednjem vodstvu bele garde. Ob koncu vojne je pobegnil v tujino. Janez Brodar je leta 1942 postal eden prvih organizatorjev bele garde na Gorenjskem. Ko je bilo septembra tega leta njegovo delovanje razkrito, je pred justifikacijo pobegnil na Dunaj. Leta 1944 se je po posredovanju osrednjega belogardističnega vodstva iz Ljubljane vrnil in postal predsednik pokrajinskega odbora bele garde za Gorenjsko ter skupaj z gestapovci organiziral gorenjsko domobranstvo. Ob koncu vojne je pobegnil v tujino. Njegov najstarejši sin Ivan je bil organizator in poveljnik domobranske postojanke v Voklem pri Šenčurju, sin Marjan pa domobranec v tej postojanki. Ob koncu vojne sta pobegnila, a so ju angleške oblasti vrnile. Ivan je pogrešan, Marjan pa je bil obsojen in amnestiran. Vrnil se je domov in ponovno pobegnil v Avstrijo, kjer se je pridružil sovražni emigraciji in leta 1948 v Bizoviku pri Ljubljani sodeloval pri uboju ljubljanskega poslanca Franca Mojškercar. Po tem uboju so ga naši varnostni organi izsledili pri njegovih sodelavcih v gostilni Na jami v Šenčurju. V obkoljeni hiši si je sam vzel življenje. Tretji sin Milan je bil kot nemški vojak v ujetništvu in se v Sovjetski zvezi priključil 1. jugoslovanski partizanski brigadi. Z njo se je vrnil v Jugoslavijo in kot partizanski oficir padel v bojih za osvoboditev Zagreba v začetku maja 1945. Anton Umnik je v skupini Janeza Brodarja sodeloval pri organiziranju bele garde na Gorenjskem in bil septembra 1942 justificiran. Eden njegovih sinov, Stane, je kot nemški vojak prišel v ujetništvo in se v Sovjetski zvezi pridružil jugoslovanskim partizanom. Sodeloval je v zaključnih bojih za osvoboditev Jugoslavije in se vrnil domov kot partizanski oficir. Pri organiziranju bele garde na Gorenjskem so sodelovali tudi brata Lojze in Vitko Mejač iz Komende, Lojze Zabret iz Bobovka pri Kokrici, Jernej Vemberger iz Cerkelj, Lojze Ilija iz Zgornjega Brnika, pa tudi drugi vidnejši klerikalni politiki in sodelavci v šenčurskih dogodkih.

ПРОЛЕТЕРИ СВИЈУ ЗЕМАЉА, УЈЕДИНИТЕ СЕ !

Nezavisna Radnička Partija Jugoslavije

Месна организација - Mesna Organizacija
Krajevna organizacija

Jesenice

Друг—Drug—Sodrug

Mlakar Janko

Члан је партије од - Clan je partije od
Члан је странке од

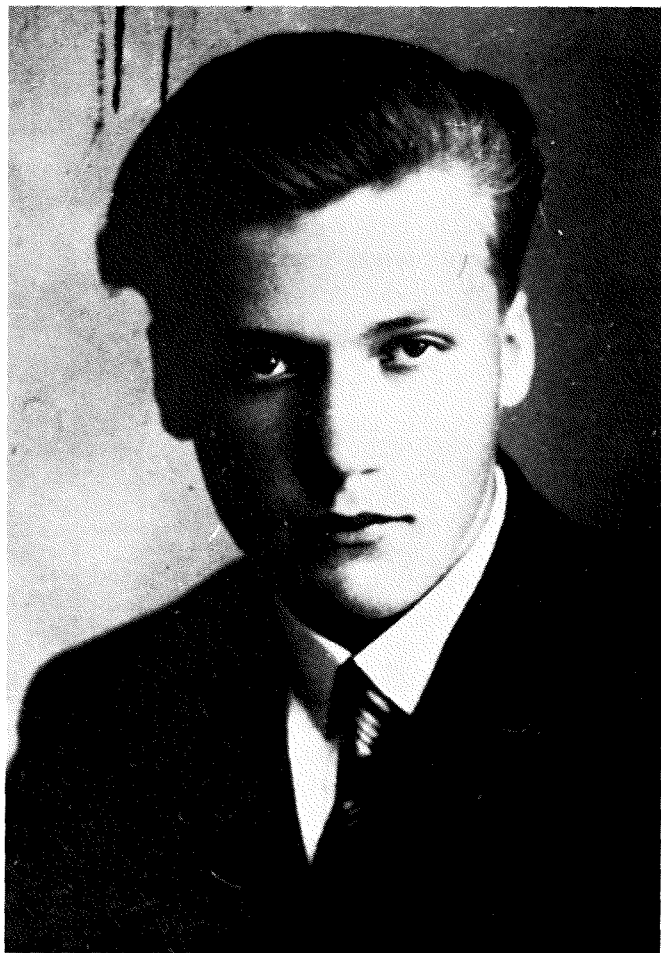
1 maja

1923

За месну организацију - Za mesnu or-
ganizaciju - Za krajevnju organizaciju
Благајник — Председник — Секретар

Mehoric Franc

Eden redkih dokumentov o zgodnjem članstvu Janeza Mlakarja v Komunistični partiji Jugoslavije je članska izkaznica krajevnje organizacije Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (komunistov) na Jesenicah, v katero se je včlanil 1. maja 1923. Original hrani Muzej ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani.

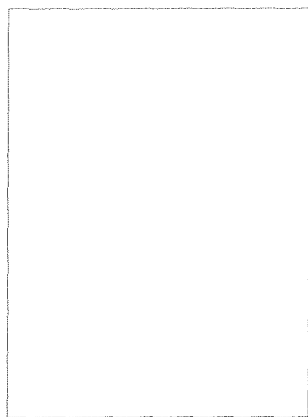
Rudolf Zorman, tekstilni delavec, predsednik obratnih zaupnikov
Jugoslovanske strokovne zveze za okraj Kranj in predsednik občinske
Jugoslovanske strokovne zveze v Šenčurju, sodelavec članov partijske
organizacije v Šenčurju, aktivist Osvobodilne fronte. Padel kot borec Selške
čete nad Črnogrobom 27. marca 1942.

Janez Markun, čevljarški pomočnik, ustanovni član, drugi sekretar partijske organizacije in član mestnega komiteja Komunistične partije Slovenije Kranj v letih 1935–1941. Med pripravami na oborožen upor v Šenčurju in okolici je bil 26. julija 1941 aretiran in zaprt v taborišču.

Tone Štefe, delavec, ustanovni član in prvi sekretar partijske organizacije, med vojno organizator narodnoosvobodilnega gibanja v Šenčurju in okolici. Nemci so ga zajeli kot borca Kokrške čete in ga zaprli. V gestapovskih zaporih v Kamniku si je 6. marca 1942 sam vzel življenje.

Peter Remic, delavec, član partijske organizacije od leta 1935. Pri delu na savskem jezcu Elektrarne Majdič v Kranju se je 28. maja 1938 smrtno ponesrečil (utonil).

Janez Pipan, delavec, ustanovni član in sekretar partijske organizacije po aretaciji Markuna. Med vojno organizator narodnoosvobodilnega gibanja v Šenčurju in okolici. Kot borec Kokrške čete je bil ranjen in zajet. Dne 31. marca 1942 so ga ustrelili v Dragi pri Begunjah.

**Zbiramo se vsi, ki smo za enakopravnost
in svobodo slovenskega naroda!**

VOLILCI!

V nedeljo, dne 3. maja imamo v Šenčurju občinske volitve. Poskušali smo vse, da pri teh volitvah pozabimo na preteklost in postavimo skupno kandidatno listo, listo kmetov, delavcev in obrtnikov, pristavev vseh bivših političnih strank. To se nam je tudi posrečilo. Vendar so še ljudje, ki radi strankarske zagrizenosti to skupnost odklanjajo.

Mi smo za skupnost i nočemo medsebojnega prepira in sovraštva, ker je v korist le našim izemalcem.

Vsi enako trpimo pod bičem kapitalistične krize, zato se moramo tudi skupno boriti, v cilju izboljšanja naših težkih ekonomskih in socialnih razmer.

Postavili smo listo, ki odgovarja vsem zahtevam naše občine. Zastopani so vsi volilci, tako kmetje, delavci in obrtniki.

Listo smo postavili sami, kar je najboljša garancija, da ne delamo na komando od zgoraj, ampak po težnjah vseh občanov.

Za kandidate smo postavili samo one, ki so predlagani od volilcev po vaseh in jih razvrstili po željah večine.

Naša lista naj bo javna manifestacija slovenske skupnosti, ustvarjena od spodaj med neposredno prizadetimi, to je med kmeti, delavci in obrtniki.

Uvideli smo, da je **rešitev slovenskega naroda** kot celote in tudi borba za katerekoli njegove zahteve mogoča in uspešna **samo v trdni povezanosti.** Zato smo si vsi kmetje, delavci in obrtniki podali roko — v obrambo svojih skupnih interesov.

Glede programa pa sledeče:

1. Združili smo se v cilju zastopanja naših skupnih interesov v občini. K temu cilju bomo usmerili tudi naše bodoče delo.

2. Obljubam, kakor jih prinašajo naši nasprotniki, v oblikah raznih cest, mostov, železnic itd., ne smete nasedati — **to je prevara.** Vse kar bomo gradili, bomo morali tudi sami plačati in nam nihče ne bo nikesar podaril, kakor nam tudi dosedaj ni. Kdor govori drugače, ta laže.

3. Izjavljamo, da bomo zastavili **vse naše sile za splošni napredek cele občine** — in da bomo delali na tem, da pride vsaj v občinski upravi do izraza ljudska volja.

Občani! Občinske volitve so zelo pomembne in odločilne, posebno v sedanjih nestalnih časih. Zavedajte se, da je vsak uspeh odvisen le od nas samih in da moramo proti skupnemu nasprotniku tudi skupno korakati.

Kdor je za enakopravnost in svobodo, gre z nami!
Kmetje, delavci in obrtniki — **volite vsi listo VERBIČ**

ANTONA iz Šenčurja.

Naša lista je lista Verbič Antona

Šenčur, dne 1. maja 1936.

Predlagatelj skupne kandidatne liste

Fotokopija volilnega letaka napredne opozicijske liste delavcev, kmetov in obrtnikov, izdanega za občinske volitve v Šenčurju 3. maja 1936

Anton Verbič, mali kmet in lesni trgovec, nosilec kandidatne liste delavcev, kmetov in obrtnikov na volitvah v Šenčurju, 3. maja 1936.

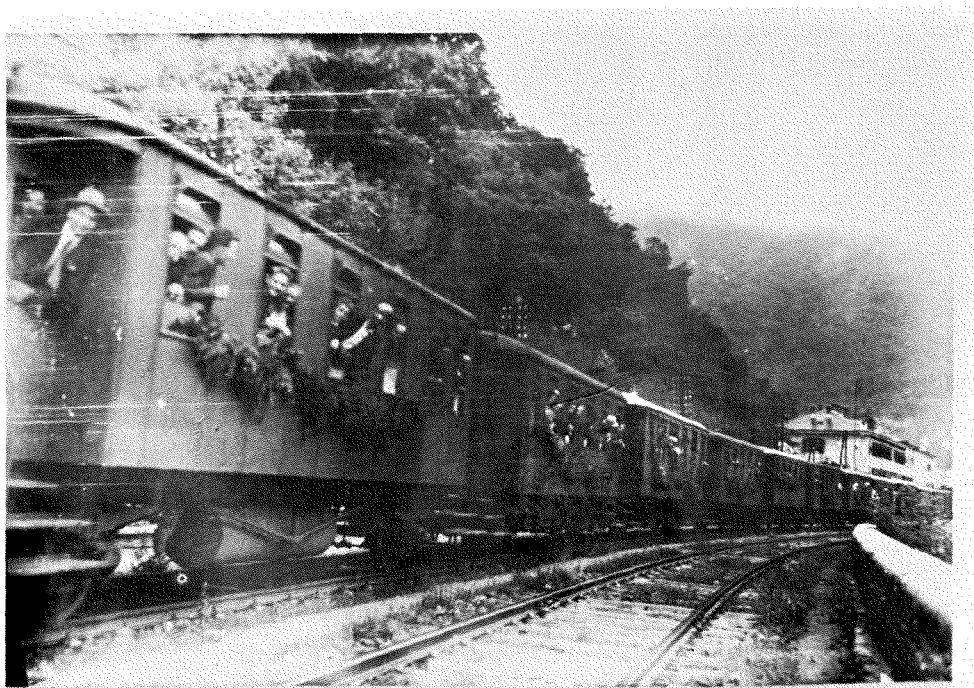
Med vojno aktivist
narodnoosvobodilnega gibanja.

Angela Sepin, rojena Mlakar, šivilja, članica partijske organizacije od 1940, med vojno aktivistka narodnoosvobodilnega gibanja, aretirana leta 1944 in odpeljana v taborišče.

Andrej Maček, delavec, član partijske organizacije od leta 1940, med vojno aktivist narodnoosvobodilnega gibanja, aretiran. Umrl je v taborišču Auschwitz 19. avgusta 1942.

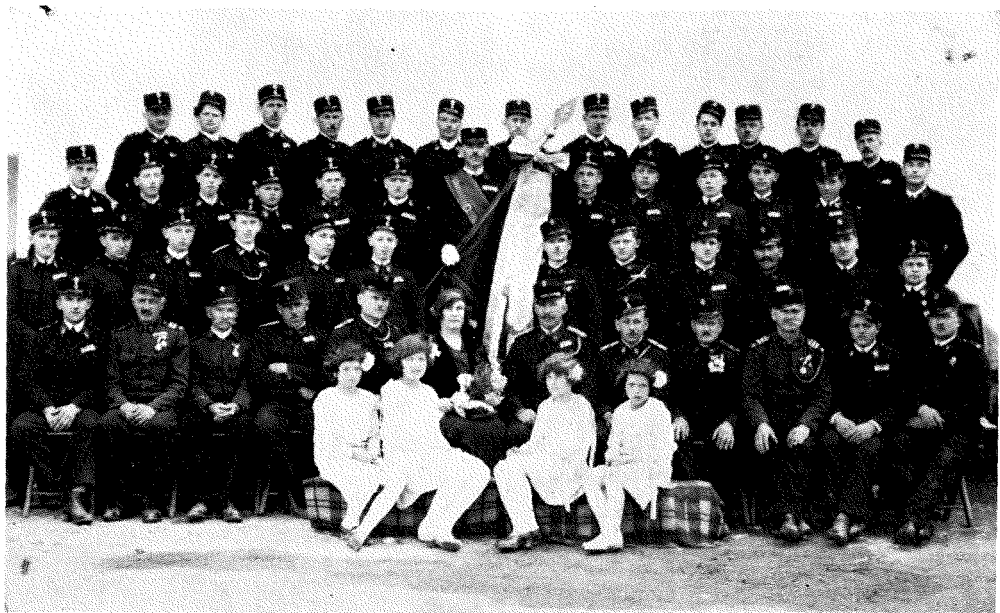
Zleta Svobod v Celju leta 1935 se je iz Šenčurja in okolice udeležilo več kot 50 domačinov z gasilsko godbo na čelu. Iz Kranja so se odpeljali z vlakom skupaj z drugimi udeleženci z Gorenjske.

Udeleženci iz Šenčurja na proslavi tridesetletnice Zveze kovinarskih delavcev Jugoslavije na Jesenicah 1936.
Fotografirani so v družbi Julke in Albina Pibernika, znanih jeseniških revolucionarjev.

Za stavkajoče tekstilne delavce v Kranju leta 1936 so hrano zbirali tudi v Šenčurju, Vogljah, na Visokem in v drugih bližnjih vaseh v okolici Kranja. Na sliki dovoz hrane v tovarno Jugobruna. Na njej več delavcev iz Šenčurja.

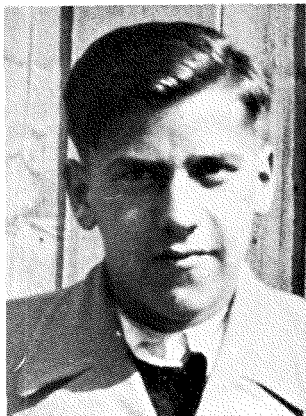
Člani prostovoljnega gasilskega društva Šenčur. Z leve: v prvi vrsti peti Anton Verbič, poveljnik in nosilec kandidatne liste delavcev, kmetov in obrtnikov ob občinskih volitvah 1936, sedmi Martin Sušnik, dolgoletni predsednik društva, v drugi vrsti sedmi Janez Pipan in enajsti Tone Štefe, člana partijske organizacije.

Člani godbe za pihala šenčurskega gasilskega društva, ustanovljene leta 1930.

Stanko Mlakar, mizarski vajenec, tajnik društva Vstaja slovenske mladine in član Skoja v Šenčurju od 1939, udeleženec dražgoške bitke. V zadnjem boju borcev 2. bataljona Kokrškega odreda v Udinborštu nad Kranjem, 14. septembra 1942, si je kot politkomisar čete sam vzel življenje, da ne bi prišel v roke sovražnika. Star je bil 18 let.

Janko Mlakar, ključavničarski pomočnik, predsednik društva Vstaja slovenske mladine in sekretar Skoja v Šenčurju od 1939. Padel kot borec Cankarjevega bataljona na Polhovcu v Poljanski dolini 27. decembra 1941, star 18 let.

Tonček Zupan, trgovski pomočnik, član društva Vstaja slovenske mladine in član Skoja v Šenčurju od 1941, udeleženec dražgoške bitke. V dvodnevnem boju borcev Kokrške čete v Okrogelski jami nad Kranjem, 22. aprila 1942, je bil od plina in miniranja jame hudo poškodovan in zajet. Umrl je 27. aprila 1942 v begunjskih zaporih, star 17 let.

Janko Pipan, član društva Vstaja slovenske mladine in član Skoja v Šenčurju od 1941. Kot borec Kokrške čete je skupaj z materjo zgorel v domači hiši ob napadu Nemcev 8. marca 1942, star 16 let.

Komunisti in njihovi somišljeniki z Gorenjske, internirani v taborišču Medjuresčje pri Ivanjici januarja 1941. V zadnji vrsti sedmi z leve: Tone Štefe iz Šenčurja.

Člani Društva kmečkih fantov in deklet v Vogljah.